

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М. Є. ЖУКОВСЬКОГО «ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

*читай,
аналізуй,
спостерігай,
опановуй,
підкорюй,
імпровізуй,
самовдосконалюйся !*

науково-виробничий журнал

№ 3 (47), 2022

Харків 2022

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

№ 3 (47) 2022

Науково-виробничий журнал

засновано у 2010 році

Співзасновники: Східноукраїнський національний університет імені В. Даля; Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Журнал зареєстровано в Міністерстві юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія KB № 23547-13387 ПР

від 31.08.2018 р.

ISSN 2221-8440 (Print)

ISSN 2663-2896 (Online)

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р.

Журнал індексується міжнародними наукометричними базами :

Index Copernicus International (*Польща*);

Ulrich's Periodicals Directory (*США*);

Research of Bible (*Японія*);

Scientific Indexing Services (*США–Австралія*);

Google Scholar; CrossRef; WorldCat;

Eurasian Scientific Journal Index;

Open Academic Journal Index;

International Innovative Journal Impact Factor.

Головний редактор:

Т. В. Калінеску, д-р екон. наук, проф.,

заслужений діяч науки і техніки України, Scopus ID 57201301529

Редакційна колегія:

Л. А. Костирко, д-р екон. наук, проф. (*заступник головного редактора*); С. К. Рамазанов, д-р екон. наук, д-р техн. наук, проф. (*голова редакційної колегії*); М. Г. Безпарточний, д-р екон. наук, доц.; І. Р. Бузько, д-р екон. наук, проф.; В. В. Дружиніна, д-р екон. наук, проф.; Ю. Ю. Д'яченко, д-р екон. наук, проф.; І. В. Заблюдська, д-р екон. наук, проф.; О. В. Панухник, д-р екон. наук, проф.; Е. Гамс, Ph.D. in Economic, проф. (*Естонія*); В. Драшкович, Ph.D. in Economic, проф. (*Чорногорія*); Ю. Закжевський, Ph.D. in Economic (*Польща*); Н. М. Іманов, д-р екон. наук, проф. (*Азербайджан*); М. Т. Койчуєва, д-р екон. наук, проф. (*Киргизстан*); В. Г. Папава, д-р екон. наук, проф. (*Грузія*); П. Димова Пеева, д-р наук, проф. (*Болгарія*); А. Ф. Расулев, д-р екон. наук, проф. (*Узбекистан*); М. У. Рахімбердінова, Ph.D. in Economic (*Казахстан*); Б. Сегаль, Ph.D. in Economic, проф. (*Угорщина*); Л. Стемплевська, Ph.D. in Economic (*Польща*); А. Стратан, д-р екон. наук, проф. (*Молдова*); Сузі Сухендра, Ph.D. in Economic (*Індонезія*); У. С. Хикматов, д-р екон. наук, проф. (*Таджикістан*); Н. Цогані, Ph.D. in Economic (*Греція*).

Відповідальний за випуск: Л. А. Костирко, д-р екон. наук, проф. (*Україна*).

Рекомендовано до друку та поширенню в мережі Internet:

Вченою радою Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (протокол № 2 від 29 вересня 2022 р.).

Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 1 від 30 вересня 2022 р.).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлювані у статтях думки можуть не співпадати з точкою зору редакційної колегії та не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Передруки і переклади дозволяються лише за згодою авторів та редакційної колегії.

© Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2022

© National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», 2022

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons із зазначенням авторства — Некомерційна 4.0 Міжнародна.

Номер пропонує
БЛОГ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Калінеску Т. В.

А чи дорахуємось ми абітурієнтів? Або вступна кампанія 2022 року! _____ 5

ТЕМАТИЧНІ РУБРИКИ

• **Економіка**

Ахромкін Є. М., Кучменко В. О., Заблодська Д. В.

Оцінка прозорості та відкритості українських міст _____ 6

Doronina M., Ivanova O., Doronin A.

Methodological basics for studying the spiritual potential of territorial communities: terminology __14

Калінеску Т. В., Підмогильний С. С.

Моделювання процесів трансформацій у механізмах зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності _____ 21

Reshetnikova I.

Marketing communications of ukrainian companies in the conditions of the current challenges caused by the war _____ 28

• **Фінанси, банківська справа та страхування**

Ліхоносова Г. С.

Екстерналії управління рефлексією фінансової та соціально-економічної систем _____ 36

Рамазанов С. К.

Фінансування та інвестування розвитку технологій створення систем штучного інтелекту в Україні _____ 43

• **Менеджмент**

Bidelmanova M.

The role of management cluster in the development of the Kazakhstan economy _____ 49

Natylo V.

Social responsibility in the context of management at competitive labor potential _____ 54

Яремчук М. І., Лисюк А. В., Пукіп Ю. Г.

Регулювання державного стратегічного планування: порівняльний аналіз нормативних документів _____ 60

Корогодова О. О., Черненко Н. О., Моїсеєнко Т. Є., Глущенко Я. І.

Аналіз привабливості відновлюваної енергетики в окремих країнах _____ 74

НОВИНИ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ

Науковий консалтинг та його еволюція _____ 83

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ РЕКОМЕНДУЄ

Нові видання економічної літератури _____ 85

Перелік рецензентів поточного випуску журналу _____ 87

Вимоги щодо змісту та оформлення статей до науково-виробничого журналу «ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Sentence of number
BLOG SHEFF-EDITOR

Calinescu Tetyana

Will we be finished counting university applicants? Or introductory campaign of 2022! _____ 5

TOPICAL SUBJECTS

• *Economy*

Ahromkin E., Kuchmenko V., Zabłodska D.

Evaluation of transparency and openness of ukrainian cities _____ 6

Doronina M., Ivanova O., Doronin A.

Methodological basics for studying the spiritual potential of territorial communities: terminology __ 14

Calinescu T., Pidmohylnyi S.

A modeling of transformations processes in the mechanisms of economic security strengthening of entrepreneurial activity _____ 21

Reshetnikova I.

Marketing communications of ukrainian companies in the conditions of the current challenges caused by the war _____ 28

• *Finance, banking and insurance*

Likhonosova G.

Externalities of reflection management of financial and socio-economic systems _____ 36

Ramazanov S.

Financing and investing in the development of technologies for the creation of artificial systems of intelligence in Ukraine _____ 43

• *Management*

Bidelmanova M.

The role of management cluster in the development of the Kazakhstan economy _____ 49

Hatylo V.

Social responsibility in the context of management at competitive labor potential _____ 54

Iaremchuk I., Lysiuk A., Pukir Y.

Egulation of state strategic planning: comparative analysis of normative documents _____ 60

Korohodova O., Chernenko N., Moiseienko T., Hlushchenko Y.

Analysis of the attractiveness of renewable energy in certain countries _____ 74

NEWS SCIENCE AND PRACTICE

Scientific consulting and its evolution _____ 83

EDITORIAL BOARD RECOMMENDS

New edition of economic literature _____ 85

The list of reviewers of the journal's current issue _____ 87

REQUIREMENTS

the content and the articles to scientific production journal

"TIME DESCRIPTION OF ECONOMIC REFORM"

**А чи дорахуємось ми абітурієнтів?
Або вступна кампанія 2022 року!**

Минула вступна кампанія принесла достатньо хвилювань усім, хто вимушений був боротися за кожного свого студента в умовах пандемії COVID-19, змінних умов вступу та здачі ЗНО. Проте, наскільки важкими будуть умови вступу цього року ніхто, навіть, уявити не міг: нові умови вступу до бакалаврату, в магістратуру, розпорошеність потенційних абітурієнтів по всьому світу, неможливість вступити до українських ЗВО, бо українські студенти знаходяться на непідконтрольній території та інші моменти, які вимагають розв'язання більшості питань на рівні держави. На кшталт створення інших мотивів заохочення і повернення в Україну, вступу в українські ЗВО тих дітей випускників, кого вивезли батьки за межі України, особливо у ті країни, де більш прості умови вступу усіх бажаючих, ніж у нас. Слід зважати, що війна в Україні продовжується і безпеки проживання в країні не існує для будь-яких патріотів. Бо коли звучать сирени у Харкові чи у Львові, то однаково страшно за себе і за свою родину. І в цю хвилину вже не існує дилеми куди вступати: туди, де сирен не існує чи туди (в ті міста і ЗВО), де народився і виріс, проте вже вдруге вимушений ховатись від обстрілів у різних містах України. Безумовно, кожен, хто перебуває під постійними обстрілами намагається, якщо не себе з дитиною, то саму дитину вивести за кордон. Тому маємо відсутність конкуренції на деякі спеціальності, що були популярними в тому році, але й відтік студентів з 2-го, 3-го і навіть 4-го курсів, бо вони зараз мають працювати важко, а про майбутню професію вони будуть дбати потім, бо для них навчання сьогодні вже не головне, а головне – просто вижити! А якщо додати до цього зависокі ціни контрактів за навчання, то і зовсім стає сумно: а кого ж ми реально будемо навчати в цьому році!? І якщо не наберемо певної кількості абітурієнтів, то чи зможе залишитися в університетах той високопрофесійний професорсько-викладацький склад, що скрупульозно відібраний, з яким пройдено та відпрацьовано вже не одну акредитацію, і, який має за собою багаж наукових розробок і публікацій тощо!?

Перші рекомендації щодо зарахування на бюджет показали, що наші передбачення справдились: прохідні бали на економічні спеціальності – це не просто високі, а дуже завищені, зважаючи на те, в яких умовах і яким чином закінчували навчальний рік більшість випускників українських шкіл. А сподіватись, що наберемо таким чином більше контрактників, це теж дуже слабка надія, якщо звертати увагу на десятки разів меншу кількість заяв, що подавалась в цьому році, і ту, що була в минулі роки. Тож маємо тих, кого нам в цьому році вдалося заохотити і залишити в своїй країні. Будемо знову і знову доказувати, що наша освіта найкраща, раз усі зарубіжні вищі готові приймати наших абітурієнтів і продовжувати навчання наших студентів.

Щиро вітаємо усіх викладачів з початком нового навчального 2022-2023 року і, незважаючи на подовжений воєнний стан, бажаємо усім здоров'я, наснаги, віри не тільки в нашу високу професійну освіту, але і в наші майбутні перемоги на цьому поприщі!

Безмежно дякуємо збройним силам України, що забезпечують нам можливість розпочати новий навчальний рік зі світлою вірою в перемогу і прекрасне майбутнє нашої країни.

Головний редактор науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»

Тетяна КАЛІНЕСКУ

УДК 338.22
JEL Classification: R10

АХРОМКІН Є. М.¹, КУЧМЕНКО В. О.², ЗАБЛОДСЬКА Д. В.³

ОЦІНКА ПРОЗОРОСТІ ТА ВІДКРИТОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2022.3.01>

Постановка проблеми. Демократичне суспільство бажає мати доступ до публічної інформації через те, що хоче впливати на вирішення питань, безпосередньо пов'язаних з їхніми інтересами. Питання відкритості та прозорості для українських міст стали вельми актуальними через приєднання України до міжнародної Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд». Це обумовлює необхідність постійного проведення аналітичних досліджень та оцінювання задля удосконалення діяльності в цьому контексті. *Метою статті* є висвітлення результатів оцінювання відкритості та прозорості міст України до війни. *Методи, використані в дослідженні:* опитування, квантифікація, рейтингування, бальна оцінка тощо. *Гіпотезою дослідження* стало припущення, що оцінка відкритості та прозорості міст України до війни буде суттєво відрізнитися від оцінки у повоєнний час, тому потребується проведення аналітичних досліджень задля її фіксування. *Виклад основного матеріалу.* Проведені дослідження результатів оцінювання відкритості та прозорості міст України до війни дозволили прийти до висновку, що за рейтингом прозорості, який оцінює прозорість діяльності міських рад у 100 найбільших містах України та демонструє рівень імплементації найкращих практик – лідером у 2021 році був Маріуполь. Рейтинг підзвітності (наскільки задекларовані зобов'язання міської влади співмірні із практикою) також свідчить, що найкращим у 2021 році був Маріуполь. За результатами рейтингування українських міст за рівнем прозорості та відкритості даних у межах Індексу конкурентоспроможності міст став Бахмут. Встановлено, що кращу обізнаність щодо питань відкритості даних демонструють представники малого бізнесу ніж представники середнього та великого бізнесу. Середня оцінка доступності інформації про бюджет, регуляторні акти та публічні закупівлі свідчить, що всі організаційно-правові форми бізнесу мають майже однакову доступність до цієї інформації, а найкращу поінформованість щодо питань відкритості даних в українських містах мають представники галузей будівництва та операцій із нерухомістю. Означено сучасний часовий фрагмент Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд». *Оригінальність та практична значимість дослідження* полягає у фіксуванні оцінки відкритості та прозорості міст України у 2021 році задля порівняння з оцінкою після війни. *Висновки.* Проведений аналіз результатів оцінювання відкритості та прозорості українських міст свідчить, що України досягла позитивних результатів в контексті надання публічної інформації суспільству. *Подальші дослідження* полягають у проведенні оцінки відкритості та прозорості міст України у повоєнний час.

Ключові слова:

оцінка, відкритість, прозорість, місто, інформація, рейтинг.

¹ Ахромкін Євген Михайлович, д-р екон. наук, професор, професор кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування, Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, Україна.

Ahromkin Evgen, Doctor of Economic Sciences, Professor of Economic Security, Public Administration and Administration Department, Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4420-6265>

e-mail: kaf.teor@ukr.net

² Кучменко Віталій Олександрович, канд. екон. наук, доцент, завідувач центру післядипломної освіти, доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування, Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, Україна.

Kuchmenko Vitaliy, Ph.D. of economic sciences, Head of the Center for Postgraduate Education, Associate Professor of Economic Security, Public Administration and Administration Department, Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6018-2406>

e-mail: vitaliy.kuchmenko@i.ua

³ Заблодська Дар'я Вадимівна, канд. екон. наук, науковий співробітник Державної установи "Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України", м. Київ, Україна.

Zablodska Daria, Ph.D. of economic sciences, acting researcher of State Institution "V.K. Mamutov Institute of Economic and Legal Research National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5670-597X>

e-mail: zablodin@gmail.com

EVALUATION OF TRANSPARENCY AND OPENNESS OF UKRAINIAN CITIES

Formulation of the problem. A democratic society has to have an access to the public information because it wants to influence the decision of issues directly related to their interests. The issues of openness and transparency have become very relevant for Ukrainian cities due to Ukraine joining the international Open Government Partnership Initiative. This determines the need for constant analytical research and evaluation in order to improve activities in this context. *The purpose of the article* is to highlight the results of the evaluation of the openness and transparency of the cities of Ukraine before the war. *Methods used in the research:* survey, quantification, ranking, scoring, etc. *The hypothesis of the study* was the assumption that the assessment of the openness and transparency of the cities of Ukraine before the war will be significantly different from the assessment in the post-war period, therefore, it is necessary to carry out analytical studies in order to fix it. *Presenting main material.* The conducted studies of the results of the evaluation of the openness and transparency of the cities of Ukraine before the war allowed us to come to the conclusion that according to the transparency rating, which evaluates the transparency of the activity of city councils in the 100 largest cities of Ukraine and demonstrates the level of implementation of best practices, Mariupol was the leader in 2021. The accountability rating (to what extent the declared obligations of the city authorities are commensurate with practice) also shows that Mariupol was the best in 2021. According to the results of the ranking of Ukrainian cities according to the level of transparency and openness of data within the City Competitiveness Index, Bakhmut became the best. It has been established that representatives of small businesses demonstrate better awareness of data openness issues than representatives of medium and large businesses. The average assessment of the availability of information about the budget, regulatory acts and public procurement (by size) in points shows that all organizational and legal forms of business have almost equal access to this information, and the best informed about the issues of data openness in Ukrainian cities are representatives of the construction and real estate transactions. The modern time fragment of the "Open Government Partnership" Initiative is defined. *The originality and practical significance of the study* lies in fixing the evaluation of the openness and transparency of Ukrainian cities in 2021 for comparison with the evaluation after the war. *Conclusions.* The analysis of the results of the evaluation of the openness and transparency of Ukrainian cities shows that Ukraine has achieved positive results in the context of providing public information to society. Further research consists in evaluating the openness and transparency of Ukrainian cities in the post-war period.

Keywords:

assessment, openness, transparency, city, information, rating.

Постановка проблеми. Потреба в забезпеченні права на доступ до інформації, якою володіють органи державної влади існує тільки в демократичних країнах. Саме демократичне суспільство, на відміну від авторитарного, хоче мати доступ до публічної інформації через те, що бажає впливати на вирішення питань, безпосередньо пов'язаних з їхніми інтересами. Від імені громадян саме органи державної влади приймають рішення та мають звітувати цими громадянами. Тому держава має забезпечити доступ громадян до публічної інформації, що передбачає надання громадянам інформації на їхні запити, а також публікування та розповсюдження інформації про діяльність органів державної влади. Закони про доступ до публічної інформації прийняті майже в усіх країнах Європейського Союзу, там надається доступ до урядової інформації для громадськості.

У рамках сесії Генеральної Асамблеї ООН у 2011 році 8 країн-засновниць (Бразилія, Сполучені Штати Америки, Індонезія,

Мексика, Норвегія, Філіппіни, Південно-Африканська Республіка, Сполучене Королівство) започаткували міжнародну Ініціативу «Партнерство «Відкритий Уряд», підписавши Декларацію Партнерства [1].

Президент України підтвердив готовність України приєднатися до зазначеної Ініціативи. У рамках Ініціативи уряди країн-учасниць розробляють спільно з інститутами громадянського суспільства плани дій з впровадження Ініціативи, забезпечують відкритість процесу впровадження Ініціативи та консультацій з громадськістю, проходять незалежне оцінювання результатів діяльності. Основними принципами Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» є:

прозорість: інформація про діяльність уряду є відкритою, всеосяжною, своєчасною, вільно доступною для громадськості, і такою, що відповідає основним стандартам відкритих даних;

участь громадян: уряд залучає громадян до участі в обговореннях, що сприяє

прийняттю рішень, які враховують громадську думку, є більш інноваційними та ефективними;

підзвітність: наявність правил, норм і механізмів, які змушують урядові структури до обґрунтування своїх дій, здійснення діяльності відповідно до визначених для них вимог, реагування на критику, прийняття відповідальності за невідповідність дій законам або зобов'язанням;

технології та інновації для прозорості та підзвітності: уряд враховує важливість надання громадянам відкритого доступу до технологій, а також усвідомлює роль нових технологій в просуванні інновацій та важливість розширення можливостей використання технологій громадянами [1].

Питання відкритості та прозорості для українських міст вельми актуальні, тому потребують постійного проведення аналітичних досліджень та оцінювання рівня відкритості та прозорості задля удосконалення діяльності.

Мета статті полягає у висвітленні результатів оцінювання відкритості та прозорості міст України до війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою відкритості та прозорості міст (транспарентності) займається багато науковців, серед яких слід виокремити Л. Наливайко, О. Чепік-Трегубенко, Є. Романенко, В. Нестерович та інших [2-5]. Але для розробки обґрунтованих пропозицій щодо подальшої розбудови діяльності органів державної влади у цьому напрямку доречно проведення оцінювання отриманих напрацювань та їх квантифікацію.

Виклад основного матеріалу. Відкритість і прозорість – характеристика діяльності, що передбачає можливість взаємодії громадськості з органом виконавчої влади при формуванні і реалізації державної політики, впливу на рішення та діяльність цих органів, доступу до повної, об'єктивної, достовірної інформації про їх діяльність [6].

Оцінювання існуючих успіхів у цьому напрямку здійснюється різними методами та способам, серед яких – рейтингування. Заслугує на уваги Програма «Transparent cities», яка презентувала рейтинг прозорості 100 українських міст [7].

Місто-лідер обох рейтингів за результатами 2021 року — Маріуполь (91 бал зі 100). Вже вдруге місто стає лідером, попереднього року воно також отримало першість. Міська рада втілила багато належних практик у сфері публікації даних, наданні онлайн-послуг, роботи з геопорталом тощо. Окрім Маріуполя, до п'ятірки лідерів муніципальної прозорості у 2021 році увійшли Львів (85,49), Дніпро (84,2), Дрогобич (83,16) та Мукачево (81,3).

Середній рівень прозорості 100 міст становить 48,5 бала. А лідерами у Рейтингу підзвітності стали Маріуполь (58,75), Дніпро (39,75), Тернопіль (39,75), Львів (33,25), Бахмут (31). Середній показник підзвітності 50 міст становить 16 балів. Вперше за 5 років досліджень одразу 5 міст перетнули позначку у 80 балів та увійшли до категорії «прозорих», через те, що а цих містах них ухвалили важливі рішення щодо електронної демократії, стратегій розвитку та регуляторної політики, публікації даних, бюджету тощо [7].

Цікавими є також результати опитування дослідницької компанії Info Sapiens. За результатами обробки статистичних даних було підготовлено аналітичний звіт «Індекс конкурентоспроможності міст (ІКМ) 2021» [8]. У цьому звіті побудовано рейтинг ІКМ - 2021 та здійснено групування міст за компонентами, серед яких компонента 3 – відкритість і прозорість міст України.

На рисунку 1 подано результати рейтингування українських міст за рівнем прозорості та відкритості даних.

У рамках Компонента 3 лідером стало місто Бахмут, яке отримало 9,10 бала. На другій позиції знаходиться Хмельницький (8,51 бала), а на третій Нікополь (8,49 бала). Усього високі результати (більше 7-ми балів) отримали 9 міст, у яких найкраще оцінили доступ до інформації про місцевий бюджет, публічні закупівлі та місцеві регуляторні акти. Проте у двох міст менше 2-х балів – в Умані (1,55 бала) та в Херсона (1,60 бала). Також низькі результати отримано у Полтаві (2,76 бала) та Одесі (2,91 бала). Доступ до інформації щодо місцевого бюджету на «добре» та «відмінно» оцінили в українських містах у середньому 17,7% опитаних.

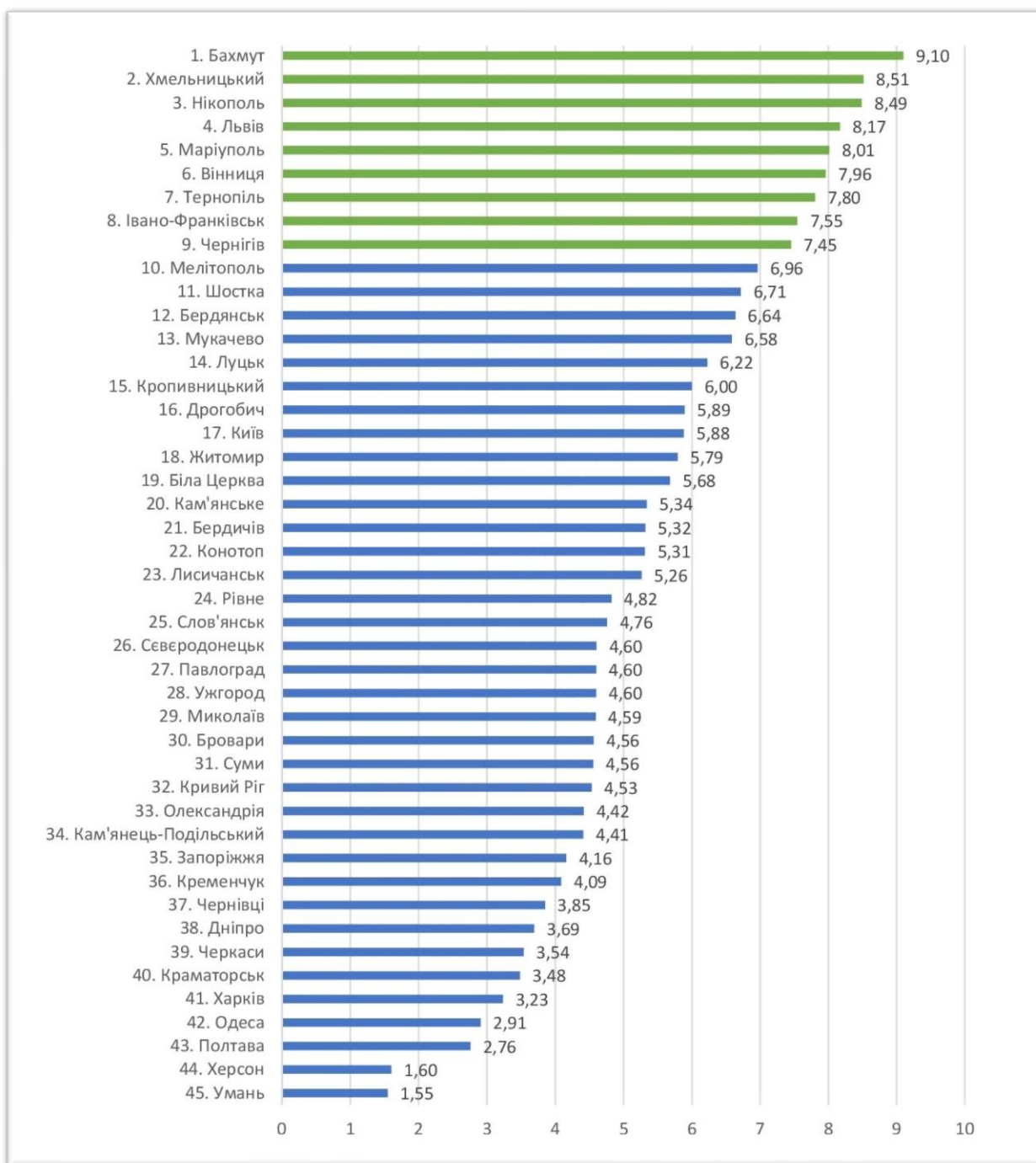

Рисунок 1 – Результати рейтингування українських міст за рівнем прозорості та відкритості

Джерело: розроблено авторами на підставі [8]

Найвищу частку таких оцінок зафіксовано в Нікополі та Бахмуті (29,2% в обох). Також більше чверті опитаних надавали високі оцінки в Маріуполі (26,1%) та Хмельницькому (теж 26,1%). Але у Полтаві цей показник становить лише 7,3%, а в Херсоні – 9,2%. Щодо доступу до місцевих регуляторних актів по Україні у середньому опитані поставили оцінки «добре» та «відмінно» - 21,5%. Найчастіше гарні оцінки ставили підприємці Шостки (38,5%), Бахмута (38,3%), Вінниця

(32,9%) та Бердянська (31,4%). А найгірше оцінили доступ до такої інформації в Херсоні (9,1%) та Умані (9,4%). Доступ до інформації про публічні закупівлі менше чверті всіх опитаних респондентів (23,3%) поставили оцінки «добре» та «відмінно». Біля третини опитаних вибрали такі оцінки в містах-лідерах цього індикатора – Маріуполі (34,0%), Хмельницькому (33,1%), Тернополі (32,8%), Івано-Франківську (32,1%) та Львові (32,1%). Най-

гірше оцінили доступ до такої інформації в Херсоні (12,4%) та Олександрії (13,6%) [8].

Особливий інтерес у суспільства завжди викликала інформація про місцевий бюджет, регуляторні акти та публічні закупівлі, оскільки саме цей аспект обумовлює легкість та прозорість ведення бізнесу в українських містах. Для того, щоб з'ясувати, наскільки доступна ця інформація для бізнесу в містах України, респонденти оцінювали (за шкалою від 1 до 5 балів, де 1 бал це незадовільна оцінка, 2 – задовільна, 3 – середня, 4 – добра, а 5 балів – відмінна) кожний критерій окремо:

доступність інформації щодо місцевого бюджету,

можливість ознайомитися зі змістом місцевих регуляторних актів,

доступність інформації про публічні закупівлі за рахунок коштів місцевого бюджету та комунальних підприємств.

Керівники бізнесу оцінили доступність інформації щодо місцевого бюджету в середньому на 2,5 бала, тобто на оцінку, що знаходиться між «середнім» та «задовільним» рівнем. 21% опитаних вважає доступність цієї інформації незадовільною, 46% оцінили її як середню або/та задовільну, і 18% респондентів поставили за цим критерієм оцінки «добре» та «відмінно». 15% опитаних не змогли дати відповідь на це запитання. Можливість ознайомитися зі змістом місцевих регуляторних актів отримала подібну середню оцінку: 2,6 бала. 21% представників місцевого бізнесу назвав цю можливість доброю та відмінною, 47% оцінили доступність цієї інформації як середню або задовільну. 17% опитаних не задоволені доступністю інформації про зміст місцевих регуляторних актів, а 15% не змогли відповісти на це запитання. На таку ж середню оцінку – 2,6 бала – представники бізнесу оцінили доступність інформації про публічні закупівлі за рахунок коштів місцевого бюджету та комунальних підприємств. 23% із них поставили в цьому випадку оцінки «добре» та «відмінно», у той час як 20% оцінили доступність цієї інформації незадовільно. 42% опитаних поставили середні або задовільні оцінки. Не змогли дати відповіді 15% респондентів [8].

Також було встановлено, що відкритість даних про місцевий бюджет і місцеві регуляторні майже не залежить від розміру бізнесу. Так, мікро- і малий бізнес оцінив доступність інформації про місцевий бюджет у

середньому на 2,5 бала, тоді як середній та великий – на 2,7 бала. Оцінка можливості дізнатися про місцеві регуляторні акти зростає з 2,6 бала для мікро- та малого бізнесу до 2,7 бала для середнього та 2,8 бала для великого. Подібним чином розподілились оцінки прозорості публічних закупівель. Мікропідприємства оцінили цей критерій у середньому на 2,6 бала, малі та середні – на 2,7 бала, а великий бізнес – на 2,8 бала [8].

Кращу обізнаність щодо питань відкритості даних демонструють представники малого бізнесу ніж представники середнього та великого бізнесу. Зокрема, частка представників малих підприємств, що не змогли оцінити доступність інформації щодо місцевого бюджету, склала 13%, а тих, що не відповіли на запитання про відкритість публічних закупівель, – 12%. Для інших груп бізнесу за розміром ці частки склали 15% і більше. Однак, мікропідприємства відрізняються на фоні решти бізнесу дещо гіршою поінформованістю про зміст місцевих регуляторних актів. 16% представників мікробізнесу не могли оцінити цей критерій, у той час як серед більших за розміром груп бізнесу таких респондентів було від 9% до 12%.

На рисунку 2 подано середню оцінку доступності інформації про бюджет, регуляторні акти та публічні закупівлі (за розміром) в балах.

Під час оцінки доступності інформації про бюджет, регуляторні акти та закупівлі за сектором на рівні міста між респондентами простежувалась незначна різниця в оцінках. Керівники бізнесу у сферах інформаційних та телекомунікаційних послуг, операцій із нерухомим майном та будівництва відрізняються дещо вищими оцінками доступності цієї інформації, ніж решта опитаних. Особливо помітна різниця в оцінці доступності інформації про закупівлі за рахунок бюджетних або комунальних коштів, яку будівельний бізнес оцінив порівняно вище: на 3 бали. Для інших галузей ця оцінка не перевищує 2,7 бала. Натомість у сільському господарстві респонденти ставлять порівняно нижчі оцінки за різними критеріями доступності інформації в місті. Зокрема, доступність інформації про місцеві бюджети с/г підприємства оцінили в середньому лише на 2,2 бала.

На рисунок 3 подано середню оцінку доступності інформації про бюджет, регуляторні акти та закупівлі (за сектором) в балах.

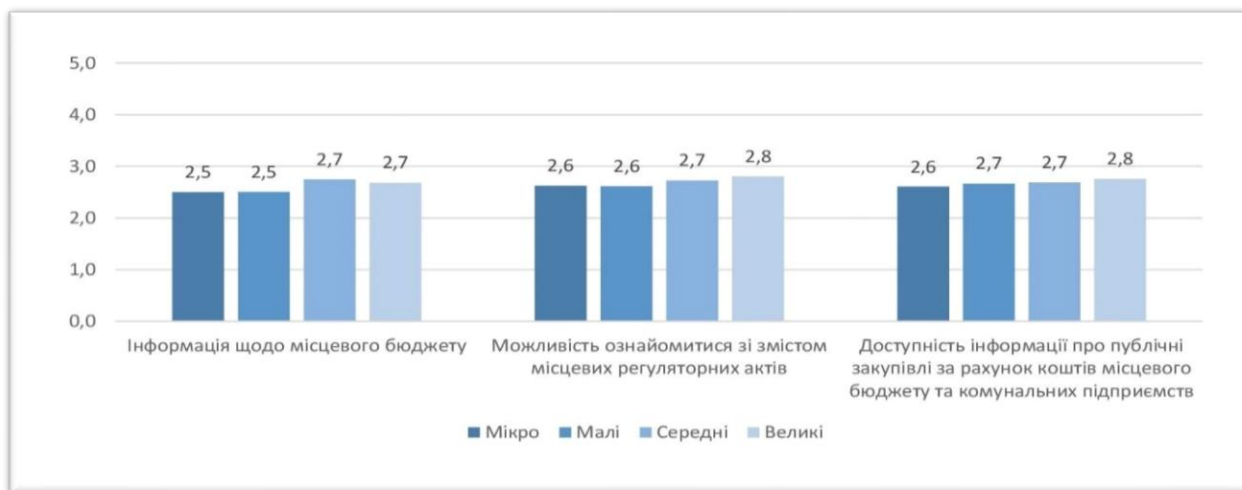

Рисунок 2 – Середня оцінка доступності інформації про бюджет, регуляторні акти та публічні закупівлі (за розміром бізнесу) в балах
Джерело: розроблено авторами на підставі [8]

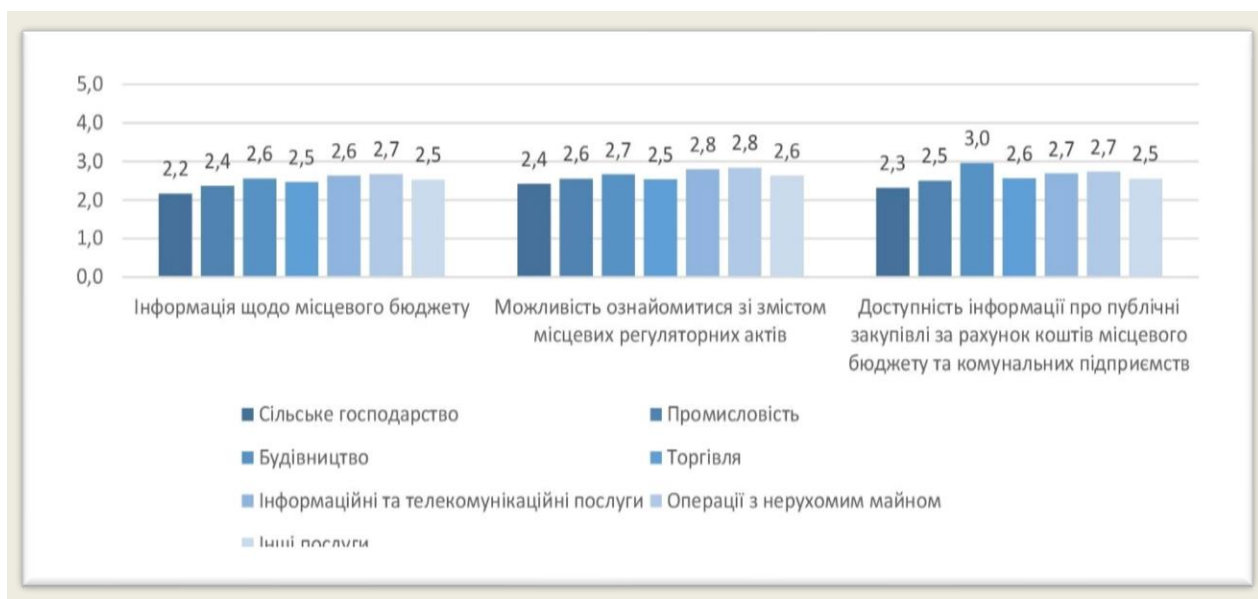

Рисунок 3 – Середня оцінка доступності інформації про бюджет, регуляторні акти та закупівлі (за сектором) в балах
Джерело: розроблено авторами на підставі [8]

Найкращу поінформованість щодо питань відкритості даних у містах продемонстрували представники будівництва та операцій із нерухомістю. У цих галузях було зафіксовано найменші частки опитаних, що не змогли відповісти на запитання про те, чи може бізнес отримати інформацію про бюджет, регуляторні акти та закупівлі в їхньому місті. З іншого боку, сільськогосподарський сектор виявився найгірше поінформованим про доступність інформації

щодо місцевого бюджету: 21% респондентів цієї галузі не змогли відповісти на запитання про те, чи доступна для бізнесу їхнього міста інформація про бюджет. Щодо інших двох питань – інформації про регуляторні акти та закупівлі – представники с/г бізнесу поінформовані на рівні з іншими.

На рисунок 4 подано сучасний часовий фрагмент Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд».

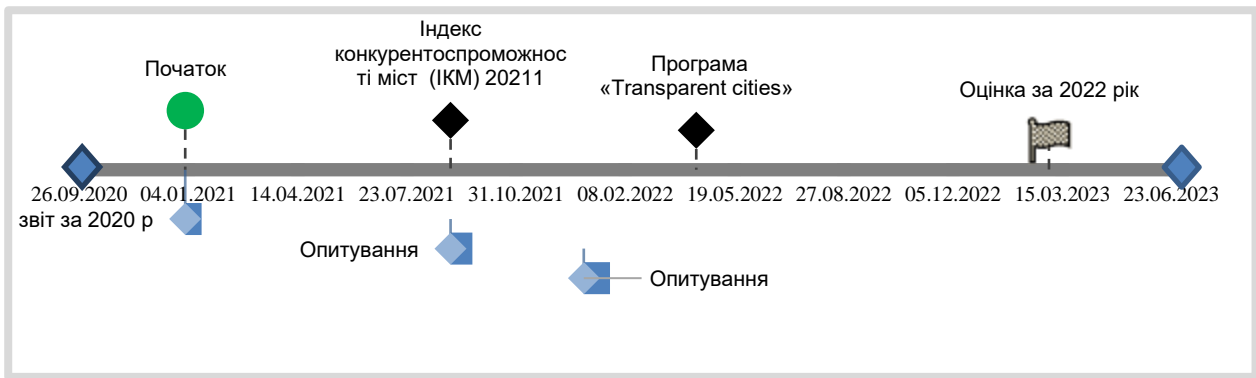

Рисунок 4 – Сучасний часовий фрагмент Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»
Джерело: розроблено авторами

У воєнний час в контексті питань відкритості та прозорості доречним є впровадження електронної реєстрації заяв на житло та онлайн-заяв в установи соціальної допомоги, забезпечення розподілу коштів між організаціями громадянського суспільства тощо. Також є сенс оприлюднювати обсяги та види надання гуманітарної допомоги містям.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже проведені дослідження результатів оцінювання відкритості та прозорості міст України до війни дозволили прийти до висновку, що за рейтингом прозорості, який оцінює прозорість діяльності міських рад у 100 найбільших містах України та демонструє рівень імплементації найкращих практик – у 2021 році став Маріуполь. Рейтинг підзвітності дозволяє оцінити, наскільки задекларовані зобов'язання міської влади співмірні із практикою (чи мають громадяни реальну можливість бути залученими та впливати на процеси вироблення політик, контролювати й перевіряти діяльність органів місцевого самоврядування) та довести, що найкращим у 2021 році також став Маріуполь. За результатами рейтингування українських міст за рівнем прозорості та відкритості даних у межах Індексу конкурентоспроможності лідером міст став Бахмут, а Маріуполь на п'ятому місці. Встановлено, що кращу обізнаність щодо питань відкритості даних демонструють представники малого бізнесу ніж представники середнього та великого бізнесу. Середня оцінка доступності інформації про бюджет, регуляторні акти та публічні закупівлі в балах свідчить що: всі організаційно-правові форми бізнесу мають

майже однакову доступність та зацікавленість до цієї інформації; найкращу поінформованість щодо питань відкритості даних в українських містах мають представники будівництва та операцій із нерухомістю. Означено сучасний часовий фрагмент Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд». Після війни маємо знову відновити оцінювання відкритості та прозорості міст України, це і стане подальшим напрямом досліджень.

Література

1. Про Ініціативу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/partnerstvo-vidkritij-uryad/koordinacijna-rada>
2. Наливайко Л., Чепік-Трегубенко О. Транспарентність публічної влади: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Право України*. 2015. № 6. С. 148–156.
3. Романенко Є. Відкритість та прозорість як структурні рівні транспарентності державного управління та їх комунікативні функції. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2014. Вип. 14. С. 17–31.
4. Відкритість та прозорість органів державної влади в контексті законодавства про доступ до публічної інформації. *Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації*. Івано-Франківськ: 2012. 115 с.
5. Нестерович В. Ф. Принципи відкритості та прозорості в діяльності органів державної влади як передумова утвердження демократії участі. *Філософські та методологічні проблеми права* 2016. № 2 (12). С. 67-76
6. Прозорість та відкритість – пріоритет в інформаційній діяльності Держенергонагляду. URL:

<https://sies.gov.ua/news/prozorist-ta-vidkritist-prioritet-v-informacijnij-diyalnosti-derzhenergonaglyadu#:~:text=Крім%20того%20С%20відкритість%20і%20прозорість,достовірної%20інформації%20про%20їх%20діяльність.>

7. Міста вільних людей. Результати рейтингів прозорості та підзвітності міст 2021. URL: <https://ti-ukraine.org/news/mista-vilnyh-lyudej-rezultaty-rejtyngiv-prozorosti-ta-pidzvitnosti-mist-2021/>

8. Індекс конкурентоспроможності міст 2021. Аналітичний звіт. ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій» (ІЕД) у рамках Програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України» через субконтракт із компанією Info Sapiens. серпень 2021, Київ. 152 с.

References

1. About the Initiative. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromady-anske-suspilstvo-i-vlada/partnerstvo-vidkritij-uryad/koordinacijna-rada> (access date: 22.07.2022).

2. Nalivayko, L. Chepik-Tregubenko, O. (2015). Transparency of public power: domestic and foreign experience. *Law of Ukraine*, 6, 148–156.

3. Romanenko, E. (2014). Openness and transparency as structural levels of public administration transparency and their

communicative functions. *Theoretical and applied issues of state formation*, 14, 17–31.

4. Openness and transparency of state authorities in the context of legislation on access to public information (2012). Ivano-Frankivsk Center for Science, Innovation and Informatization. Ivano-Frankivsk: 115.

5. Nesterovych, V. F. (2016). The principles of openness and transparency in the activities of state authorities as a prerequisite for the establishment of participatory democracy. *Philosophical and methodological problems of law*, 2 (12), 67-76

6. Transparency and openness are a priority in the information activities of the State Energy Inspectorate. Retrieved from: <https://sies.gov.ua/news/prozorist-ta-vidkrit-prioritet-v-informacijnij-diyalnosti-derzhenergonaglyadu#:~:text=Besides%20that%20openness%20and%20transparency, reliable%20information%20about%20their%20activities.> (access date: 25.07.2022).

7. Cities of free people. Results of city transparency and accountability ratings 2021. Retrieved from: [https://ti-ukraine.org/news/mista-vilnyh-lyudej-rezultaty-rejtyngiv-prozorosti-ta-pidzvitnosti-mist-2021/\(access date: 23.07.2022\).](https://ti-ukraine.org/news/mista-vilnyh-lyudej-rezultaty-rejtyngiv-prozorosti-ta-pidzvitnosti-mist-2021/(access%20date%3A%2023.07.2022))

8. City competitiveness index 2021. (2021). Analytical report. NGO "Institute of Economic Research and Political Consultations" (ІЕД) within the USAID Program "Competitive Economy of Ukraine" through a subcontract with Info Sapiens. August, Kyiv, 152.

Стаття надійшла
до редакції : 31.07.2022 р.

Стаття прийнята
до друку: 30.09.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Ахромкін Є. М., Кучменко В. О., Заблодська Д. В. Оцінка прозорості та відкритості українських міст. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 3(47). С. 6–13.

УДК 303.722.4:334.764.47
JEL Classification: D24, M21, O12

DORONINA M.¹, IVANOVA O.², DORONIN A.³,

METHODOLOGICAL BASICS FOR STUDYING THE SPIRITUAL POTENTIAL OF TERRITORIAL COMMUNITIES: TERMINOLOGY

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2022.3.02>

Formulation of the problem. Economic instability, increasing social problems, uncertainty of economic guidelines for the development of Ukraine indicate the need to review the problems and prospects for the development of economic science and practice. *The purpose of the article* is to determine the content of the main terms in the study of the spiritual potential of territorial communities. *The main hypothesis of the study* was the assumption that clarifying the essence and content of the terminology of the subject area of the study will provide constructive discussions regarding the definition of the main problems and prospects for its development. *Presenting main material.* The loss of controllability of the development of the spiritual potential of territorial communities requires a review of the technologies of its research based on methodological pluralism, focused on determining the possibilities of transforming an economy focused on the production of goods into an economy of expanded reproduction of potential human abilities to respond to the increase in non-traditional situations in life. *Originality and practical significance of the research.* The effectiveness of such a reaction depends on the managers' ability to diagnose the spiritual potential of subordinates, activate their desire to generate unique ideas for overcoming crises. *Conclusions and prospects for further research.* The effectiveness of using the spiritual potential of territorial communities depends on the constructive dialogue of the parties interested in its development. The initial stage of the dialogue should be to agree on the essence and content of the main terms. In further research, it is necessary to focus attention on the definition of such methodological constructions as a detailed analysis of unique situations, culturodigm, diagnostic technology of personal and collective spiritual potentials of members of the territorial community.

Key words:

socio-economic instability, territorial community, spiritual potential, methodological support, term system.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ТЕРМІНОЛОГІЯ

Постановка проблеми. Економічна нестабільність, посилення соціальних проблем, невизначеність економічних орієнтирів розвитку України свідчать про необхідність перегляду проблем і перс-

¹ **Дороніна Майя Степанівна**, д-р екон. наук, професор, старший науковий співробітник, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку Національної Академії наук України, м. Харків, Україна.

Doronina Maya, Doctor of Economic Science, Professor, Senior Research Fellow, Research Center for Industrial Development Problems, National Academy of Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8074-375X>

e-mail: doroninamas@gmail.com

² **Іванова Ольга Юрївна**, д-р екон. наук, доцент, завідувач сектору проблем регіонального розвитку та децентралізації, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, м. Харків, Україна.

Ivanova Olga, Doctor of Economic Science, Assistant Professor, Head of the sector of problems regional development and decentralization, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3656-2473>

e-mail: laptevaou@gmail.com

³ **Доронін Андрій Віталійович**, д-р екон. наук, професор кафедри менеджменту, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

Doronin Andrew, Doctor of Economic Science, Professor, Professor of Management Department, National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2257-4278>

e-mail: andrej.doronin@khai.edu

пектив розвитку економічної науки та практики. *Метою статті є* визначення змістовного наповнення головних термінів у дослідженні духовного потенціалу територіальних громад. *Основною гіпотезою* дослідження стало припущення, що уточнення сутності та змісту термінології предметної області дослідження забезпечить конструктивні дискусії щодо визначення основних проблем і перспектив її розвитку. *Виклад основного матеріалу.* Втрата контрольованості розвитку духовного потенціалу територіальних громад вимагає перегляду технологій його дослідження на основі методологічного плюралізму, зорієнтованого на визначення можливостей трансформації економіки, зосередженої на виробництві товарів, в економіку розширеного відтворення потенційних здібностей людини реагувати на збільшення нетрадиційних ситуацій у житті. *Оригінальність та практичне значення дослідження.* Результативність такої реакції залежить від уміння керівників діагностувати духовний потенціал підлеглих, активізувати їх бажання генерувати унікальні ідеї подолання криз. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Ефективність використання духовного потенціалу територіальних громад залежить від конструктивного діалогу сторін, зацікавлених у його розвитку. Вихідним етапом діалогу слід обрати узгодження сутності та змісту головних термінів. У подальших дослідженнях необхідно зосередити увагу на визначенні таких методологічних конструкцій, як детальний аналіз унікальних ситуацій, культуродигма, технології діагностики особистісного та колективного духовних потенціалів членів територіальної громади.

Ключові слова:

соціально-економічна нестабільність, територіальна громада, духовний потенціал, методологічне забезпечення, терміносистема.

Formulation of the problem. The acceleration and complication of changes in socio-economic systems prompts scientists to search for new methodological and practical approaches to the organization of their functioning and development. Human resources need special attention in such searches, which are enriched by qualitative diversity and at the same time receive new grounds for economic freedom. The expediency, firstly, of humanizing and democratizing the management of socio-economic systems of various levels has already been realized. Secondly, the coordination of the rules and standards of the economy with the inner world of a person, his spiritual and moral orientations. Compliance with these requirements will objectively contribute to the successful development of such labor cooperation as territorial communities.

Analysis of recent research and publications. Today, critical situations overwhelm life in Ukraine. The potential of science requires the development of methodological and practical technologies for diagnosis and forecasting of such situations. Their improvement must be oriented towards the search for new resources for the unity of the nation, overcoming the negative consequences of the crisis both in the economy, and in politics and culture.

It should be noted that the growing role of spirituality in human life is already reflected in the literature. For example, it was characterized in P. Dulin's dissertation "The Consolidating Function of Spiritual Values in the Development of Ukrainian Society" [1]. The need to justify the orientation of the individual on the values of the spiritual and moral culture of mankind through the synthesis of humanistic psychology, the theory of feelings, the theory of cultural-historical development of higher mental functions is realized in the work [2]. However, constructive proposals for the implementation of these ideas still need to be refined.

Currently, territorial communities are forced to constantly adapt to changes in the economic environment. These processes intensify the search for new strategies for the development of their potential, the effectiveness of which is ensured by the synthesis of scientific methodologies of various humanitarian disciplines. The quality of such a synthesis largely depends on the agreement of their terminological basis.

Considering the difficult situation, Ukraine needs both the study of foreign experience and the search for its own technologies for overcoming crisis situations, the implementation of its own methodological and practical foundations for their construction.

The purpose of the study is determination of the content of the main terms

in the study of the spiritual potential of territorial communities.

Presentation of the main material of the study. The problem chosen for research in this article requires the unification of different areas of science. In order for it to be effective, first of all, it is necessary to create a unified interpretation of key concepts and categories, to combine them into a terminological dictionary, a term system. The authors of the article do not pretend to have a final solution to this problem, but only offer its option based on the generalization of their own experience. The following are included in the list of main terms: territorial community, methodology, spirituality, personality, spiritual potential of the individual, spiritual potential of the community (collective). Below is an explanation of the author's version of the terms.

As for the term "territorial community", it should be noted that many scientists chose and choose it as the subject of research. Among them there are those who argue for the expediency of researching both positive and negative results of the accelerated increase of communities. A collective monograph was published relatively recently, in which the authors note: "As global practice and domestic experience of the implementation of the budget decentralization reform convinces, despite its obvious advantages, the scale of positive changes does not exclude the occurrence of decentralization risks" [2, p. 39]. State bodies and the public need to take such risks under control and at the same time create objective prerequisites for humanizing and democratizing the management of social processes through the use of territorial communities.

World practice shows that the scientifically based development of the potential of territorial communities contributes, firstly, to the fullest implementation of the competitive advantages of communities that build their own strategy, and secondly, to increasing the competitiveness of the entire national economy. It is the territorial communities that create grounds for the development of voluntary social initiatives of their personnel, the detinization of business, the improvement of existing and the development of new forms of social and

public-private partnership, and the reduction of the level of corruption in society. The review of publications showed that both methodological grounds for formulating problems of the functioning and development of territorial communities, as well as practical technologies for solving them, currently require clarification.

Recently, a lot of attention has been paid to territorial communities in the Kharkiv branch of the NDC of the National Academy of Sciences of Ukraine. His team carried out comprehensive research, prepared reports, in which scientifically based conclusions are given. However, the current state of the country requires revision and clarification of both the research methodology and practical advice given in the reports.

For example, the analysis of definitions of the term "territorial community" by scientists showed the ambiguity of its definition, different approaches to its research. Various concepts related to the community are used in domestic and foreign scientific literature. The terms "territorial community", "territorial collective", "local community", "local community", "commune", "public entity" became the most widespread. The main priority in distinguishing the approach to the formation, life activity and development of the community is traditionally given to the characteristics of a certain sign or their combination.

The option proposed by O. Batanov can be considered the closest to use in methodological studies of the territorial community: "When constructing a theoretical model, it should be borne in mind that the territorial community is a complex "cumulative" form of social organization, a set of people (local residents) associated with on public grounds within a certain territory and united by various features of a systemic nature (in particular, demographic and territorial (land) connection, legal and political connection, property (economic) and professional connection, linguistic and religious (social cultural) connection, etc.). This association, which does not exclude a person's right to individuality, separate housing and leisure, consolidates the efforts of

many to achieve the result desired by all" [3, p. 52].

Next, the conclusions of the authors of the article regarding the definition of the concept of "methodology" are presented. Practice shows that for a productive discussion in the interpretation of the essence and content of an important category, it is advisable to define it through the system "general – special – concrete". At the "general" level, the methodology is defined as follows: "Teaching about the structure, logical organization, methods and means of activity." At the "special" level: "Conceptual presentation of the purpose, content, research methods that ensure obtaining the most objective, accurate, systematized information about processes and phenomena." At the "concrete" level: "Scheme (algorithm) or plan for solving the tasks of scientific research" [4].

Methodology is organically connected with the theory of science. It equips the theory with a set of principles and methods that ensure the effectiveness of the search for new knowledge. Assessment of the correspondence of the theory to practical needs activates requests for updating the methodology.

Professor of the Kyiv National University O. Galchynsky believes that it is time to radically improve the orientation of economic science: "If the canonical theory focuses on development as an increase in material wealth, then in the new interpretation of the corresponding problem it is about going beyond the purely material certainty of economic reality, about dominance the entire complex of production processes related to the development of the human personality, its intellectual wealth, creative and spiritual potential... The economy that produces goods is transformed into an economy of expanded human reproduction, a human economy" [5, p. 8].

A comprehensive approach is chosen as the methodological basis for achieving the goal in this article. Currently, for its implementation, it is advisable to pay attention to the enrichment of the standards of science by philosophers. For example, recently they recommend combining the methodological positions of dialectics and trialectics. This direction of science draws attention to the need

to implement the potential of spirituality, in addition to material and ideal resources, to ensure the reliable functioning and development of socio-economic systems. We observe the consequences of this resource in Ukraine. It was the spiritual resources that created the basis for the unity of representatives of different nationalities living in Ukraine during the difficult wartime, and the feeling of being a whole nation.

It is extremely difficult to define the concept of "spirituality" nowadays. It is usually associated with psychological and socio-psychological sciences. Although there are many publications on spirituality, there is no single definition of the concept. This article focuses on the publication of the authors A. Lytvyn, L. Rudenko. They believe that in pedagogical science, as well as in society in general, there is still no full awareness and definitive definition of this concept [6, p. 139]. According to the authors, the spirituality of a person directly depends on the level of his consciousness. The components of spirituality are humanistic, aesthetic, ecological values, as well as the values of knowledge, self-improvement, and self-realization. Spiritual values form the content of personal motivations, and their hierarchical relationships create a situation of free choice between them. Thus, spirituality is a prerequisite for personal freedom and human responsibility. The formation of the system of spiritual values is reflected in activity, behavior, specific human actions [6, p. 141].

G. Zadorozhnyi connects the problems of spirituality and the danger of the development of a conscious war: "In the conditions of a modern conscious war, the "war of meanings" is put forward in the first place, which primarily concerns the foundations of people's consciousness, its changes in the format set by the side that starts war iynu" [7, p. 199.] The study of the relationship between spirituality and psychology is given in the dissertation and publications of E. Pomytkin [8].

The next concept in the author's terminology is "personality". It is advisable to consider it in a combination of the concepts "man - individual - personality". Man is, first of all, a biological being, endowed, unlike other ani-

mals, with consciousness and language, the ability to work, evaluate the surrounding world and actively transform it. A specific person with all his characteristic features is designated by the concept of "individual". Personality is a systemic social characteristic of an individual. This is a sign of a conscious individual who occupies a certain position in society and performs certain social roles.

G. Zadorozhny believes that modern science provides a new understanding of the ancient position that a person is the measure of all "things". If the main characteristic of the physical world is space and time, then for the inner spiritual world of a person such a fundamental characteristic is freedom is responsibility. Under such conditions, trialectics becomes the main holistic scientific and cognitive method, according to the scientist. It proceeds from the fact that it is the original integrity of reality, unfolding at a more superficial level of understanding the world with the help of the analysis of dialectical opposites, that allows in the course of knowledge to preserve living reality, without tearing and killing it, as is characteristic of dialectics [9, p. 12].

The modern Ukrainian philosopher K. Zarubyskyi is convinced that society is a "cast from the internal subjective image of the world. The natural and social world surrounding us is imperfect, incomplete, imperfect, because the inner world of man is imperfect. Self-improvement of the latter opens up the possibility of moving towards a perfect and complete world" [10, p. 57]. It is worth agreeing with this, and therefore there is an urgent problem of both improving the inner qualities of a person and building a society that would correspond to the ethical principles of human existence. This can happen only under conditions of priority of individuals in society. Therefore, the philosopher rightly notes: "In order to appear in the world, spiritual forms must first appear in the human soul" [10, p. 57].

Ukrainian scientist L. Kharchenko pays a lot of attention to the problem of spirituality. The author believes that the socio-philosophical understanding of man sees in him a spiritual, intelligent and active being, which is characterized by religious faith, value orientations, memory of the past and hope for the future, a sense of humor, and the experi-

ence of mortality. The essence of a person as an object of philosophical analysis is not something stable: at each stage of historical development, it acquires new vital dimensions of existence [11, p. 20].

L. Kharchenko defines two levels of spirituality: individual and collective. In her opinion, "Individual spirituality is a system of interrelationships that determine a complex of knowledge and a person's spiritual attitude toward himself, society, and the surrounding reality. Social spirituality is the spiritual life of a socio-cultural group, in the process of which the main elements of the spirituality of individuals are formed, maintained and functioned. It can be imagined as a social space, a noosphere in which individual spirituality functions" [11, p. 156]. The effectiveness of managing spirituality depends on the ability to combine these levels.

As for the individual level of spirituality, it characterizes the individual's focus on spiritual self-realization. This is, first of all, a permanent search for one's own place in society to bring maximum benefit, an interest in the peculiarities of the life paths of spiritual ascetics, a desire to fill every day of life with meaning that is maximally useful for oneself and the world.

The algorithm for diagnosing the spiritual potential of an individual was proposed by Doctor of Psychological Sciences E. O. Pomytkin [8]. This diagnosis is intended to identify the three most important characteristics of a person's spiritual development: spiritual potential, which integrates strong-willed character traits and a person's spiritual orientation; the distribution of spiritual potential in the personality structure (in substructures: communication, orientation, character, self-awareness, experience, intelligence, and psychophysiology); orientation of the individual towards spiritual values: humanistic, aesthetic, ecological, values of knowledge, self-improvement and self-realization.

The author warns that an individual is not always focused on the interests of the community to which he belongs. For society, spiritual development of the collective has a greater value compared to personal spiritual development. It is thanks to him that the team protects itself from the encroachments of an

individual who does not always follow laws and customs. In this struggle, the consolidation of the collective is formed, its potential develops.

Such consolidation is significantly influenced by the spiritual potential of the manager. The author H. Yurkevich's research into the professional training of a modern manager allowed her to conclude that this training needs a humanistic foundation. "An important role in this direction is played by the conscious construction of an educational and educational creative space for the education of a full-fledged personality. Spiritual development of the manager takes place under the internal control of personal demand, which is sometimes absent in a traditional training organization. In the conditions of the reorganization of education, its qualitative content should change, thanks to the rehabilitation of educational work. The effectiveness of this work depends on the creation of conditions for the realization of the individual's and society's own potential. This is due mainly to internal activity, the desire for self-development and enrichment of the human soul. A valuable basis for the formation of the professional culture of modern managers should be the orientation to the spirituality of the individual, mastering it by world and national cultural heritage" [12, c. 85].

Conclusions and prospects for further research. Territorial communities are a promising form of organization of social and economic resources of society. The effectiveness of its use depends on the activation of the spiritual resources of communities. Such opportunities are provided by the combination of technologies of humanitarian scientific disciplines, constructive dialogue of parties interested in development. The starting stage should be to agree on the essence and content of the main terms. In further research, it is necessary to focus attention on the definition of such methodological constructions as a detailed analysis of unique situations, culturodigm, diagnostic technology of personal and collective spiritual potentials of members of the territorial community.

References

1. Dulin, P. G. (2011). *The consolidating function of spiritual values in the development of Ukrainian society: author's abstract. thesis ...* Dr. Philosopher. Sciences: 09.00.03. Kyiv, 36.
2. Kravtsiva, V. S., Storonyanska, I. Z. (2020). *Territorial communities in conditions of decentralization: risks and mechanisms of development: monograph.* Lviv: State University "Institute of Regional Studies named after M. I. Dolishnyi National Academy of Sciences of Ukraine, 531.
3. Batanov, O. V. (2008). Territorial community - the primary subject of municipal power in Ukraine: concepts and characteristics. *Bulletin of the Central Election Commission*, 2, 51–57.
4. Kyzym, M. O., Doronina, M. S. and Khaustova, V. E. (2022). *Methodology and technology of scientific research. Economic sciences (in schemes, definitions, examples): teaching. manual* Kharkiv: FOP Liburkina L.M., 56.
5. Galchynskyi, A. (2012). Economic development: the methodology of the updated paradigm. *Ukraine economy*, 5, 4–17.
6. Lytvyn, A. V., Rudenko, L. A. (2017). Spiritual growth of personality and education. Collection of theses of the 3rd All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation "Philosophical and psychological aspects of spirituality in economics and management" (Lviv, April 19 2017). Lviv: SPOLOM, 139–143.
7. Zadorozhny, G. V. (2021). Consciousness war – the leading form of geo-economic subjugation of consciousness as a new subject of work in the conditions of neoliberal globalization. *Herald of economic science of Ukraine*, 1, 199–206. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).199-206](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).199-206)
8. Pomytkin, E. O. (2013). *Psychological diagnostics of the spiritual potential of the individual: manual.* Kirovohrad: Imex-LTD, 144.
9. Zadorozhny, H. (2020). Spiritual-noosphere-sustainable development as an anti-crisis strategy of national revival. *Herald of economic science of Ukraine*, 1, 10–15. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).10-15](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).10-15)
10. Maleev, K. (2015). *Non-mystical afterlife.* Kyiv: Stylos, 252.

11. Kharchenko, L. M. (2015). Spirituality as a universal philosophical category. *Humanitarian bulletin of the state higher educational institution "Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after H. S. Skovorody". Series "Philosophy"*, 37, 149–157.

12. Yurkevich, G. Y. (2018). The spiritual world of the personality-manager. *Innovative economy*, 5–6, 83–87.

Література

1. Дулін П. Г. *Консолідуєча функція духовних цінностей у розвитку українського суспільства* : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.03. Київ, 2011. 36 с.

2. *Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку* : монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с.

3. Батанов О. В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. № 2. С. 51–57.

4. Кизим М. О., Дороніна М. С., Хаустова В. Є. *Методологія і технологія наукових досліджень. Економічні науки (у схемах, визначеннях, прикладах)* : навч. посіб. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2022. 56 с.

5. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 4–17.

6. Литвин А. В., Руденко Л. А. Духовне зростання особистості й освіта. Збірник тез III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Філософсько-психологічні аспекти духовності в економіці та управлінні» (м. Львів, 19 квітня 2017 р.). Львів : СПОЛОМ, 2017. С. 139–143.

7. Задорожний Г. В. Консцієнтальна війна – провідна форма геоекономічного підкорення свідомості як нового предмету праці в умовах неоліберальної глобалізації. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 1. С. 199–206. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).199-206](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).199-206)

8. Помиткін Е. О. *Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості* : посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.

9. Задорожний Г. Духовно-ноосферосталий розвиток як антикризова стратегія національного відродження. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1. С. 10–15. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).10-15](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).10-15)

10. *Немістичне потойбіччя* / [упоряд. К. Малєєв]. Київ : Стило, 2015. 252 с.

11. Харченко Л. М. Духовність як універсальна філософська категорія. *Гуманітарний вісник державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди»*. Серія «Філософія». 2015. Вип. 37. С. 149–157.

12. Юркевич Г. Й. Духовний світ особистості-управлінця. *Інноваційна економіка*. 2018. № 5–6. С. 83–87.

Стаття надійшла

до редакції : 20.06.2022 р.

Стаття прийнята

до друку: 30.09.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Doronina M., Ivanova O., Doronin A. Methodological basics for studying the spiritual potential of territorial communities: terminology. *Журнал економічних реформ*. 2022. № 3(47). С. 14–20.

УДК 338.246.2 +65.012.12
JEL Classification: G17, O12, P17

КАЛІНЕСКУ Т. В.¹, ПІДМОГИЛЬНИЙ С. С.²

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ТРАНСФОРМАЦІЙ У МЕХАНІЗМАХ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2022.3.03>

Постановка проблеми. Розгляд питань щодо моделювання різних сценаріїв трансформацій механізмів зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності, що відбуваються на сучасному етапі розвитку економіки України. *Мета дослідженням* – розробка рекомендацій щодо побудови моделі трансформацій механізму зміцнення економічної безпеки, враховуючи показники безпеки підприємницької діяльності, їх багатоплановість, доцільність оцінювання та отримання ефективних результатів їх застосування. *Методологічною основою дослідження* стали сучасні доктрини зміцнення економічної безпеки бізнесу та підприємницької діяльності. В проведених дослідженнях використані методи діалектики, способи і принципи наукового пізнання, інструменти економічного аналізу щодо визначення рівня трансформацій та факторів, що впливають на економічно безпеку та запасу її міцності. *Основною гіпотезою дослідження* є припущення щодо вибору такої моделі (або інтегрування до існуючих моделей) зміцнення економічної безпеки, що дозволить отримати достатній запас міцності щодо розвитку підприємницької діяльності. *Виклад основного матеріалу дослідження.* Побудову моделі процесу трансформацій у механізмі зміцнення економічної безпеки запропоновано здійснювати у кілька етапів, що пов'язані із визначенням показників для оцінки міцності економічної безпеки підприємця та оцінювання ефективності заходів щодо результативності зміцнення підприємницької діяльності. Проаналізовані існуючі моделі зміцнення економічної безпеки та їх властивості в процесі трансформацій. Обґрунтовано доцільність вибору показника - запас міцності, що дозволить виявити напрями позитивних тенденцій розвитку підприємницької діяльності за вибраними моделями зміцнення економічної безпеки. *Оригінальність та практична значимість дослідження* підтверджується запропонованим набором заходів та механізму вибору моделей зміцнення, виходячи з необхідності мати певний запас міцності підприємницької діяльності відносно тих небезпек і ризиків, що виникають на даному етапі розвитку економіки України. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Проведене дослідження дозволило визнати моделювання економічної безпеки складним полікомпонентним процесом, на який впливає багато внутрішніх та зовнішніх факторів. Для побудови ефективної моделі трансформації механізму зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності можливо використанням вже існуючих моделей економічної безпеки, їх інтеграція та ідентифікація до умов розвитку підприємництва. Подальші дослідження будуть спрямовані на імплементацію різних моделей механізму зміцнення економічної безпеки у підприємницьку діяльність задля пошуку найбільш ефективної в процесі трансформації економіки України відповідно до умов воєнного стану і процесів відбудови країни.

Ключові слова:

економічна безпека, підприємницька діяльність, моделювання, запас міцності.

¹ **Калінеску Тетяна Василівна**, д-р екон. наук, професорка, завідувачка кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Calinescu Tetyana, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Finance, Accounting and Taxation Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4919-5788>

e-mail: tetyana.calinescu@gmail.com

² **Підмогильний Сергій Сергійович**, здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти за спеціальністю 051 «Економіка», Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Pidmohylnyi Serhii, recipient of the third educational and scientific level of higher education in specialty 051 Economics, National Aerospace Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8666-4726>

e-mail: s.pidmohilniy@gmail.com

A MODELING OF TRANSFORMATIONS PROCESSES IN THE MECHANISMS OF ECONOMIC SECURITY STRENGTHENING OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Formulation of the problem. Consideration of questions in relation to the design of different scenarios of transformations of mechanisms of strengthening of economic security of entrepreneurial activity, that take place on the modern stage of development Ukrainian economy. *A research aim by research* is development of recommendations in relation to the construction of model of transformations of mechanism of strengthening of economic security, taking into account the indexes of safety of entrepreneurial activity, its different planning, expediency of evaluation and receipt of effective results of their application. The modern doctrines of strengthening of economic security of business and entrepreneurial activity became *methodological basis of research*. In the conducted researches used methods of dialectics, methods and principles of scientific cognition, instruments of economic analysis for determination the level of transformations and factors that influence on economically safety and the margin of its safety. *The basic hypothesis of research* is supposition on the choice of such model (or integration to the existent models) of economic security strengthening that will allow to get the sufficient margin of safety for development of entrepreneurial activity. *Exposition of basic material of research.* The construction of model of transformations process in the mechanism of economic security strengthening is suggested to carry out in a few stages that are related to determination of indexes for the estimation of durability the economic security of businessman and evaluation of efficiency of measures for effectiveness of strengthening of entrepreneurial activity. It is analyzed the existent models of economic security strengthening and its property in the process of transformations. It was reasonable the expediency of choice the index - margin of safety that will allow to find out directions of positive progress of entrepreneurial activity trends for the chosen models of economic security strengthening. *Originality and practical meaningfulness of research* are confirmed by the offered set of measures and mechanism of choice the models of strengthening, coming from a necessity to keep a certain reserve of durability of entrepreneurial activity for those dangers and risks that arise up on this stage of development Ukrainian economy. *Conclusions and prospects of further researches.* The conducted research allowed admitting the design of economic security a difficult and different component process with many internal and external factors influence on that. For the construction of effective model of transformation the mechanism of economic security strengthening of entrepreneurial activity maybe to use already existent models of economic security, its integration and authentication to the terms of development of business. Further researches will be sent to implementation of different models of mechanism of economic security strengthening in entrepreneurial activity for the sake of search the most effective in the process of transformation Ukrainian economy in accordance with the terms of martial law and processes of country renewal.

Key words:

economic security, entrepreneurial activity, modeling, margin of safety.

Постановка проблеми. В умовах проведення воєнних дій та спаду економічного розвитку більш ніж на 30% в Україні, в тому числі підприємницької діяльності, виникає низка питань що обумовлена розробкою механізмів зміцнення економічної безпеки. Це питання становиться наразі найбільш актуальним, бо зростає необхідність у кожного підприємця самостійно та постійно відстежувати виникаючі загрози та оперативно займатися запобіганням небезпек, реагувати на ризики та уникати збитків внаслідок діяльності за умов воєнного часу. Тому питання щодо моделювання різних сценаріїв трансформацій механізмів зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності, що відбуваються на сучасному етапі розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показали проведені дослідження [1, 2, 3, 4] складність побудови існуючих моделей економічної безпеки зумовлена тим, що на сьогоднішній день вітчизняні та зарубіжні наукові школи по-різному тлумачать поняття економічної безпеки. Не існує і одностайної думки щодо основних критеріїв, які впливають на економічну безпеку і визначають доцільність вибору тієї чи іншої моделі зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності. У більшості випадків розглядають економічну безпеку з урахуванням розвитку державної соціально-економічної політики. Задля цього запропоновані кілька моделей [1]:

пасивна модель виходить з того, що основні напрями економічної політики держави залишатимуться незмінними, осо-

бливо це стосується макроекономічної та інституційної політики;

індустріальна - базується на впливі соціального напруження і застосуванні адміністративних заходів щодо розподілу основних ресурсів, необхідних для життєзабезпечення, адміністративного контролю над монополізованими секторами економіки;

постіндустріальна модель передбачає застосування комплексу заходів економічної політики, які забезпечують економічну безпеку і орієнтовані на підйом інвестиційної активності, економічне зростання, підвищення конкурентоспроможності та інтеграцію підприємницької діяльності в інформаційне середовище;

ресурсофункціональна модель, в якій розглядаються проблеми ефективного використання ресурсів суб'єкта підприємництва з метою запобігання загрозам;

модель внутрішніх та зовнішніх загроз, побудова якої регламентується переліком існуючих та потенційних ризиків.

Аналіз моделей зміцнення економічної безпеки показав, що їх конфігурація залежить від типу соціально-економічної системи країни, політичного курсу, спрямованості економічної політики, основних складових міжнародної безпеки, характеру взаємозв'язків між акторами (в т.ч. суб'єктами підприємницької діяльності). Проведені дослідження дозволили виокремити декілька ключових ознак, що можуть характеризувати різні підходи, до формування моделей зміцнення економічної безпеки [1, 2]:

1) відповідно до суб'єктної складової моделей, характеру взаємовідносин між акторами і клас виконуваних завдань розрізняють такі моделі економічної безпеки:

однополярні, що характеризуються домінуючим впливом лідерів на розвиток системи безпеки інших суб'єктів взаємодії;

біполярні, коли на роль лідера претендують однаково два суб'єкти (актори, країни і т.п.), взаємодія яких визначає характер формування та напрям зміцнення економічної безпеки;

мультиполярні, де декілька суб'єктів мають однаково визначальний характер впливу на розвиток відносин у різних сфе-

рах діяльності та приймають відповідальність за забезпечення економічної безпеки;

глобальні, коли актори (суб'єкти господарювання, країни світу та інші міжнародні інституції) визначають відповідну модель співіснування, фундаментальною основою якої є загальнолюдські цінності, спільне прагнення до забезпечення сталого розвитку.

2) залежно від типу соціально-економічної системи, що склалась в країні, внутрішньополітичного та зовнішньополітичного курсу можна виокремити такі моделі економічної безпеки, від яких залежить і напрям зміцнення економічної безпеки суб'єктів підприємництва:

американська модель, що формується на ліберальній основі. Її використання притаманне суб'єктам в країнах із високим рівнем розвитку конкуренції та ринку економічних агентів. Ця модель зорієнтована на поєднання внутрішніх зовнішніх факторів впливу на складові економічної безпеки;

німецька модель, яка сформувалась на неоліберальній основі, розвивається в країнах із високим рівнем конкурентоспроможності значної частини суб'єктів господарювання і зорієнтована на формування високого рівня економічної безпеки;

скандинавська модель характеризується виокремленням соціальної складової як умови забезпечення високої якості життя і реалізується шляхом активної участі суб'єктів господарювання, їх працівників й громадськості у застосуванні інструментів соціальної підтримки та державних гарантій;

європейсько-кейнсіанська модель, що характеризується високою роллю державних інститутів у регулюванні економічних відносин, концентрацією суттєвих важелів впливу у державних інституціях, обминанні інших механізмів регулювання, притаманним громадянському суспільству;

японська модель, що відрізняється пріоритетами збереження національного менталітету та підтримкою інтересів внутрішніх суб'єктів господарювання та посиленням соціальної складової економічної безпеки;

китайська модель, яка характеризується активною участю держави у забезпе-

ченні захисту суб'єктів господарювання від зовнішніх загроз шляхом встановлення жорсткої системи управління та контролю за економічною безпекою;

трансформаційна модель, що визначається характером трансформацій, що відбуваються в країнах і мета такої моделі - забезпечення прогресивного розвитку, стійкості економічних систем, мінімізації зовнішніх ризиків.

Слід зазначити, що при побудові моделі зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності, необхідно приймати до уваги, що не існує стану абсолютної безпеки, коли відсутні будь-які зовнішні та внутрішні загрози. Тобто неможливо заздалегідь спрогнозувати всі потенційно можливі фактори впливу на процеси трансформації механізму зміцнення економічної безпеки.

Виходячи із вищезазначених обставин **метою дослідження** – є розробка рекомендацій щодо побудови моделі трансформацій механізму зміцнення економічної безпеки, враховуючи ієрархію показників безпеки підприємницької діяльності, їх багатоплановість, доцільність оцінювання та отримання ефективних результатів їх застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнюючи роботи ряду авторів [1, 2, 3, 4], побудову моделі процесу трансформацій у механізмі зміцнення економічної безпеки можна запропонувати здійснювати у кілька етапів. Спочатку необхідно: 1) побудувати систему показників економічної безпеки підприємницької діяльності, 2) здійснити оцінку ієрархії цих показників, 3) оцінити їх багатоплановість та доцільність використання у якості визначення рівня трансформацій 4) здійснити оцінку результатів трансформації заходів щодо зміцнення економічної безпеки.

Слід зазначити, що розвиток будь-якої моделі економічної безпеки залежить від конкретних умов сучасного розвитку економіки. Тому більшість моделей мають бути сформовані з урахуванням характеру розвитку соціально-економічних та суспільно-політичних процесів в країні, в тому числі, виходячи із умов проведення воєнних дій, введення воєнного стану та після-

воєнної відбудови країни (різного масштабу і обсягу діяльності) тощо. Тому, ґрунтуючись на проведеному авторському дослідженні [5, 6, 7] та інших працях дослідників економічної безпеки [1; 2; 3, с. 157–171; 4] можна визначити основні властивості, яким має відповідати модель трансформації механізму зміцнення економічної безпеки, а саме:

цілісність та неподільність сукупності елементів, що формують модель та об'єднуються спільними функціями, завдяки чому формується внутрішнє та зовнішнє середовище діяльності підприємництва;

емерджентність, яка залежить від властивостей складових (компонентів) моделі і може створювати якісно нові функціональні властивості, які проявляються через інтегрованість економічної безпеки одного суб'єкта підприємництва з іншим;

синергетичність, що забезпечує ефект від зміцнення економічної безпеки, що буде більшим ніж сумарний результат всіх складових;

взаємозв'язок та взаємозалежність, що забезпечуються сукупністю прямих і зворотних зв'язків, які визначають взаємодію внутрішнього зовнішнього середовища; цілеспрямованість, що поєднує спільною метою всі компоненти моделі;

сталість та нестійкість характеризуються постійними процесами розвитку та трансформації;

ієрархічність та поліструктурність, що характеризуються складною структурою компонентів та зв'язками підпорядкування;

відкритість, що означає відкритий характер моделі;

компліментарність, характеризує взаємозв'язок, взаємозалежність та взаємодоповнюваність компонентів;

інституційна визначеність характеризується механізмом управління, що реалізуються уповноваженими інституціями різних рівнів.

Таким чином моделі побудови економічної безпеки, перш за все, визначаються властивостями до інтеграції; суб'єктивними, об'єктивними та просторовими ознаками, структурною ієрархією, вертикальними і

горизонтальними зв'язками між зовнішніми і внутрішніми компонентами.

Що стосується трансформаційних процесів, то найбільш поширеними моделями, які слід приймати до уваги при формуванні механізму зміцнення економічної безпеки є [3, с. 157–171]:

1) ліберальна модель економіки, згідно з якою зменшується державний вплив на діяльність підприємництва, структуру бізнесу, обмеження у внутрішній торгівлі, квотування, ліцензування окремих видів діяльності, регулювання цін, процеси приватизації державної власності, дотації тощо.

2) модель державного управління економікою, де акцент ставиться на розвитку внутрішнього ринку, підтримку вітчизняного товаровиробника, надання пільгових умов агропромислового комплексу, припинення великої приватизації та націоналізації цілих галузей. Проте сюди не слід включати жорсткого адміністративного управління державою підприємницькою діяльністю відповідно до поставлених планів та стратегій розвитку, а значить кожен має функціонувати в своїх визначених межах.

3) національна модель розвитку, що заснована на підтримці макротехнологічних пріоритетів і ґрунтується на підтримці науково-промислового потенціалу, технологій, які створюють каркас сучасної економічної трансформації на кшталт авіакосмічних, біотехнологічних, інформаційних тощо.

4) соціально-економічні моделі, що пов'язані діяльністю людини, турботами про виживання суспільства, проблемами щодо вичерпаності природних ресурсів та власних природних багатств, їх розподілу, використання, оцінювання і т.п. Тобто мова йде про процеси трансформації, що пов'язані з майбутнім людини, суспільства, усього світу. В цьому контексті відтворення людських ресурсів, інтелектуального потенціалу та соціального капіталу виходить на перший план у порівнянні з іншими пріоритетами, бо все це є духовною (моральною) субстанцією усього процесу розвитку підприємницької діяльності.

Сьогодні головним інтересом кожного підприємця – це інтеграція у єдиний економічний простір країни, збереження та

збалансованість соціальних, економічних, природних ресурсів і забезпечення на цій основі стабільного розвитку всіх складових підприємницької діяльності відповідно до потреб людини, суспільства і оточуючого середовища. Тому будь-якому підприємцю не завжди потрібно винаходити щось нове, а доцільніше адаптувати чи інтегруватися до вже існуючих моделей. Як показують проведені дослідження [4, с. 140 - 143] швидкість трансформації показників економічної безпеки (ЕБ) складає $\Delta EB = 1,25$, тому в будь-яких моделях процесів трансформації механізмів зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності можна закладати не менше 25% (за оптимальними прогнозами) - до 50% (за оптимістичними прогнозами) зміни значень і показників економічної безпеки.

Відповідно до обраних сценаріїв моделей трансформації механізму зміцнення економічної безпеки можна розглядати різні вектори розвитку підприємницької діяльності, виходячи із кількості параметрів, зацікавлених осіб (стекхолдерів-підприємців) і цілей, що ставиться у кожному окремому випадку. Щодо стейкхолдерів, то тут можна розглядати декілька груп, а саме:

перша група - фізичні та юридичні особи, покупці, споживачі продукції та інші особи, чий очікування пов'язані з можливістю придбання продукції та послуг, що відповідають міжнародним та внутрішнім вимогам, потребам екологічності, якості та реалізуються за доступними цінами;

друга група – це підприємств-виробники, чий інтереси пов'язані з отриманням максимального прибутку шляхом виробництва і реалізації конкурентоспроможної продукції та мінімальному впливу дестабілізуючих чинників;

третю група - це держава та державні інституції, чий очікування пов'язані головним чином із забезпеченням:

продовольчої безпеки, з метою задоволення потреб споживачів та низьких цін на соціально значимі продукти та послуги на внутрішньому ринку;

економічної безпеки задля максимізації надходжень у бюджет, за рахунок нарощення внутрішнього виробництва та екс-

порту конкурентоздатної продукції на зовнішні ринки.

У якості критеріїв оцінювання рівня трансформації підприємницької діяльності та зміцнення економічної безпеки мають стати показники, що характеризуються досягнення поставлених цілей, а також ті, що відповідають інтересам основних зацікавлених сторін, забезпечують притік інвестицій, створення нового або модернізацію існуючого бізнесу.

Ще одним критерієм може стати показник - запас міцності економічної безпеки конкретного підприємця, що може бути отриманий на основі відхилення показників рівня економічної безпеки від її найбільш оптимального чи раціонального рівня. У якості мірила доцільності можна вибрати мінімальне значення запасу міцності (1), що дозволяє виявити напрями позитивних тенденцій розвитку підприємницької діяльності за вибраними моделями зміцнення економічної безпеки [4, с. 142 - 143]:

$$\{ЗМЕБ\} = \{ОРЕБ\} - \{ФРУБ\} \rightarrow \min \quad (1)$$

де {ЗМЕБ} – запас міцності економічної безпеки окремого підприємця;

{ОРЕБ} – оптимальний рівень економічної безпеки підприємця за оптимістичними прогнозами щодо досягнення цілей підприємницької діяльності;

{ФРУБ} – фактичний рівень економічної безпеки на момент оцінювання стану розвитку та та оцінювання трансформації механізму зміцнення економічної безпеки підприємця.

Кожен із показників, наведених у формулі (1) представляє собою матрицю показників з різноспрямованими векторами, котрі у підсумку визначають позитивне спрямування та зростання рівня зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності. У якості цих показників можуть бути вибрані будь показники, що різнобічно характеризують економічну безпеку у процесі трансформації механізму зміцнення. І це можуть бути як показники соціально-економічного, інформаційно-інноваційного розвитку, так і інші показники, що характеризують стабільну екологічну, політичну ситуацію та інші важливі критерії життєді-

яльності як бізнесу, так і його працівників, що висуваються в умовах воєнного часу та важливі у післявоєнний період.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Моделювання економічної безпеки є процесом складним полікомпонентним, на який впливає багато внутрішніх та зовнішніх факторів. Саме тому для побудови ефективної моделі трансформації механізму зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності необхідні:

системний підхід із використанням різних можливостей існуючих моделей економічної безпеки;

інтеграція та ідентифікація різних моделей до умов розвитку підприємництва в кожному окремому регіоні України (особливо в умовах воєнного стану);

застосування сучасного математичного апарату до оцінювання рівня зміцнення економічної безпеки.

Подальші дослідження будуть спрямовані на імплементацію різних моделей механізму зміцнення економічної безпеки у підприємницьку діяльність з метою пошуку найбільш ефективної в процесі трансформації економіки України, суб'єктів господарювання відповідно до умов воєнного стану і процесів відбудови країни.

Література

1. Кириченко О.А., Шикова О. М. Сучасне моделювання систем економічної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 3. С. 35 – 38.
2. Грибіненко О.М. Концептуальні моделі економічної безпеки як поліструктурної системи. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2020. № 2 (48). С. 22 - 29.
3. Надточій І. І. *Трансформація бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентного розвитку територій*: дисертація на здобуття наук. ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Одеса: Одеська національна академія харчових технологій, 2021. 501 с.
4. Кіржецька М. С., Кіржецький Ю. І. *Економічна безпека підсистем харчової промисловості України: проблеми та пріоритети зміцнення*: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2018. 214 с.

5. Calinescu T., Pidmohylnyi S. Determination of modern tendencies of economic security strengthening of entrepreneurial activity. *Управление и Образование*. 2022. Том 18(1). Бургас: Университет «Проф. д-р Асен Златаров», България. С. 7 – 12.

6. Калінеску Т.В., Підмогильний С.С. Розробка трансформаційного механізму зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах»: зб. тез доповідей, 01-02 червня 2022 р. / за заг. ред. О.В. Панухник. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2022. С. 63 – 65.

7. Калінеску Т. В. Ревенко Д. С., Підмогильний С. С. Парадигма формування механізму зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності. *Часопис економічних реформ*. 2021. № 3(43). С. 35–41.

References

1. Kyrychenko, O. A., Shykova, O. M. (2011). Modern modeling of economic security systems. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 3, 35-38.

2. Hrybinenko, O. M. (2020). Conceptual models of economic security as a polystructural system *Economics: time realities. Scientific journal*, 2 (48), 22–29.

3. Nadtochii, I. I. (2021). *Transformation of business processes in the system of ensuring*

Стаття надійшла до редакції : 05.08.2022 р.

competitive development of territories. Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. Dissertation for a Doctor of Economics degree by specialty 08.00.05 – development of productive forces and regional economy. Odessa: National Academy of Food Technology, 501.

4. Kirzhetska, M., Kirzhetsky, Y. (2022). *Economic security in the food industry of Ukraine: problems and strengthening priorities*. Lviv: Liga-Press, 214.

5. Calinescu, T. V., Pidmohylnyi, S.S. (2022). Determination of modern tendencies of economic security strengthening of entrepreneurial activity. *Management and Education*. Burgas: University “Prof. Dr. Assen Zlatarov” (Bulgaria), 18(1), 7 – 12.

6. Calinescu, T. V., Pidmohylnyi, S.S. (2022). Development of transformational mechanism of economic security strengthening of entrepreneurial activity. Proceedings of the 8th International Scientific-Practical Conference "Formation of the Mechanism of National Economic Systems Competitive Positions Strengthening in Global, Regional and Local Dimensions" (Ternopil, June, 01–02, 2022). For general ed. O.V. Panukhnyk. Ternopil: PPB V.A. Palanytsia, 63 – 65.

7. Calinescu, T., Revenko, D. and & Pidmohylny, S. (2021). Paradigm of forming the mechanism of strengthening the economic security of entrepreneurial activity. *Time description of economic reforms*, 3(43), 35–41.

Стаття прийнята до друку: 30.09.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Калінеску Т. В., Підмогильний С. С. Моделювання процесів трансформацій у механізмах зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 3(47). С. 21–27.

MARKETING COMMUNICATIONS OF UKRAINIAN COMPANIES IN THE CONDITIONS OF THE CURRENT CHALLENGES CAUSED BY THE WAR²

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2022.3.04>

Formulation of the problem. Recently, the marketing communications of enterprises are in constant transformation due to the crisis of the domestic advertising market as a result of Russian aggression. The war in Ukraine has become the main challenge that worries the population of all the leading countries of the world and will affect their economic situation and consumer behavior. Under such conditions, enterprises need to optimize their advertising budgets, marketing communication channels in order to use resources most effectively and reach their own target audience. *The aim of the research* is to identify the main challenges of the business environment of enterprises, which arose as a result of Russian aggression, and to generalize trends in the use of marketing communications by enterprises. *The methods used* in the research: systematic and complex analysis, analytical approach, theoretical generalization and comparison, observation. *The main hypothesis* of the study is the assumption that the Russian military aggression in Ukraine became a powerful impulse in society and contributed to the formation of new values related to the formation of national identity and its protection. This, in turn, affected the nature of marketing communications and forced enterprises to review the set of communication tools and channels for the distribution of advertising messages. *Presenting main material.* The article defines the main changes that have taken place in the business environment of enterprises and in the behavior of consumers. It has been proven that in the conditions of a global economic crisis, a drop in the purchasing power of the population and uncertainty about the end of hostilities, companies optimize advertising budgets and look for new channels and tools to influence consumers. Because marketing communications are highly dependent on society's values and demands of the target audience, under the current conditions, the role of PR tools, the emotional component in brand promotion, orientation towards social responsibility, and common values in society will be strengthened in the marketing communication policy. Examples of successful use of the theme of patriotism in advertising of domestic enterprises are given. *The originality and practical significance* of the obtained results lies in the possibility of applying the provided recommendations to improve the marketing communication policy of enterprises. *Research conclusions.* The war in Ukraine became a major event that causes concern in most countries of the world, caused an economic crisis and influenced consumer behavior. Since the first days of Russian aggression, a demand for patriotic values has formed in Ukrainian society, and consumers prefer brands that promote them. Against the background of the general reduction of the advertising market in Ukraine, patriotic colors, slogans, and logos are present in the advertising campaigns of most enterprises and successfully influence consumers united around the idea of victory over invaders. At the same time, the prolongation of the military conflict can lead to the effect of "habituation" and a drop in the effectiveness of communication influence.

Key words:

marketing communications, Russian aggression in Ukraine, consumer behavior, advertising market, patriotic advertising, communication channels.

¹ **Решетнікова Ірина Леонідівна**, д-р екон. наук, професор, професор кафедри маркетингу, Краківський економічний університет, м. Краків, Польща.

Reshetnikova Iryna, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Marketing Department, Cracow University of Economics, Cracow, Poland.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1445-4233>

e-mail: reshet2002@gmail.com

² The publication is the result of scientific research conducted within the framework of a grant from the National Science Center in Poland (UMO-2022/01/3/HS4/00039), which provides funding for scientists from Ukraine to continue research in Poland.

МАРКЕТИНГОВІ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЙ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ, СПРИЧИНЕНИХ ВІЙНОЮ

Постановка проблеми. Маркетингові комунікації підприємств останнім часом перебувають в постійній трансформації через кризу вітчизняного рекламного ринку в наслідок російської агресії. Війна в Україні стала тим основним викликом, який турбує населення всіх провідних країн світу і впливатиме на їх економічне становище і споживчу поведінку. За таких умов, підприємствам необхідно оптимізувати свої рекламні бюджети, канали маркетингових комунікацій з метою найбільш ефективного використання ресурсів і досягнення власної цільової аудиторії. *Метою статті* є ідентифікація основних викликів бізнес середовища підприємств, які виникли внаслідок російською агресією, та узагальнення тенденцій в застосуванні підприємствами маркетингових комунікацій. *Методи використані в дослідженні:* системного і комплексного аналізу, аналітичного підходу, теоретичного узагальнення і порівняння, спостереження. *Основною гіпотезою дослідження* є припущення що російська військова агресія в Україні стала потужним поштовхом в суспільстві і сприяла формуванню нових цінностей, пов'язаних із формуванням національної ідентичності та її захистом. Це в свою чергу вплинуло на характер маркетингових комунікацій і змусило підприємства переглянути набір комунікаційних інструментів і канали розповсюдження рекламних меседжів. *Виклад основного матеріалу.* В статті визначено основні зміни, що відбулись в бізнес – середовищі підприємств і в поведінці споживачів. Доведено, що в умовах глобальної економічної кризи, падіння купівельної спроможності населення і невпевненості щодо термінів закінчення військових дій, підприємства оптимізують рекламні бюджети і шукають нові канали і інструментів впливу на споживачів. Оскільки маркетингові комунікації дуже залежать від цінностей суспільства і запитів цільової аудиторії, за теперішніх умов в маркетинговій комунікаційній політиці відбуватиметься посилення роль інструментів PR, емоційної складової в просуванні брендів, орієнтація на соціальну відповідальність, спільні цінності в суспільстві. Наводяться приклади вдалого використання тематики патріотизму в рекламі вітчизняних підприємств. *Оригінальність та практичне значення* одержаних результатів полягає в можливості застосування наданих рекомендацій для вдосконалення маркетингової комунікаційної політики підприємств. *Висновки дослідження.* Війна в Україні стала основною подією, яка викликає занепокоєння у більшості країн світу, стала причиною економічної кризи і вплинула на поведінку споживачів. З перших днів російської агресії, в українському суспільстві сформувався запит на патріотичні цінності і споживачі надають перевагу брендам, які їх просувають. На тлі загального скорочення рекламного ринку в Україні, патріотичні кольори, слогани, логотипи присутні в рекламних кампаніях більшості підприємств і успішно впливають на споживачів об'єднаних навколо ідеї перемоги над загарбниками. Разом з тим, затягування військового конфлікту може привести до ефекту «звикання» і падіння ефективності комунікаційного впливу.

Ключові слова:

маркетингові комунікації, російська агресія в Україні, поведінка споживачів, рекламний ринок, патріотична реклама, канали комунікацій.

Formulation of the problem. Recently, the marketing communications of enterprises are in constant transformation due to the crisis of the domestic advertising market as a result of Russian aggression. The war in Ukraine has become the main challenge that worries the population of all the leading countries of the world and will affect their economic situation and consumer behavior. Because of the war, the market of advertising and marketing services in Ukraine actually fell into a coma, shrinking by 95%. And according to forecasts, in 2022, its volumes will reach only 15%-35% of the indicators of 2021. Even under an optimistic scenario, if the wines run out in three months, 70% of companies operating in the advertising market will go bankrupt [1]. This drop is explained, on the one hand,

the economic crisis and a drop in business activity, and on the other hand, by the lack of opportunities to use the usual channels of advertising distribution, such as advertising in the mass media and outdoor advertising. In addition, consumer attitudes of the population do not contribute to purchasing activity.

Under such conditions, businesses need to optimize their advertising budgets and use new communication channels and marketing techniques to reach their target audience. The situation in which modern marketing services of enterprises found themselves requires further rethinking of the theory of marketing communications, taking into account modern changes in the environment of their functioning.

Analysis of recent research and publications. Theoretical issues of the essence and clas-

sification of marketing communication tools were investigated by scientists: J. W. Wiktor [2], Y. Romat [3], T. Prymak [4], T. Taranko [5]. When considering the essence of marketing communications, researchers pay attention to their social nature. In particular, there is Romat that marketing communications is one of the types of social communication, because outside the framework of human society, the existence of this type of communications is meaningless. [3, p. 8]. The works of F. Kotler [6], M. Oklander [7], I. Lytovchenko [8], S. Ilyashenko are devoted to the peculiarities of communications in the conditions of digitalization of society. [9], J. W. Wiktor [10], K. Sanak-Kosmowska [11]. In their research, they come to the conclusion that modern technologies significantly expand the possibilities of communication influence of enterprises on target consumers and complement the set of classic communication tools. In addition, it should be noted that the market of marketing communications is developing in conditions of rapid changes, which researchers are paying attention to. Thus, J. W. Wiktor offers a classification of online communication tools that are formed under the influence of a changing environment [10, p. 15].

Summarizing the views of scientists regarding the change in the nature of communication activities under the influence of digital technologies, the following trends can be noted, which fundamentally change the priorities of using communication tools and expand the capabilities of enterprises:

- globalization of challenges faced by the societies of different countries; global consumer values can be covered by global "messages" using global communications;
- increasing the role of consumer communities and the use of social networks;
- dissemination of ideas of social responsibility and sustainable development, peacekeeping, which are becoming more and more popular in the information space, and communication policy should take into account these trends;
- equal access to information channels of both the communicator and the communicant make the communication process more "transparent" and require its participants to play by the same rules;

At the same time, the problem of the impact of the current economic and geopolitical crisis on consumer behavior and marketing communications of enterprises requires further research.

The purpose of the article is to identify the main challenges of the business environment of enterprises, which were formed as a result of Russian aggression, and to generalize the trends in the use of marketing communications by enterprises.

Presentation of the main material. Marketing communications of enterprises depend on the business environment, which is formed under the influence of certain factors and is aimed at its own target audience of consumers. They should focus on the mood in society and the behavior of consumers, which affects their requests. Consumer requests are a reflection of the values that dominate society, their own needs and their purchasing power. The purchasing behavior of the consumer, from the point of view of willingness to spend one's own funds, is influenced by stability in society and the ability to predict circumstances.

According to Kantar Ukraine research, the war in Ukraine, rising inflation and the pandemic are among the biggest challenges faced by the world's population. In our opinion, the energy and food crisis, which developed recently and became a direct consequence of Russian aggression, should be added to them. These challenges are changing consumer behavior and it is important to understand the implications of these changes for brands and marketers to adjust their marketing programs and implement effective marketing communications. In fig. 1 shows the results of the sociological survey "Kantar Global Issues Barometer: the world in its own words", conducted by Kantar in 18 countries in April 2022. The survey involved 10,000 respondents from 18 countries, which accounted for 57% of global GDP in 2020 [12].

It is war that causes the greatest concern in each of the states involved in the study. She is mentioned not only in Europe, but also in South Korea and Japan. Europe is most concerned: 94% of Poles, 84% of Spaniards, 82% of French and 83% of Germans expressed concern. In the USA, such opinions are shared by 50% of the country's residents.

The cost of living crisis comes in second place as it has already affected the standard of living of 51% of people worldwide. Food bills increased the most in Poland, Spain, Germany, Brazil and African countries. While 45% of the population report that their household's financial situation is worsening, 65% believe that the overall economic outlook for their country is currently negative.

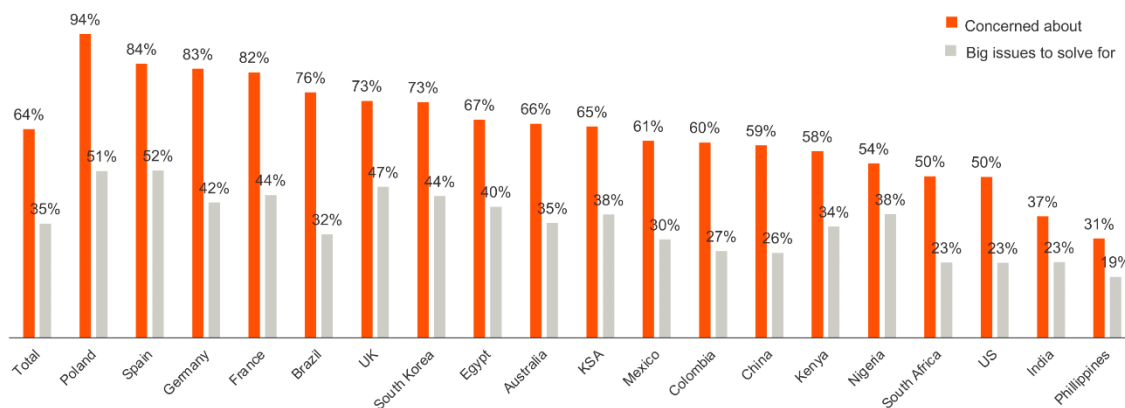

Figure 1 – The level of concern about war in the leading countries of the world
 Source: Kantar research [12]

People are struggling to meet their living expenses: 44% of households worldwide are struggling to pay their monthly expenses and 8% are unable to meet their obligations. Five percent of households cannot afford basic necessities, 11% cannot afford household bills, and one in five cannot afford their car's fuel bill.

"Eco-anxiety" is in third place among modern challenges. More than half of people worldwide experience environmental anxiety. Two-thirds of the population believe that businesses have a responsibility to solve the climate crisis, while 79% of consumers want to buy environmentally sustainable products, but need brands to do more on affordability [12].

All of these challenges are close and understandable to Ukrainian society, since Ukraini-

ans have already felt the consequences of high inflation, which according to experts' estimates may reach 30% by the end of the year, and it may take decades to overcome the environmental consequences of the invasion of Russian troops.

It is expected that the reaction of Ukrainian residents to the war was even stronger. Table 1 shows the results of a study by the Gradus Research company, which was conducted in March 2022 by the method of self-completion of a questionnaire in a mobile application (1019 respondents aged 18 to 60 from various regions), regarding public attitudes to a full-scale invasion of Russian troops into the territory of Ukraine.

Table 1 – Emotions felt in connection with Russia's attack on Ukraine (by sex and age), % of responses

Emotions	All respondents	Men 489	Women 530	18-24 110	25-34 240	35-44 298	45-54 232	55-60 139
Anger	67	68	65	59	60	65	71	79
Tension	33	33	34	22	35	31	36	41
Irritation	31	34	29	29	31	30	30	39
Fear	28	17	39	21	25	30	30	35
Disappointment	19	20	18	32	17	20	13	19
Insult	18	17	18	21	20	18	13	19
Impotence	11	8	15	8	11	13	12	10
Panic	7	4	11	10	9	8	6	4
Brokenness	6	4	8	9	8	4	3	7
Surprise	3	4	3	7	4	2	2	4
Shame	2	2	3	6	3	2	-	3
They hesitate to answer	5	5	4	5	6	5	5	1

Source: Gradus company research [13]

The greatest emotional response is observed in women (fear, powerlessness, panic). It can be added that in the first months of the military aggression, everyone felt "confused", and in such a state, news sites became the most sought-after among consumers. In March, they were included in the first TOP - 25 popular sites in Ukraine. The Telegram channel broke into the top five, significantly increasing its coverage, it became a quick source of news and a platform

for exchanging information between citizens and state institutions [22].

The war affected the advertising activity of companies, forced to reduce advertising budgets, review the set of communication tools and channels of distribution of advertising messages. The advertising market of Ukraine in the last pre-war years showed steady growth, as evidenced by the data of the All-Ukrainian Advertising Coalition (Table 2).

Table 2 – Volumes of the media market of Ukraine in 2021 and the preliminary forecast for 2022 according, UAH million

Types and channels of advertising distribution	2021	% to 2020	Forecast 2022	Forecast % to 2021
TV advertising, everything (direct advertising, sponsorship)	13643	12,00	15600	14,00
Advertising in the press, everything (national, regional, specialized)	1599	9,05	1773	10,89
Radio advertising, all (national, regional, sponsorship)	855	19,00	1015	19,00
OOH (out-of-home) Media of all (outdoor, transport, DOOH (digital out of home), Indoor advertising)	4098	30,00	4769	16,00
Advertising in cinemas	26	30,00	35	35,00
Digital (Internet) Media advertising	10833	55,00	13510	25,00
Total advertising media market	31053	26,70	36702	18,20

Source: compiled by the author based on [14]

Despite optimistic forecasts for continued growth, the war hit the advertising market hard. According to Y. Savchuk, regional manager of digital marketing at GSK, very difficult times have come for the advertising industry, and the current crisis in the advertising market is the most significant since its existence. The significant reduction of the advertising market, which was discussed at the beginning of the article, is primarily related to the reshaping of broadcast programs of TV channels and the absence of advertising in the blocks of combined news, radio broadcasts, and the almost complete paralysis of outdoor advertising. According to my own observations, billboards in the Kyiv region were empty almost until June, or with remnants of January and February advertising. And even now, most of the advertising space is occupied by socio-patriotic, not commercial advertising. According to experts, the market will remain in this state for quite a long time and recovery is possible only in October 2022-March 2023 [1].

Russian military aggression in Ukraine became a powerful impulse in society and contributed to the formation of new values related to the formation of national identity and its protection. This, in turn, affected the values and requests of individual consumers. That is why, since the first

days of Russian aggression, a demand for patriotic values has formed in Ukraine, and consumers prefer brands that demonstrate them. Against the background of the general reduction of the advertising market in Ukraine, patriotic colors, slogans, and logos are present in the advertising campaigns of most enterprises and successfully influence consumers united around the idea of victory over invaders. And if earlier the theme of patriotism was more used in social advertising, now it has acquired a mass character.

Under such conditions, marketing communications increasingly acquire the character of social communications. Y. Romat, with reference to J.W. Wiktor, notes that the main functions of social communication are: 1) informative (transfer of information); 2) expressive (the ability to express not only semantic, but also evaluative information); pragmatic (the ability to convey a communication attitude that allows you to influence the recipient in a certain way) [3, p.11, 2, p.85]. Modern marketing communications in Ukrainian society unite target consumers around common national values. Therefore, during the war, it is extremely important for companies and brands to express their civic position and their attitude to the current events taking place in the country. As our own research has

shown, Ukrainian consumers, especially young people, perceive such manifestations of patriotism in marketing communications very positively. Among the most memorable examples of patriotic advertising, respondents - representatives of the student audience more often than others mentioned Monobank (the first virtual bank in Ukraine), which changed the design of its cards already on the fourth day after the beginning of the war (Figure 2).

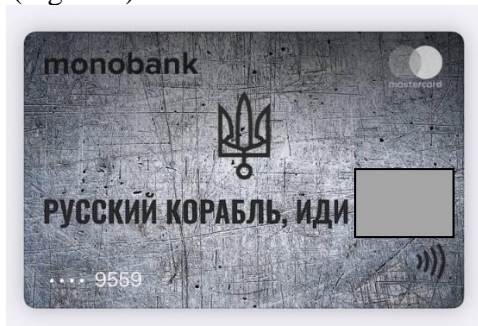

Figure 2. New design of Monobank cards
Source: [16]

Among the successful examples of the use of the theme of patriotism in marketing communications, it is possible to mention the change of the name of the company "Halychyna" (Figure 3).

Figure 3. Products of the Halychyna company on supermarket shelves
Source: [17]

As the marketing director explains this step, "the company was inspired by Ukrainian unity and decided to implement this idea in its products. Now the brand "Halychyna" has become Poltava Oblast, Donbass and all historical regions of the country. Because now there is no separate self for Ukrainians. Now everyone is one big we. And during this time, Ukrainians have repeatedly proven that they are ready to protect each other and unite for a common goal" [17].

Most often, patriotic advertising is embodied in the name of products, placed on packaging, on company websites, in cities of direct contact with consumers. For example, the Lviv restaurant - pizzeria La Piets offers "Javelina" pizza (Figure 4), and the Lykhachov meat processing plant of the Kharkiv region decided to rename its products after the Russian occupation - now the manufacturer's assortment includes "Javelinka" sausages and "Bayraktarchiki" sausages. The company "Rodynna kovbaska" (Lviv region) renamed its cheese-smoked sausage "Moskovska" to "Podilska", while the Kyiv cheese factory developed a recipe and set up the production of a new cheese, which was named "Chernobayivka" [18].

The patriotic nature of marketing communications during the war plays the role of forming a positive emotional background, which is referred to in the model of the communication pyramid proposed by K. Bove and V. Arens [20]. According to her, the process of receiving communication signals by the addressee is divided into three stages: the stage of informing, the stage of forming a positive emotional background, and the stage of action. At the first stage, the consumer moves along the chain of "ignorance - awareness - knowledge"; at the second stage, commitment and conviction in the right choice is formed; in the third stage there is a purchase and re-purchase.

The topic of patriotism will remain relevant both in Ukrainian and European society in the near future, as the military threat is the biggest challenge on the European continent in the last 75 years. Along with this, there will be a strengthening of the role of PR tools, an emotional component in promoting brands, an orientation towards social responsibility, and common values in society.

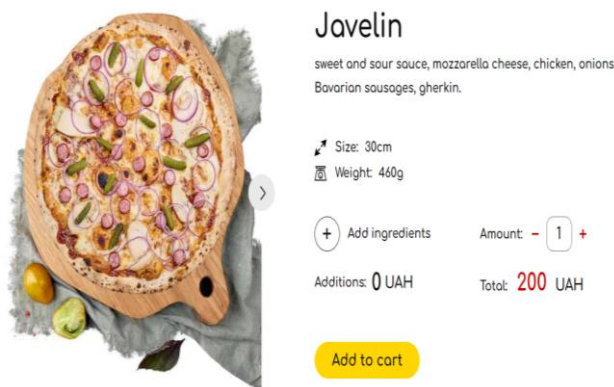

Figure 4. The offer of pizza in the menu of La Piets restaurant
Source: [19]

Conclusions and prospects for further research. The conducted research made it possible to determine the following main trends in the use of marketing communications during the Russian aggression in Ukraine:

- there is a strengthening of the emotional component of advertising messages. The themes of patriotism, solidarity, assistance to the army, social cohesion in the struggle for independence and territorial integrity of Ukraine come to the fore;

- the social responsibility of brands is strengthened. According to experts' estimates, 55% of consumers pay attention to the social component of business, and 70% are ready to overpay for a product whose manufacturer treats the environment with care [21]. This is consistent with the so-called challenge of society "eco-anxiety", which is mentioned in the article.

- against the background of the reduction of advertising budgets and the activity of advertising agencies, the role of reputational factors and the use of PR is increasing;

- in order to optimize the costs of marketing communications, due to the reduction of entertainment television programs and the migration of the target audience of companies, digitization and multichannel are being activated. The influence of influencers and bloggers is increasing.

Further research will focus on studying and detailing these trends and changes in marketing communications.

References

1. 70% of companies will go bankrupt: the Ukrainian advertising market has fallen into a serious crisis. Retrieved from: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/economy/zbankrutuyut-70-kompanij-ukrainskij-reklamnij-rinok-vpav-u-serjoznu-krizu.htm>
2. Wiktor, J. W. (2013). *Marketing communication. Models, structures, forms of communication*. Warsaw: Polish Scientific Publishers PWN.
3. Romat, E. (2022). Marketing communications: Studcentr, 336.
4. Primak, T. (2009). Marketing communication strategies: a comprehensive approach to their classification. Formation of the market economy. *Working Special issue Marketing: theory and practice*. Kyiv: KNEU, 548-559.
5. Taranko, T. (2015). Marketing communication. The essence, conditions, effects. Oficyna and Wolters Kluwer business. Warsaw.
6. Kotler, F. (2019). Marketing 4.0 From traditional to digital. F. Kotler, G. Katarjaya, I. Setyavan. Kyiv: Kind group KM BUKS, 224.

7. Aucklander, M. (2020). Leading trends in digital marketing from Google. A brief overview. *Marketing in Ukraine*, 6, 30-32.

8. Lytovchenko, I. (2009). *Methodological aspects of Internet marketing: a monograph*. Kyiv: Naukova dumka, 231.

9. Ilyashenko, S. (2011). Modern trends in the use of Internet marketing technology. *Marketing and innovation management*, 4 (2), 64-74.

10. Wiktor, J. W. (2022). Marketing online communication in a changing environment: paradigms, functions and tools. *Marketing communications in today's changing environment*. Monograph. Kyiv: Studcentr, 8-19.

11. Sanak-Kosmowska, K. (2018). *The role of social networks in brand marketing communication*. Warsaw: Drugie Publishing.

12. The war in Ukraine has become the number one topic for the world. Global Issues Barometer. *Kantar* Retrieved from: <https://detector.media/infospace/article/199488/2022-05-23-viyna-v-ukraini-stala-dlya-svitu-temoyu-nomer-odyn-doslidzhennya-kantar> 13 June 2022

13. What do Ukrainians think about the consequences of the war and how do they see the best outcome of the negotiations: infographic. Retrieved from : <https://2plus2.ua/novyny/scho-dumayut-ukrainci-pro-naslidki-viyni-ta-yakim-bachat-naykraschiy-rezultat-peremovin-infografika>

14. All-Ukrainian advertising coalition. Retrieved from : <https://vrk.org.ua/ad-market/>

15. "Halychyna" became Poltava Region, Volyn and a dozen other historical regions. Retrieved from: <https://mmr.ua/show/galichina-stav-poltavshhinoyu-volinnyu-ta-shhe-desyatkom-istorichnih-regioniv>

16. Monobank changed the design of the cards. *Economic truth*. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2022/02/28/682953/>

17. "Halichyna" milk was renamed "Crimea" and "Donbas". In supermarkets, you can find dairy products with the names of 14 Ukrainian regions. *Skyscraper*. Retrieved from: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/07/19/galichyna-vypustyla-produkciyu-z-ukrayinskymy-regionamy-yaki-nazvy-mozhna-znajty-napolyczyah-magazyniv/>

18. The cheese factory created "Chornobajvka" cheese. Retrieved from: <https://agroportal.ua/news/novosti-kompanii/kijivska-sirovarnya-stvorila-sir-chornobajvka>

19. Wood-fired pizza LA PIEC. Online menu. Retrieved from: <https://la.ua/vinnytsya/product/dzhavelina/>

20. Bove, K. Ahrens, U. (1995). *Modern advertising*. Moscow: Dovgan, 704.

21. Pylypenko, Y. (2021). Ukrainian marketing: diagnoses and forecasts. *Marketing and advertising*. 12 (303), 22-25.

22. Rating of popular sites for March 22. Retrieved from: <https://tns-ua.com/news/rejting-populyarnih-saytiv-za-berezen-2022>.

Література

1. Збанкрутують 70% компаній: український рекламний ринок впав в серйозну кризу. URL:

<https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/economy/zbankrutuyut-70-kompanij-ukrainskij-reklamnij-riнок-vprav-u-serjoznu-krizu.htm>

2. Віктор Я. В. *Маркетингові комунікації. Моделі, структури, форми спілкування*. Варшава: Польські наукові видавництва PWN, 2013.

3. Ромат Є. *Маркетингові комунікації: підручник*. Київ: Студцентр, 2022. 336 с.

4. Примак Т. Маркетингові комунікаційні стратегії: комплексний підхід до їх класифікації. *Формування ринкової економіки: Зб. наук. Праць. Спец.вип. Маркетинг: теорія і практика*. Київ: КНЕУ 2009. С. 548-559.

5. Таранко Т. (2015). *Маркетингові комунікації. Суть, умови, наслідки*. Офісина та Wolters Kluwer бізнес. Варшава.

6. Котлер Ф. *Маркетинг 4.0 Від традиційного до цифрового*. Ф. Котлер, Г Катарджая., І. Сетьяван. К.: Вид група КМ БУКС, 2019. 224 с.

7. Окландер. М. Ведущие тренды цифрового маркетинга от Google. *Короткий обзор. Маркетинг в Украине*. 2020. № 6. С. 30-32.

8. Литовченко І. *Методологічні аспекти Інтернет-маркетингу: монографія*. Київ: Наукова думка, 2009.

9. Ілляшенко С. Сучасні тенденції застосування інтернет-технології маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. №4, Т. 2. С. 64-74.

10. Віктор Я. В. Маркетингові онлайн комунікація в мінливому середовищі: парадигми, функції та інструменти. *Маркетингові комунікації в сучасному мінливому середовищі: монографія*. Київ: Студцентр. 2022. С. 8-19.

Стаття надійшла

до редакції : 20.07.2022 р.

11. Санак-Космовська К. *Роль соціальних мереж у маркетинговій комунікації бренду*. Варшава: Drugoe Publishing, 2018.

12. Війна в Україні стала для світу темою номер один. *Global Issues Barometer*. Kantar

URL: <https://detector.media/infospace/article/199488/2022-05-23-viyna-v-ukraini-stala-dlya-svitu-temoyu-nomer-odyn-doslidzhennya-kantar> 13 June 2022

13. Що думають українці про наслідки війни та яким бачать найкращий результат перемовин: інфографіка. URL:

<https://2plus2.ua/novyny/scho-dumayut-ukrainci-pro-naslidki-viyni-ta-yakim-bachat-naykraschiy-rezultat-peremovin-infografika>

14. Всеукраїнська рекламна коаліція. URL: <https://vrk.org.ua/ad-market/>

15. «Галичина» стала Полтавщиною, Волинню та ще десятком історичних регіонів. URL: <https://mmr.ua/show/galichina-stav-poltavshhinoyu-volinnyu-ta-shhe-desyatkom-istorichnih-regioniv>

16. Монобанк змінює дизайн платіжних карток. *Економічна правда*: URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2022/02/28/682953/>

17. Молоко "Галичина" перейменовано в "Крим" і "Донбас". В супермаркетах можна знайти молочну продукцію з назвами 14 областей України. *Хмарочос*. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/07/19/galychynavypustyla-produkcziyu-z-ukrayinskymy-regionamy-yaki-nazvy-mozhna-znajty-napolyczyah-magazyniv/>

18. Сироварня створила сир «Чернобаївка». URL: <https://agroportal.ua/news/novosti-kompanii/kijivska-sirovarnya-stvorila-sir-chornobajivka>

19. Піца на дровах LA PIEC. Онлайн меню. URL: <https://la.ua/vinnitysya/product/dzhavelina/>

20. Бове К., Аренс У. *Сучасна реклама*. Москва: Довгань, 1995. 704 с.

21. Пилипенко Ю. Український маркетинг: діагнози і прогнози. *Маркетинг и реклама*. 2021. №12 (303). С. 22-25.

22. Рейтинг популярних сайтів за березень 2022 року. URL: <https://tns-ua.com/news/rejting-populyarnih-saytiv-za-berezen-2022>

Стаття прийнята

до друку: 30.09.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Reshetnikova I. Marketing communications of ukrainian companies in the conditions of the current challenges caused by the war. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 3 (47). С. 28–35.

УДК 336.24

JEL Classification: M41, M42, O23

ЛІХОНОСОВА Г. С.¹

ЕКСТЕРНАЛІЇ УПРАВЛІННЯ РЕФЛЕКСІЄЮ ФІНАНСОВОЇ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2022.3.05>

Постановка проблеми. У зв'язку зі зростанням позицій управління інноваційністю, необхідність опанування рефлексійних методів впровадження інновацій в фінансові та складні соціально-економічні системи набуває характерної ролі, особливо у стратегічних періодах. Встановлено, що в сьогоденних турбулентних умовах господарювання для ефективного функціонування фінансової та соціально-економічної систем обов'язковою умовою є розробка екстерналій їхнього управління. *Метою статті є* виявлення наочних та ненаочних принципів екстерналій управління рефлексією фінансової та соціально-економічних систем та визначення рівня готовності елементів фінансової та соціально-економічної систем до процесу інноваційності. *Предмет дослідження* – сучасні тенденції поширення фінансової напруженності, зміни в фінансово-економічних та соціально-економічних системах, нові загрози поширенню екстерналій управління рефлексією. *Гіпотеза дослідження* – вплив наслідків фінансово-економічних деформацій на тенденції модифікацій екстерналій управління рефлексією різних рівнів. *Методи, використані в дослідженні:* порівняння, співставлення, системного та аналітичного підходів, узагальнення та класифікації, діалектичної і формальної логіки. *Виклад основного матеріалу.* Визначено, що ресурсна складова інноваційної рефлексії є підґрунтям для визначення ступеня готовності фінансової та соціально-економічної систем до впровадження інноваційності та формування стратегічних управлінських рішень. Проведено апробацію та верифікацію отриманих теоретичних висновків через проведення опитування визначеного кола респондентів з числа експертного середовища та середовища практикуючих фахівців. Виявлено основні характеристики управління інноваційною рефлексією соціально-економічних систем: ефективність методів інноваційної рефлексії, ступінь важливості типів та форм рефлексії для інноваційної діяльності, вплив бар'єрів на здійснення інноваційної рефлексії, вплив факторів на ефективність управління інноваційною рефлексією, вплив здатності до рефлексії на успішність інноваційної діяльності. *Оригінальність та практичне значення одержаних результатів* полягає в можливості застосування наданих рекомендацій для вдосконалення управлінських та фінансово-контрольних процедур, покращення ефективності бізнес-процесів суб'єктів господарювання у сучасних умовах. *Висновки дослідження.* Управління рефлексією фінансової та соціально-економічної систем являє собою багаторівневий комплекс послідовних управлінських рішень щодо трансформацій екстерналій управління, формування аналітичного підґрунтя оцінювання рефлексії фінансової та соціально-економічних систем з метою реалізації параметризації механізмів саморозвитку соціально-економічних систем.

Ключові слова:

фінансова система, рефлексія, соціально-економічна система, екстерналій управління, управління інноваційністю складної системи.

EXTERNALITIES OF MANAGEMENT OF REFLECTION OF FINANCIAL AND SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Formulation of the problem. In connection with the growth of innovation management positions, the need to master reflexive methods of introducing innovations into financial and complex socio-economic systems acquires a characteristic role, especially in strategic periods. It was established that in today's turbulent economic conditions, the development of externalities of their management is a prerequisite for the effective functioning of financial and socio-economic systems. *The purpose of the article* is to identify visible

¹ Ліхоносова Ганна Сергіївна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Likhonosova Ganna, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Finance, accounting and taxation Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6552-8920>

e-mail: a.likhonosova@gmail.com

and invisible principles of externality of reflection management of financial and socio-economic systems and to determine the level of readiness of elements of financial and socio-economic systems for the process of innovation. *The subject of the study* is modern trends in the spread of financial tension, changes in the financial-economic and socio-economic systems, new threats to the spread of externalities of reflection management. *The hypothesis of the research* is the influence of the consequences of financial and economic deformations on the trends of modifications of the externalities of reflection management at different levels. Methods used in the research: comparison, comparison, systematic and analytical approaches, generalization and classification, dialectical and formal logic. *Presenting main material*. It was determined that the resource component of innovative reflection is the basis for determining the degree of readiness of the financial and socio-economic systems for the implementation of innovativeness and the formation of strategic management decisions. Approbation and verification of the obtained theoretical conclusions was carried out by conducting a survey of a certain circle of respondents from among the expert environment and the environment of practicing specialists. The main characteristics of the management of innovative reflection of socio-economic systems are revealed: the effectiveness of methods of innovative reflection, the degree of importance of types and forms of reflection for innovative activity, the influence of barriers on the implementation of innovative reflection, the influence of factors on the effectiveness of management of innovative reflection, the influence of the ability to reflect on the success of innovative activity *The originality and practical significance* of the obtained results lies in the possibility of applying the provided recommendations to improve management and financial control procedures, improve the efficiency of business processes of economic entities in modern conditions. *Conclusions*. The management of the reflection of financial and socio-economic systems is a multi-level complex of successive management decisions regarding the transformation of management externalities, the formation of an analytical basis for evaluating the reflection of financial and socio-economic systems in order to implement the parameterization of self-development mechanisms of socio-economic systems.

Key words:

financial system, reflection, socio-economic system, management externalities, management of innovativeness of a complex system.

Постановка проблеми. Для створення умов виникнення технологічних проривів, які є підґрунтям довгострокового економічного зростання на інноваційній основі, необхідно забезпечити взаємовигідну комерційну взаємодію всіх учасників перетворення наукового результату на ринковий продукт. Відносини такого типу носять фінансовий характер і по суті опосередковують процес трансферу технологій.

Процеси поширення, або дифузії, інновації є тими необхідними явищами, що визначають можливість економічної системи розвиватися. Швидкість поширення інновацій насамперед залежить від економічних факторів, хоча й від неекономічних також. Серед економічних факторів найголовнішим є ціна, яку сплачує користувач інноваційного продукту його розробникові чи власникові.

Дифузія інноваційної рефлексії є процесом кумулятивного збільшення кількості імітаторів, що впроваджують інновації слідом за новатором в очікуванні більшого прибутку. Внаслідок дифузії інновації збільшується кількість і змінюються якісні характеристики виробників і споживачів. У фазі дифузії відбувається перерозподіл корисного ефекту між виробниками інновації, а також між виробниками і споживачами.

Фінансова та соціально-економічна системи функціонують під постійним тиском внутрішніх та зовнішніх чинників впливу. Одним із потужних драйверів розвитку соціально-економічних систем є інноваційна діяльність. Важливість вивчення процесу та механізмів управління інноваційною рефлексією соціально-економічних систем визначається необхідністю враховувати індивідуальні особливості виробництва та споживання, а також психологічні аспекти дифузії результатів інноваційної діяльності. Тому доцільним є проведення теоретичного аналізу еволюції понять рефлексії та інноваційної рефлексії, виявлення ключових драйверів управління інноваційною рефлексією соціально-економічних систем, побудова функціональної моделі управління інноваційною рефлексією соціально-економічних систем, а також формування варіантів управлінських рішень у процесі дифузії результатів інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Умови відкритості міжнародних ринків, зростаюча наукоємність галузей економіки диктують необхідність оцінювання швидкості, закономірностей і глибини дифузії інновацій. Дослідження цих процесів для України, країни обмежених інвестиційних ресурсів і наздоганяючої модернізації, має пер-

шочергове значення. У країні відсутня інформація про характер, стан і особливості рефлексії інновацій, впроваджених в функціонування соціально-економічних систем. За рекомендаціями Євростату та Організації економічного співробітництва та розвитку зі збору та аналізу даних про інновації, в Україні статистичні одиниці, для яких основним видом діяльності є інноваційне функціонування, не обстежуються [1, с. 84-86]. Відсутність інформації призводить до створення морально застарілої інфраструктури інновацій та низького рівня прийняття й відповідно рефлексії інновацій

Процес поширення інновацій супроводжується формуванням в інноваційних економічних нішах реакційно-дифузійної структури, яка виникає в результаті впливу основних системно-регуляторних факторів (соціальний вплив, гетерогенність, каскадний ефект тощо). Під інноваційною економічною нішею слід розуміти економічно відособлену систему, що самоорганізується, та має потенціал для прийняття й подальшої рефлексії інновацій, упровадження яких забезпечує конкурентні переваги, мінімізацію ризиків і підвищення продуктивності. Інноваційні економічні ніші утворюються в процесі накопичення, трансляції знань і інформації, структурної та системної організації, яка створюється в результаті економічної діяльності та характеризується: індивідуалізованими потребами і запитами новаторів, для задоволення яких необхідний комплекс новацій, наявність компетенцій, засобів і знарядь виробництва, структурної та системної організації; стабільної ємністю ринку, який займають підприємства, що впроваджують інновації; зниженням конкуренції в результаті прийняття інновації.

Застосування методу рефлексії дозволяє проаналізувати поточний та прогнозний стану взаємозв'язків між очікуваннями суб'єктів оцінки та елементами конкурентного потенціалу компанії [2, с. 31]. Рефлексія щодо досягнень, виявлення сильних і слабких сторін у процесі роботи є важливою складовою практичної діяльності [3, с. 91]. Інноваційна діяльність залежить від здатності працівників до критичної рефлексії під час навчання та під час роботи. При цьому здатність і схильність до рефлексії не є загальним явищем. Формування звички до критичної рефлексії вимагає прийняття, навичок, сприятливих організаційних умов та практики [4, с. 79]. Відповідно, запровадження рефлексив-

ного управління сприятиме зростанню інноваційної активності та інноваційного потенціалу, поширенню інноваційних товарів та послуг, посиленню конкурентоспроможності [5, с. 9]. Тому інноваційну рефлексію варто розглядати як критичний аналіз стратегії, процесу та результатів інноваційної діяльності.

Метою статті є виявлення наочних та ненаочних принципів екстерналії управління рефлексією фінансової та соціально-економічних систем та визначення рівня готовності елементів фінансової та соціально-економічної систем до процесу інноваційності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безпосереднім проявом інноваційності екстерналії управління рефлексією саморегульованої соціально-економічної системи є раціональний вибір. З точки зору господарської системи загалом функцією раціонального вибору суб'єктів є оптимальне використання обмежених ресурсів, а безпосереднім проявом – рівноважний соціально-економічний ціновий гомеостаз. На відміну від адміністративно-командної економіки, саморегульована система завжди містить у собі «ген економії», що може розглядатися як прихований суспільний ресурс.

Інституціоналізм радикальним чином показав, що вільний вибір початково не є безумовним. Продавець і покупець не є самостійними інноваторами, а навпаки – є інституційними агентами, що виконують приписи і заборони інститутів, у вузьких рамках яких і відбувається раціональний вибір. Інститути – це правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, які структурують повторювані взаємодії між людьми. Таким чином, інститути обмежують і визначають спектр інноваційних альтернатив, доступних економічним агентам.

Тим самим, чим більш інституціоналізована соціально-економічна система, тим більш вузьким є її «спектр інноваційних альтернатив», а отже й менш раціональним є її вибір й відповідно рефлексія на інновації. Отримуємо песимістичний висновок: людина, як складова та організатор соціально-економічних систем, платить за інституційний порядок власною свободою, раціональністю та можливістю до інноваційності. Тобто, кожного разу, коли розглядається свобода певного актора соціально-економічної системи, мається на увазі свобода від якогось обмеження, заборони, стороннього втручання

або перешкоди на шляху здійснення або нездійснення чогось.

Проте практика господарської еволюції говорить про зворотнє: «інституційно насичена» сучасна ринкова система є ефективною, адаптивною, інноваційною і водночас більш вільною, ніж будь-яка з альтернативних систем. На наш погляд, зрозуміти цей парадокс порядку і свободи можна шляхом аналізу діалектики інноваційності складу дій суб'єкта, інститутів та рефлексії на ці інновації.

Тиск складного і динамічного зовнішнього середовища в умовах регенерації ціннісної складової висуває на перший план процес навчання в широкому сенсі цього слова, тобто як інституційний процес. Саме навчання новим прийомам і методам господарської діяльності, тобто впровадження будь-яких форм інновацій, призводить до модифікації і обмеження такого феномена соціально-економічної системи, як опортуністична поведінка її складових, яка отримує в умовах ринкової трансформації дуалістичну форму екстерналій й інтерналій.

Екстерналії спрямовані на обман ринкових контрагентів, а інтерналії – на невиконання внутрішніх норм, вимог і зобов'язань. Зміна співвідношення між ними – один із параметрів, за якими можна судити про спрямованість і темпи інституційних змін господарюючих суб'єктів.

На перших етапах інноваційної трансформації соціально-економічної системи переважають опортуністичні інтерналії (масові розкрадання зверху до низу, грубі порушення технологічної дисципліни, невіплата заробітної плати, ухилення від будь-яких зобов'язань тощо). Екстерналії існують, проте, їх відносна роль не така значна, як у стабільній відкритій соціально-економічній системі.

Разом із зростанням професіоналізму, адаптацією й укоріненням інноваційних систем управління опортуністичні інтерналії знижуються. У міру вкорінення ринкових принципів і жорстких бюджетних обмежень відбувається еволюція форм опортуністичної поведінки у бік переважної ролі опортуністичних екстерналій. Відповідно актуалізується роль інститутів, покликаних мінімізувати негативний вплив опортуністичної поведінки на макроекономічну систему. Зокрема, це інститути громадянського та контрактного права, судова система, норми і стандарти корпоративної відповідальності тощо.

Однак, як зазначалося вище, повністю відторгнення інновацій не може бути подо-

лане в жодній соціально-економічній системі. Завжди актуальним для соціально-економічної системи буде джерело відторгнення – соціально-економічна невизначеність, викликана технологічними змінами та екзогенними інноваціями. З цієї точки зору, прогрес – це джерело невизначеності, погроз й відторгнення конкретного суб'єкта в загальній соціально-економічній системі. Значний деструктивний потенціал мають масові інституційні новації, включаючи навіть й прогресивні новації. В умовах трансформаційного спаду звуження економічних свобод зробило більш сильну дію, ніж розширення соціальних і політичних свобод.

Виходячи з вищенаведеного, інноваційні екстерналії управління рефлексією соціально-економічної системи проявляються як у негативному аспекті – виникають у тому випадку, коли інноваційне виробництво або споживання будь-якого блага всередині соціально-економічній системі породжує некомпенсовані витрати у третьої сторони, так і у позитивному – виникають тоді, коли інноваційне виробництво або споживання такого ж блага породжує некомпенсовані вигоди у третьої сторони, як зворотну реакцію на впровадження інновацій.

Результати дослідження свідчать про те, що за допомогою оцінювання показників інноваційної рефлексії можливим є моделювання конкретної ситуації, шляхом оцінювання складових та їх показників, виявляючи сильні та слабкі сторони, що буде підґрунтям для впровадження процесу інноваційності, керувати нею або жорстко та директивно, або поступово та комплементарно. Використання рефлексивного підходу дозволить успішно моделювати стратегічне управління інноваційністю соціально-економічних систем різних рівнів та масштабів.

Картина соціально-економічної реальності, що моделюється концепцією інноваційності, спочатку нівелює важливий вплив будь-якого суб'єкта. Учасники господарської системи – це, насамперед, об'єкти інституційного примусу. При цьому виключається з контексту, що соціально-економічна система без суб'єктів – це суспільство без відповідальності всіх його складових. Але якщо жодна з підсистем ні за що не відповідає, то, відповідно ніякій з них не може довіряти в повній мірі.

Проте господарські системи завжди включають в себе такий елемент як вільний суб'єкт, який діє на свій страх і ризик, і який

в рамках прийняття ризику ухвалює рішення довіряти іншим суб'єктам. Сам факт наявності довіри говорить про наявність свободи вибору. Системний сенс «суб'єктного принципу» побудови соціально-економічної системи полягає в більш високій здатності до адаптації і саморозвитку як гетерогенного ускладнення. Будь-яка раціоналізація, як показник інноваційності, неможлива без участі суб'єкта, що раціоналізує свій вибір. Соціально-економічна система не просто готова визнати суверенність своїх учасників – вона гостро цього потребує.

Системи, що побудовані на суб'єктному механізмі саморозвитку, здатні допускати в себе більш високий рівень невизначеності, яка не руйнує їх як цілісність. Завдяки суб'єктному механізму функціонування соціально-економічної системи вона має можливість декомпозиції генеральної невизначеності в сукупність часткових невизначеностей, які диференційовано впливають на окремих суб'єктів.

В цьому випадку сума окремих невизначеностей може виявитися менше вихідної величини, тобто відбувається процес з негативною синергією. Проявляється це в розподілі невизначеностей у часі: час існування суб'єктів менше часу існування системи загалом. З іншого боку, система спочатку повинна створити суб'єкти через зняття своєї невизначеності шляхом структурування та інституціоналізації своєї активності. Система відчужує від себе свою сутність, ділячись нею зі своїм іншим – суб'єктом. Суб'єкт – це елемент системи, який споконвічно не володіє щодо неї цілісністю і повнотою. Пошук цього, рух до цього – активність суб'єкта, його цілеспрямована діяльність, в якій він відновлює втрачену цілісність з системою і знаходить внутрішню повноту.

Хоча суб'єкт не володіє системною повнотою, він повинен обов'язково наділятися якоюсь частиною системної якості. Цей компонент внутрішньої структури суб'єкта можна визначити як цінності. Саме цінності роблять індивіда носієм соціального значення. Цінності виступають як глибинний механізм залучення суб'єктів у соціальну організацію, координації їхньої поведінки. Оцінювання потреб, корисності, ресурсів як конкретна реалізація ціннісної парадигми суб'єкта виступає практичною основою раціональної соціально-економічної поведінки.

Ціннісні підстави активності господарюючих суб'єктів проявляють себе: 1) у са-

мому факті існування інституту оцінювання; 2) у порівнянні й еквівалентності як загальному соціальному зв'язку; 3) у виборі конкретної моделі обґрунтування господарських рішень; 4) в побудові системи контролю, повноважень і відповідальності всередині системи; 5) в моделях координації своєї поведінки з іншими господарюючими суб'єктами.

Таким чином, зміни, здатність до змін, потреба в змінах – це атрибут суб'єктів соціально-економічної системи, яким вони наділені різною мірою. Якщо суб'єкт наділений цими атрибутами відносно більшою мірою, то він стає активним носієм інноваційних змін, новатором. Для системи наявність таких новаторів – найбільш зручний спосіб забезпечити необхідний рівень стабільності і змін, тобто функціонування системи як трактування її сутності.

Для дослідження інноваційної параметризації механізму саморозвитку соціально-економічних систем необхідно визначити ступень важливості типів рефлексії для інноваційної діяльності, форми даної рефлексії та оцінити вплив бар'єрів на здійснення інноваційної рефлексії соціально-економічної системи.

Проведений багатофакторний аналіз рефлексії на впровадження інноваційних складових діяльності в соціально-економічних системах, дозволив виявити рамкові параметри інноваційної пріоритетності формування основних елементів механізмів саморозвитку соціально-економічних систем та створити методологічне підґрунтя для побудови функціональної моделі управління інноваційною рефлексією соціально-економічних систем, а також формування варіантів управлінських рішень у процесі дифузії результатів інноваційної діяльності.

Визначальним фактором дифузії для побудови функціональної моделі управління інноваційною рефлексією соціально-економічних систем є недостатня початкова інформованість про корисність новації та висока вартість через її рідкісність. Це затримує прийняття рішення в середовищі практикуючих фахівців, яким важливо, щоб новація була протестована та визнана ефективнішою, ніж інші.

Окрім того, слід враховувати обставини повільної дифузії інновацій. Повільна дифузія сприяє згортанню виробництва новації, створює загрозу відмови від впровадження, тому що попит на інновації досить рухливий, оскільки на його величину і динаміку впли-

вають фактори економічного, соціального і технологічного характеру. Впровадження новацій в обсязі, більшому, ніж соціально-економічна система здатна прийняти, призводить до зростання непродуктивних витрат.

Розглядаючи аспекти параметризації рефлексії на впровадження інновацій, необхідно враховувати каскадний ефект, який породжує потоки новацій, що виникають та супроводжують базисну новацію та без яких вона не може досягти максимальної корисності. Ефект обумовлений наявністю інформаційного резерву новацій і визначається дією закону регуляції ефективності, згідно з яким ключові суб'єкти мережевої структури створюють сильні непрямі ефекти, що поширюються по економічних каскадах соціально-економічної системи. Для появи ефекту необхідно, щоб економічні рівні були пов'язані багатьма парами сильних регуляторних взаємодій (наприклад, зустрічні фінансові та товарні потоки). Сильні непрямі ефекти виходять від ключових суб'єктів та є регуляторами швидкості і глибини інновації в соціально-економічній системі.

Звідси, каскадний ефект може формувати кластер базисних й супроводжуючих інновацій. При проникненні інновацій у традиційні галузі комплексне рішення викликає злиття нових і еволюцію традиційних технологій. Злиття породжує синергетичний ефект активізації супроводжуючих інновацій. Каскадний ефект вимагає додаткових витрат для створення і впровадження супроводжуючих інновацій. Це є одним з бар'єрів дифузії та перешкодою для досягнення максимальної корисності, що нерідко обмежує дифузію групами випробувачів й перших послідовників. Отже, каскадний ефект дифузії інновацій можна трактувати як наростаючий процес формування кластерів новацій, який під дією закону регуляції ефективності викликає злиття нових і еволюцію традиційних технологій, активізацію рецесивних інновацій, створює синергетичний ефект за рахунок емерджентності інновацій.

Системно-регуляторні фактори, що визначають розвиток інновацій, можна розглядати як сукупність керуючих сигналів, що несуть економічну інформацію. Керуючі сигнали формують мережеву структуру шляхом відбору селективно цінних інновацій. Інновації, вбудовані в мережеву структуру, змінюють її та потоки інформації. Соціально-економічна система набуває додаткові конкурентні переваги в суперництві за загальні ре-

сурси. Найбільш ефективні зміни закріплюються і передаються іншим суб'єктам, складаючи інформаційний матеріал для розвитку соціально-економічної системи.

Оскільки між інформаційною обумовленістю прийняття, дифузією інновацій і каскадним ефектом інноваційної діяльності існує тісна кореляція, то врахування синхронності процесів з одночасним економічним, соціальним та інформаційним забезпеченням, суспільно-орієнтованим впливом дозволить досягти сталого інноваційного розвитку соціально-економічної системи в цілому.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з вищевказаного, можна зробити висновок, що управління інноваційною рефлексією соціально-економічних систем являє собою складну багаторівневий комплекс послідовних управлінських рішень щодо трансформацій інноваційних екстерналій управління рефлексією соціально-економічних систем, формування аналітичного підґрунтя оцінювання інноваційної рефлексії соціально-економічних систем з метою реалізації інноваційної параметризації механізмів саморозвитку соціально-економічних систем.

Практичною значимістю проведеного дослідження виявлена залежність між розподілом новаторів за групами залежно від швидкості, мотивацій прийняття інновацій та глибинними закономірностями поведінкової реакції тих, хто споживає інновації як з позицій середовища практикуючих фахівців, так і з позицій експертного середовища.

Проведені дослідження підтвердили, що дифузія інновацій відбувається під впливом системно-регуляторних факторів, що супроводжується зміною структури системи, потоків енергії та інформації, що призводить до зміни ефективності соціально-економічної діяльності та конкурентних переваг самої системи сприйняття інновацій. Ефективні зміни закріплюються та складають інформаційний матеріал для розвитку. Інформаційні потоки є первинними в рішенні про прийняття, тому в основі дифузії інновацій лежить інформаційна обумовленість їх прийняття.

Напрямами подальших досліджень буде оцінювання ефективності запропонованих напрямів екстерналії управління рефлексією фінансової та соціально-економічної систем.

Література

1. Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3rd Edition. OECD/EC, 2005, 192.
2. Rawski M. Wykorzystanie metody refleksji strategicznej do oceny możliwości zmian potencjału konkurencyjności przedsiębiorstwa. *Zeszyty Naukowe UEK*. 2015. № 3(939). С. 21-33.
3. Maciejowska I. Refleksja nad własną nauką oraz doświadczeniem w nauczaniu jedną z metod kształcenia dydaktycznego doktorantów. *Rozwijanie kompetencji dydaktycznych nauczycieli akademickich: wybrane praktyki*, 2018. С. 91-109.
4. Balcerak A. Krytyczna refleksja jako katalizator innowacyjności pracowniczej. *Problemy Profesjologii*. 2018. № 2. С. 79-93.
5. Heorhiadi N. H., Shpak N. O., Vankovych, L. Y. Reflexive management of the diffusion of enterprise innovational activity results. *Scientific bulletin of Polissia*. 2017. № 2(10). № 2. С. 8-15.
6. Boronos V. G., Plikus I. Y., Kubakh T. G., Fedchenko K. Methodology for assessing the level of innovative development of the territories. *Revista ESPACIOS*. 2020. № 41 (07). С. 1–11.
7. Calinescu T., Likhonosova G., Zelenko O. Digital Economy in Ukraine: Reforms and Development of Business Entities. *Proceeding of the 34 International Business Information Management Association Conference (IBIMA)*. Conference proceedings 13–14 Nov. 2019, Madrid. Spain: IBIMA Copyright, 2019. С. 2051–2062.
8. Грищенко А. Відтворювальна динаміка економічних систем: інституції та діяльність: монографія: Київ: НАН України, 2018, 524 с.
9. Сичова І. Н., Ахметшин Є. М., Дунець А. Н., Свистула І. А., Пантелєєва Т. А. Трудові відносини в дослідженні соціально-економічних систем. *European Research Studies Journal*. 2018. № XXI (4). С. 356-367.
10. Druzhynina V., Likhonosova G. Strategic imperatives ensuring population welfare with transformation exclusion conditions. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. №5(3). С. 135–146.
11. Колещук О. Я. Аналітична основа оцінки інноваційної рефлексії машинобудівних підприємств. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 4(90). С. 23-27.

Стаття надійшла
до редакції : 11.04.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Ліхоносова Г. С. Екстерналії управління рефлексією фінансової та соціально-економічних систем. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 3 (47). С. 36–42.

References

1. Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3rd Edition. OECD/EC, 2005, 192.
2. Rawski, M. (2015). Wykorzystanie metody refleksji strategicznej do oceny możliwości zmian potencjału konkurencyjności przedsiębiorstwa. *Zeszyty Naukowe UEK*, 3(939), 21-33. DOI: 10.15678/ZNUEK.2015.0939.0302
3. Maciejowska, I. (2018). Refleksja nad własną nauką oraz doświadczeniem w nauczaniu jedną z metod kształcenia dydaktycznego doktorantów. *Rozwijanie kompetencji dydaktycznych nauczycieli akademickich: wybrane praktyki*, 91-109.
4. Balcerak, A. (2018). Krytyczna refleksja jako katalizator innowacyjności pracowniczej. *Problemy Profesjologii*, 2, 79-93.
5. Heorhiadi, N. H., Shpak, N. O., Vankovych, L. Y. (2017). Reflexive management of the diffusion of enterprise innovational activity results. *Scientific bulletin of Polissia*, 2(10), 2, 8-15.
6. Boronos, V. G., Plikus, I. Y., Kubakh, T. G., Fedchenko, K. (2020). Methodology for assessing the level of innovative development of the territories. *Revista ESPACIOS*, 41 (07), 1–11.
7. Calinescu, T., Likhonosova, G., Zelenko, O. (2019). Digital Economy in Ukraine: Reforms and Development of Business Entities. *Proceeding of the 34 International Business Information Management Association Conference (IBIMA)*. Conference proceedings 13–14 Nov. 2019, Madrid. Spain: IBIMA Copyright, 2051–2062.
8. Grishenko, A. (2018). Reproductive dynamics of economic systems: institutions and activities: monograph. Kyiv: NAS of Ukraine, 524.
9. Sycheva, I. N., Akhmetshin, E. M., Dunets, A. N., Svistula, I. A., Panteleeva T. A., Potashova I. Yu. (2018). Labour Relations in Research of Socio-economic Systems. *European Research Studies Journal*, XXI (4), 356-367.
10. Druzhynina, V., Likhonosova, G. (2017). Strategic imperatives ensuring population welfare with transformation exclusion conditions. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5 (3), 135–146.
11. Koleschuk, O. Ya. (2019). Analytical basis for assessing the innovative reflection of machine-building enterprises. *Economics, management and administration*, 4(90), 23-27.

Стаття прийнята
до друку: 30.09.2022р.

УДК 336.24

JEL Classification: M41, O23

РАМАЗАНОВ С. К.¹

ФІНАНСУВАННЯ ТА ІНВЕСТУВАННЯ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ СТВОРЕННЯ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2022.3.06>

Постановка проблеми. Сьогодні в світі тривають перегони між топ-державами в галузі штучного інтелекту. Лідери, звісно, США та Китай. Всі інші доганяють. Серед тих, хто доганяє, у тому числі Європейський Союз. ЄС нещодавно презентував стратегію у галузі розвитку штучного інтелекту (ШІ). «Біла книга» ЄС з питань штучного інтелекту — європейський підхід до досконалості й довіри. *Метою статті* є визначення основних моментів стратегії: штучний інтелект є одним з основних факторів у досягненні цілей зі сталого розвитку; створення європейського простору, єдиного ринку даних, щоб розблокувати невикористані дані, та дозволити їх вільний рух у межах ЄС та різних секторів; створення європейських пулів даних, що дозволяють створювати довіру в рамках ЄС. *Предмет дослідження* — сучасні тенденції розробки штучного інтелекту, зміни в фінансово-економічних системах. *Гіпотеза дослідження* — вплив штучного інтелекту на тенденції соціально-економічного розвитку різних рівнів. *Методи, використані в дослідженні:* порівняння, співставлення, системного та аналітичного підходів, узагальнення та класифікації, діалектичної і формальної логіки. *Виклад основного матеріалу.* ЄС повинен значно збільшити свої інвестиції в ШІ — орієнтація на державно-приватні партнерства дозволить мобілізувати приватні та державні інвестиції; запустити Європейський інвестиційний фонд у розмірі 100 млн євро у 2020 році для фінансування стартапів; об'єднання різних центрів розвитку компетенцій та навичок для підвищення конкурентоспроможності; прийняти програму розвитку штучного інтелекту, щоб здійснювати державні закупівлі систем ШІ. *Оригінальність та практичне значення одержаних результатів* — заклик до створення міцної європейської регуляторної бази для розвитку продуктів та послуг на базі ШІ з високим ступенем довіри; спеціальний режим для ШІ з високим рівнем ризику, якщо його технології застосовуються в сфері охорони здоров'я, транспорту, енергетики, державного сектору та для використання ШІ, що створює юридичні чи значні наслідки для прав фізичних чи юридичних осіб, а також технологій, які можуть мати ризик отримання травм, смерті чи значних матеріальних/нематеріальних збитків. *Висновки дослідження.* Суспільство повинно активно і адекватно реагувати на сучасні світові виклики як «Індустрія 4.0», «Суспільство 5.0», стійкий і безпечний розвиток («Цілі СР» - 17 рішень, запропонованих ООН), оперативно реагувати на військові і терористичні загрози, кібербезпека, системні кризи і тому подібне.

Ключові слова:

штучний інтелект, фінансування, інвестування, загроза, цифровізація, кібербезпека.

FINANCING AND INVESTMENT OF DEVELOPMENT TECHNOLOGY OF CREATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS IN UKRAINE

Formulation of the problem. Today, the race between the top countries in the field of artificial intelligence continues in the world. The leaders, of course, are the USA and China. Everyone else is catching up. Among those who are catching up, including the European Union. The EU recently presented a strategy for

¹ **Рамазанов Султан Курбанович**, д-р екон. наук, д-р техн. наук, професор, професор кафедри інформаційних систем в економіці, ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана», м. Київ, Україна.

Член робочої групи "Інституту проблем штучного інтелекту НАН та МОН України" з розробки "Стратегії розвитку штучного інтелекту в Україні до 2030 року".

Ramazanov Sultan, Doctor of Economic Sciences, Doctor of Technical Sciences, professor, professor of Information Systems in Economics Department, Kyiv National University of Economics named after Vadym Getman", Kyiv, Ukraine.

Member of the working group of the "Institute of Artificial Intelligence Problems of the National Academy of Sciences and the Ministry of Education and Science of Ukraine" for the development of the "Strategy for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine until 2030".

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5936-7830>

e-mail: SRamazanov@i.ua

the development of artificial intelligence (AI). The EU White Paper on Artificial Intelligence is a European approach to excellence and trust. *The purpose of the article* is to determine the main points of the strategy: artificial intelligence is one of the main factors in achieving the goals of sustainable development; creation of a European space, a single data market, to unlock unused data and allow its free movement within the EU and across sectors; creation of European data pools, allowing to create trust within the EU. *The subject of research* is modern trends in the development of artificial intelligence, changes in financial and economic systems. *The research hypothesis* is the influence of artificial intelligence on the trends of socio-economic development at different levels. *Methods used in the research*: comparison, comparison, systematic and analytical approaches, generalization and classification, dialectical and formal logic. *Presenting main material*. The EU should significantly increase its investments in AI — focusing on public-private partnerships will allow to mobilize private and public investments; launch the European Investment Fund in the amount of 100 million euros in 2020 to finance startups; unification of various competence and skills development centers to increase competitiveness; adopt a program for the development of artificial intelligence to carry out public procurement of AI systems. *The originality and practical significance* of the obtained results is a call for the creation of a strong European regulatory framework for the development of AI-based products and services with a high degree of trust; special regime for AI with a high level of risk if its technologies are applied in the field of health care, transport, energy, the public sector and for the use of AI that creates legal or significant consequences for the rights of individuals or legal entities, as well as technologies that can have a risk of injury, death or significant material/non-material damage. *Conclusions*. Society must actively and adequately respond to modern world challenges such as "Industry 4.0", "Society 5.0", sustainable and safe development ("Goals of the SR" - 17 solutions proposed by the UN), promptly respond to military and terrorist threats, cyber security, systemic crises and so on.

Key words:

artificial intelligence, financing, investing, threat, digitalization, cyber security.

Постановка проблеми. У програмі діяльності уряду та в звіті його результатів діяльності за півроку нічого немає щодо розвитку ШІ. Позитивно, що створено дорадчий орган, експертний комітет з розвитку ШІ при Міністерстві цифрової трансформації України. Проте поки все ж не зрозумілі його цілі, пріоритети та мандат.

Відзначимо, що Системи штучного інтелекту (СШІ) являються складними нелінійними системами, що розвиваються. Головними науково - технологічними рушійними чинниками в 21 столітті стануть інноваційні інтелектуальні системи і технології стійкого і безпечного розвитку на основі наступних сучасних надтехнологій: Штучний інтелект, Нано технології, Био-Медіо-технології, Когнітивні технології і Соціально- Гуманітарні технології. Конкретніше - цей сучасний розвиток Інноваційних Технологій: «НБІК» + «СГ». І ще: «МАНБРІК» + «СГ» - це комплекс медичних, адитивних технологій, нанотехнологій, біотехнологій, робототехніки, інформаційних, когнітивних технологій, а також соціально-гуманітарні технології [1-16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Технології, які змінять світ до 2030 р. це є: Big data (BD) марні технології Інтернет речей - Internet of Things (IoT), промисловий інтернет речей (IIoT), Штучний інтелект (AI), Роботизація, дрони, кібернетизація людини, Нейроінтерфейси, віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), змішана реаль-

ність (MR), гейміфікація, 3D-друк, Біоінженерія, генно-модифіковані бактерії, Нанотехнології, Блокчейн, Кібербезпека та інші. Це усе в комплексі і є технології і системи штучного інтелекту.

Метою статті є визначення основних моментів стратегії: штучний інтелект є одним з основних факторів у досягненні цілей зі сталого розвитку; створення європейського простору, єдиного ринку даних, щоб розблокувати невикористані дані, та дозволити їх вільний рух у межах ЄС та різних секторів; створення європейських пулів даних, що дозволяють створювати довіру в рамках ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні – це документ національного рівня та загальнодержавного значення, який визначає пріоритетні напрями здійснення фундаментальних, прикладних та експериментальних досліджень, завдання і заходи щодо впровадження вітчизняних і світових технологій штучного інтелекту (ШІ) в інтересах національної безпеки та оборони, економічного і соціального розвитку України [2, 3].

Інструменти, джерела фінансування і інвестиційні фонди - це в першу чергу державне цільове фінансування. Відмітимо нестачу фінансування, зокрема державного, об'єктивно обумовлена загальним невисоким рівнем добробуту країни і іншими життєва важливими пріоритетами бюджетних витрат.

Джерелами фінансування заходів по реалізації Концепції / Стратегії являються засоби державного і місцевих бюджетів і засоби з інших джерел, не заборонених законодавством, зокрема притягнених через механізми державного та приватного партнерства.

Об'єм фінансування, матеріально-технічних і трудових ресурсів, необхідних для підготовки магістрів з ОПІ «СШ» повинно визначається щорічно з урахуванням можливостей джерел і пріоритетів фінансування.

З метою активізації створення інновацій необхідно також розробити механізм стимулювання учених до формування актуальної і затребуваної глобальним ринком тематики досліджень.

Інструментарії для економічного стимулювання сфери розвитку систем і технологій ШІ. Стимулювання залучення інвестицій за рахунок вдосконалення механізмів спільної участі інвесторів і держави в проектах, пов'язаних з розробкою технологій і систем штучного інтелекту, а також надання цільової фінансової підтримки організаціям, що здійснюють діяльність по розвитку і впровадженню технологій і систем штучного інтелекту (за умови, що впровадження таких технологій спричинить істотні позитивні ефекти для галузей економіки країни).

Важливими джерелами фінансової підтримки розвитку ШІ в Україні є також системи державних і зарубіжних грантів, залучення приватного і іноземного капіталу, програм ЄС (наприклад, Рамковій Програмі Європейського Союзу «Горизонт 2020 Європа», Єрасмус+ та інші).

Фінансове забезпечення реалізації Стратегії здійснюватиметься за рахунок засобів бюджетних систем країни (центральною, регіональною і так далі), засобів від державних позабюджетних фондів і позабюджетних джерел, включаючи засоби інститутів розвитку, держкорпорацій, держкомпаній, акціонерних товариств з державною участю і приватні інвестиції.

Тому, важливо: створення стимулів для залучення приватних інвестицій у рамках розвитку корпоративної науки, наукових досліджень і розробок в області ШІ та стимулювання (у тому числі матеріальне) працевлаштування вживати заходи, спрямовані на придбання співробітниками компетенцій в області штучного інтелекту і в суміжних областях його використання.

Відмітимо, що Завдання МОН України, над якими триває робота у сфері вищої освіти: забезпечена робота Національного фонду досліджень (НФД) в якості джерела незалежного грантового фінансування і проведені перші конкурсні відбори проектів по виконанню наукових досліджень і розробок Фондом; забезпечено оцінки ефективності діяльності наукових установ: проведена державна атестація 224 наукових установ. Розширений доступ громадян до відкритих даних по науковій діяльності окремих учених, наукових і ЗВО, які отримують державну підтримку; проведений аналіз технологічних потреб ринку і можливостей підприємств до використання українських технологій; забезпечено фінансування наукових (науково-технічних) робіт і проектів за рахунок зовнішнього інструменту допомоги ЄС для виконання зобов'язань України в Рамковій програмі Європейського Союзу по дослідженнях і інноваціях «Горизонт 2020».

КМУ необхідно знайти можливість виділити інноваційним ВНЗ цілеспрямовані спеціальні гранти на розвиток технологій і систем штучного інтелекту. Гроші надаватимуться тільки переможцям конкурсних відборів проектів. До участі треба допустити державних ВНЗ, а приватні учбові заклади на спец. гранти претендувати не зможуть.

Для державних ВНЗ необхідні виділяти цільові гроші для розвитку і створення технологій і систем ШІ.

Потрібно на державному рівні приймати спеціальні рішення про виділення субсидій для прискореного розвитку нових ІТ - проектів в цілому. Йдеться про надання підтримки компаніям - розробникам для вдосконалення інноваційних проектів і виведення їх продукції на ринок.

Необхідна підтримка стартапів – одне з рішень, спрямованих на розвиток ІТ-індустрії та розробка комплексу заходів державної допомоги ІТ-галузі: нові податкові режими, програми зі стимулювання попиту, розвиток державно-приватного партнерства та розширення кадрової бази.

З аналізу багатьох Стратегій за кордоном, зауважимо, наприклад, що в проекті Стратегії в РФ в розділі фінансового забезпечення наводиться загальний передбачений обсяг фінансування до 2024 року в розмірі близько 42,2 млрд. р., з яких 32,7 млрд рублів - кошти федерального бюджету. Решта припадає на позабюджетні джерела. Ця сума виявилася нижчою за ту, що озвучувалася спо-

чатку, коли пропонувалося направити на реалізацію проекту 125 млрд рублів, але вище, ніж було передбачено раніше.

Для впровадження і реалізації Концепції / Стратегії необхідно, щоб кожне міністерства і відомство створювали свої дорожні карти по впровадженню ІІІ у своїй галузі.

Звичайно, нові технології і системи як ІІІ вимагають великі інвестиції.

Якщо подивитися на національні стратегії інших провідних країн світу, то кожна країна фактично прийняла рішення інвестувати в рік не менше \$1 млрд.

Деякі країни інвестують темпом від \$5 до \$10 млрд з держбюджету в рік в цю технологію.

Зауважимо також, що згідно з знаменитим принципом 1-го керівника (акад. В.М. Глушков), проблему в цілому повинна вирішувати під керівництвом перших осіб держави.

Відзначимо пріоритетні напрями науково-технологічного розвитку сфери ІІІ в Україні до 2030 року:

1. Перехід до передових цифрових, інтелектуальних виробничих технологій, роботизованих, мехотронних систем, нових матеріалів і способів конструювання, створення систем обробки великих об'ємів даних, машинного навчання і штучного інтелекту.

2. Перехід до екологічно чистої («зеленою») і ресурсозберігаючої економіки.

3. Перехід до високопродуктивного та екологічно чистого агро- та аквагосподарства, розробку та впровадження систем раціонального застосування засобів хімічного та біологічного захисту сільськогосподарських рослин та тварин, зберігання та ефективну переробку сільськогосподарської продукції, створення безпечних та якісних, у тому числі функціональних, продуктів харчування .

4. Перехід до інноваційної медицини і високотехнологічному охорони здоров'я.

5. Розробка систем і технологій ІІІ для протидії техногенним, біогенним, соціокультурним загрозам, тероризму і ідеологічному екстремізму, а також кіберзагрозам і іншим джерелам небезпеки для суспільства, економіки і держави.

6. Створення систем і технологій ІІІ для ефективної відповіді на великі виклики з урахуванням взаємодії людини і природи, людини і технологій, соціальних інститутів на сучасному етапі глобального розвитку, у

тому числі застосовуючи методи гуманітарних і соціальних наук.

7. Дослідження в області розуміння процесів, що відбуваються в суспільстві і природі, розвитку природоподібних технологій, людино-машинних систем, управління екосистемами, а також дослідження, пов'язані з морально-правовими етичними і гуманітарними аспектами для стійкого розвитку, змінами соціальних, політичних і економічних стосунків.

8. Фундаментальні дослідження, обумовлені внутрішньою логікою розвитку науки, що забезпечують готовність країни до великих викликів, що ще не проявилися і не отримали широкого громадського визнання, можливість своєчасної оцінки ризиків і сингулярностей, обумовлених науково-технологічним розвитком.

Тому актуальні напрями робіт по технологіях і системах ІІІ для проектування Стратегії розвитку ІІІ в Україні до 2030 р. – це фундаментальні дослідження і розробки по наступним проблемам: розробка концептуальних основ, системних і синергетичних принципів проектування і синтезу, визначення базових структурних компонент, а також формування інтегральних критеріїв ефективного функціонування, управління та інші; оцінка рівня небезпек, сингулярностей, ризиків і розробка методів і моделей безпечного і стійкого функціонування і розвитку; проблема економічного стимулювання та інвестування розвитку сфери штучного інтелекту; розробка державних стандартів (ДОСТі з СШІ); дорожній карти імплементацій і проробка питань впровадження, утилізації та інші.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Суспільству важливо також мати спеціальні експериментальні майданчики і важливий зв'язок між собою: «Наука - ВНЗ - Інформаційні і Інноваційні технології – Економіка / Бізнес» на усіх рівнях економіки країни.

Суспільство повинно активно і адекватно реагувати на сучасні світові виклики як «Індустрія 4.0», «Суспільство 5.0», стійкий і безпечний розвиток (див. «Цілі СР» - 17 рішень, запропонованих ООН), масштабна цифровізація, оперативно реагувати на військові і терористичні загрози, кібербезпека, системних криз і тому подібне..

Література

1. Інститут Брукінгса проаналізував національні стратегії розвитку штучного інтелекту. URL: <https://www.brookings.edu/research/how-different-countries-view-artificial-intelligence/>

2. Концепція розвитку сфери штучного інтелекту в Україні. Проект. (2020). Розпорядження КМУ. URL: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/>

3. Ukrainian strategy of artificial intelligence development 2022 – 2030 (working option). *Artificial Intelligence*, 2022 № 1. 150 с.

4. AI WATCH report ‘defining ai’: An operational definition and taxonomy of all ai different approaches. (2020, Травень 28). URL: <https://ai-regulation.com/ai-watch-report-defining-ai-an-operational-definition-and-taxonomy-of-all-ai-different-approaches/>

5. Ramazanov S., Petrova M. Development, management and forecasting in a green innovative economy, based on the integral dynamics model in the conditions of "INDUSTRY - 4.0". *Access Journal, Access Press Publishing House*. 2020. vol. 1(1), P. 9-30.

6. Ramazanov S., Babenko, V., Honcharenko O., Moisieieva N., Dykan V. Integrated Intelligent Information and Analytical System of Management of a Life Cycle of Products of Transport Companies. *Artificial Intelligence*. 2020. №12(3), P. 26–33.

7. Ramazanov S., Honcharenko O., Makarenko M. *The problem of sustainability of the development of an integrated technogenic system in an innovative economy and «Industry 4.0»*. Intelligent computer-integrated information technology in project and program management, 2020. P. 240-270.

8. Ramazanov S., Stepanenko O., Tishkov B., Honcharenko O. *Problem of forecasting and innovation economics control based on integrated dynamics model*. Information systems and innovative technologies in project and program management». Collective monograph edited by I. Linde, I. Chumachenko, V. Timofeyev. Riga: ISMA, 2019. P. 91-106.

9. *Інформаційно-інноваційні технології управління в еколого-економічних системах*. Монографія. За заг. ред. проф. С. К. Рамазанова. Київ: КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2020. 464 с.

10. Ramazanov S., Petrova M. Development management and forecasting in a green innovative economy based on the integral dynamics model in the conditions of "Industry - 4.0". *ACCESS Journal: Access to Science, Business,*

Innovation in Digital Economy. 2020, № 1(1), P. 9-31.

11. Ramazanov S., Babenko V., Honcharenko O., Moisieieva N., Dykan V. Integrated Intelligent Information and Analytical System of Management of a Life Cycle of Products of Transport Companies. *Journal of Information Technology Management*. 2020. № 12(3), P. 26-33.

12. Ramazanov S., Honcharenko O., Makarenko M. *The problem of sustainability of the development of an integrated technogenic system in an innovative economy and "Industry 4.0"*. Intelligent computer-integrated information technology in project and program management»: Collective monograph edited by I. Linde, I. Chumachenko, V. Timofeyev. Riga: ISMA, 2020. P. 240-270.

13. Рамазанов С. К., Тішков Б. О. Про еволюцію процесів інтелектуалізації: досвід, проблеми, стратегії розвитку, сингулярності і ризику. VII Міжнародна науково-практична конференція «Стратегії, моделі та технології управління економічними системами (SMTESM-2020)». Хмельницький, 8-9 жовтня 2020. С. 340-349.

14. Рамазанов С.К., Шевченко А.І., Купцова Є.О. Штучний інтелект і проблеми інтелектуалізації: стратегія розвитку, структура, методологія, принципи і проблеми. *Штучний інтелект: ІПШІ МОНУ і НАНУ*, 2020. №4 (90). С. 14-23

15. Ramazanov S., Babenko V., Honcharenko O. *Information technologies for the industrial management of objects in an innovative economy under conditions of instability and development of Industry 4.0*. Advanced Trends in ICT for innovative Business Management (1st ed.). CRC Press. 2021. P. 147-170.

16. Рамазанов С., Слободянюк М. *Про проблему економічного стимулювання розвитку сфери штучного інтелекту*. Сучасні інформаційні технології та системи в управлінні [Електронний ресурс]: зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів. 15–16 квітня 2021 р. Київ: КНЕУ, 2021. – С. 16-17.

References

1. The Brookings Institution analyzed national strategies for the development of artificial intelligence. Retrieved from: <https://www.brookings.edu/research/how-different-countries-view-artificial-intelligence/>

2. The concept of the development of the field of artificial intelligence in Ukraine. Project. (2020). Order of the Cabinet of Ministers of

Ukraine. Retrieved from: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/>

3. Ukrainian strategy of artificial intelligence development 2022 – 2030 (working option). (2022). *Artificial Intelligence*, 1, 150.

4. AI WATCH report ‘defining ai’: An operational definition and taxonomy of all ai different approaches. (2020). Retrieved from: <https://ai-regulation.com/ai-watch-report-defining-ai-an-operational-definition-and-taxonomy-of-all-ai-different-approaches/>

5. Ramazanov, S. (2020). Development management and forecasting in a green innovative economy based on the integral dynamics model in the conditions of «Industry – 4.0», *Access Journal, Access Press Publishing House*, 1(1), 9–31.

6. Ramazanov, S. K., Babenko, V., Honcharenko, O., Moisieieva, N., and Dykan, V. (2020). Integrated Intelligent Information and Analytical System of Management of a Life Cycle of Products of Transport Companies. *Access Journal, Access Press Publishing House*, 12(3), 26–33.

7. Ramazanov, S. K., Honcharenko, O., and Makarenko, M. (2020). *The problem of sustainability of the development of an integrated technogenic system in an innovative economy and «Industry 4.0»*. Intelligent computer-integrated information technology in project and program management, 240-270.

8. Ramazanov, S.K., Stepanenko, O.P., Tishkov, B.O., Honcharenko, O.G. (2019). *Problem of forecasting and innovation economics control based on integrated dynamics model*. Information systems and innovative technologies in project and program management»: Collective monograph edited by I. Linde, I. Chumachenko, V. Timofeyev Riga: ISMA, 91-106.

9. Ramazanova, S. (2020). Information and innovation management technologies in ecological and economic systems. Monograph. Kyiv: KNEU named after V. Hetman, 464.

10. Ramazanov, S, Petrova, M. (2020). Development management and forecasting in a green innovative economy based on the integral dynamics model in the conditions of "Industry - 4.0".

ACCESS Journal: Access to Science, Business, Innovation in Digital Economy,1(1), 9-31.

11. Ramazanov, S., Babenko, V., Honcharenko, O., Moisieieva, N., and Dykan, V. (2020). Integrated Intelligent Information and Analytical System of Management of a Life Cycle of Products of Transport Companies. *Journal of Information Technology Management*, 12(3), 26-33.

12. Ramazanov S., Honcharenko O., Makarenko M. (2020). *The problem of sustainability of the development of an integrated technogenic system in an innovative economy and "Industry 4.0"*. Intelligent computer-integrated information technology in project and program management. Collective monograph edited by I. Linde, I. Chumachenko, V. Timofeyev Riga: ISMA, 240-270.

13. Ramazanov, S., Tishkov, B. (2020). On the evolution of intellectualization processes: experience, problems, development strategies, singularities and risks. VII International Scientific and Practical Conference "Strategies, Models and Technologies of Management of Economic Systems (SMTESM-2020)". Khmelnytskyi, October 8-9, 2020. 340-349.

14. Ramazanov, S. Shevchenko, A. and Kuptsova, E. (2020). Artificial intelligence and problems of intellectualization: development strategy, structure, methodology, principles and problems. *Artificial intelligence: IPSHI MONU and NASU*, 4 (90), 14-23.

15. Ramazanov, S., Babenko, V. and Honcharenko, O. (2021). Information technologies for the industrial management of objects in an innovative economy under conditions of instability and development of Industry 4.0. *Advanced Trends in ICT for innovative Business Management* (1st ed.). CRC Press, 298, 147-170.

16. Ramazanov, S.K., Slobodyaniuk, M.E. (2021). On the problem of economic stimulation of the development of artificial intelligence. *Modern information technologies and systems in management: coll. materials of the III International science - practice conf. young scientists, graduate students and students*. April 15–16, Kyiv: KNEU, 16-17.

Стаття надійшла
до редакції : 11.05.2022 р.

Стаття прийнята
до друку: 30.09.2022р.

Бібліографічний опис для цитування :

Рамазанов С. К. Фінансування та інвестування розвитку технологій створення систем штучного інтелекту в Україні. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 3 (47). С. 43–48.

УДК 005.2

JEL Classification: D80; M150; O31

BIDELMANOVA M. ¹

THE ROLE OF MANAGEMENT CLUSTER IN THE DEVELOPMENT OF THE KAZAKHSTAN ECONOMY

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2022.3.07>

Formulation of the problem. The priority task is to ensure a sustainable competitive national economy based on the introduction of advanced technologies, ecologically clean, safe production, product quality management systems, and resource conservation systems. *The purpose of the article* is to reveal the approach to the formation of regional industrial policy based on the creation of cluster schemes on the example of automobile manufacturing in the East Kazakhstan region. *The methodological basis of the research* was logical methods of information processing, methods of system analysis, abstract-logical method for formulating conclusions. *The main research hypothesis* is that clusters should unite geographically close groups of interdependent companies. The co-location of firms contributes to the formation and enhancement of value-creating advantages resulting from a network of interactions between firms. *Presenting main material.* The article reveals the prospects of the cluster organization of the national economy of Kazakhstan, the essence and structure of the cluster. Based on the results of the analysis of indicators of socio-economic development of the East Kazakhstan region, the prerequisites for the creation of an automotive cluster have been determined. *Originality and practical significance of the research.* Indicators of socio-economic development of the East Kazakhstan region allowed it to be used as a platform for the development of an automotive cluster. The supply of Kazakh cars to the countries of Central Asia and Transcaucasia can bring the country more than \$1 billion in additional export revenue per year. *Conclusions and prospects for further research.* At this stage, the problem of ensuring sustainable growth of the economy of the Republic of Kazakhstan by increasing the competitiveness of its industrial products at the world, national and regional levels becomes paramount. Economic science faces the task of developing an industrial policy mechanism, the main goals of which are to ensure sustainable growth rates and increase competitiveness.

Key words:

cluster, competitiveness, production cooperation, region, project, program.

РОЛЬ УПРАВЛІННЯ КЛАСТЕРАМИ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ КАЗАХСТАНУ

Постановка проблеми. Пріоритетним завданням стає забезпечення стійкої конкурентоспроможної національної економіки на основі впровадження передових технологій, екологічно чистих, безпечних виробництв, систем управління якістю продукції, систем ресурсозбереження. *Метою статті* є розкриття підходу до формування регіональної промислової політики на основі створення кластерних схем на прикладі автомобілебудування у Східно-Казакхстанській області. *Методологічною основою дослідження* стали логічні методи обробки інформації, методи системного аналізу, абстрактно-логічний метод для формулювання висновків. Основна *гіпотеза дослідження* полягає в тому, що кластери повинні об'єднувати географічно близькі групи взаємозалежних компаній. Спільне місце розташування компаній сприяє формуванню та збільшенню переваг, що створюють вартість, є результатом мережі взаємодій між фірмами. *Виклад основного матеріалу.* У статті розкрито перспективи кластерної організації національної економіки Казахстану, сутність та структуру кластера. За підсумками аналізу показників соціально-економічного розвитку Східно-казакхстанської області визначено передумови створення автопромислового кластера. *Оригінальність та практична значимість дослідження.* Показники

¹ Бідельманова Мадіна Майданівна, ст. викладач кафедри фінансів, обліку та оподаткування, Східно-Казакхстанський державний технічний університет ім. Д. Серікбаєва, м. Усть-Каменогорськ, Казахстан.

Bidelmanova Madina, senior lecturer of the Finance, Accounting and Taxation Department, D. Serikbayev East Kazakhstan technical university, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5332-1655>

e-mail: bidelmanova@mail.ru

соціально-економічного розвитку Східно-Казахстанської області дозволили використовувати її як майданчик для розвитку автопромислового кластера. Постачання казахстанських автомобілів до країн Середньої Азії та Закавказзя можуть дати країні понад \$1 млрд. додаткової експортної виручки на рік. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* На етапі першорядною стає проблема забезпечення сталого зростання економіки республіки Казахстан шляхом підвищення конкурентоспроможності своєї промислової продукції на світовому, національному і регіональному рівнях. Перед економічною наукою постає завдання розробки механізму промислової політики, основними цілями якого є забезпечення темпів сталого зростання та підвищення конкурентоспроможності.

Ключові слова:

кластер, конкурентоспроможність, виробнича кооперація, регіон, проект, програма.

Formulation of the problem. In modern conditions of high competition in the markets of industrial goods and scientific achievements, there is a change in the directions of development of the economy and the organization of industry. The priority task is to ensure a sustainable competitive national economy based on the introduction of advanced technologies, environmentally friendly, safe production, product quality management systems, and resource saving systems.

According to the report of the World Economic Forum "The Global Competitiveness Report 2011-2012" dated September 7, 2011, Kazakhstan retains 72nd place in the world competitiveness ranking of economies for the second year [8]. However, this is five positions lower than in 2009 (rank 67) and 11 spots lower than in 2007 (rank 61). The factors hindering the economic development of Kazakhstan at the present stage are: a low degree of diversification, underdeveloped small and medium-sized businesses, the preservation of a raw orientation, which causes dependence on world prices for energy and other commodities.

An analysis of world economic practice shows that the most cost-effective, competitive and promising direction for business development is industrial cooperation, which involves small, medium and large enterprises. This is due to the fact that in the context of reforming local self-government, the interaction of the state, business and various institutional structures as the three most important subjects of economic policy, as well as the network interaction of various companies with each other, is of fundamental importance. Such effective cooperation is achieved within the framework of industrial clusters, which are a territorial concentration of a set of interconnected companies, as well as state and public institutions necessary for the development of the cluster's competitive advantages.

Analysis of the rest of the research and publications. Many foreign scientists deal with competitiveness management issues, including M. Porter, M. Mescon, P. Drucker, A. Thompson, F. Hedouri, and F. Brian T. The idea to use the cluster approach for competitiveness management belongs to Michael Porter. Further, it was developed in the works of many authors, such as Reine F., Feather E., Sweeney S., Martin R., Sanli P, Brenner T. Among Russian scientists, this direction is being developed by Belousov D., Salnikov D., Sivakov D., Gurova T., Voronov A., Buryak A. At present, due to the complexity of the object of study, a holistic methodology on this problem has not yet been developed in the domestic literature. Few Russian researchers consider the very process of cluster formation. In most works, already established intersectoral complexes are analyzed. When creating an industrial policy mechanism that implements the idea of clusters, one has to overcome a number of significant difficulties due to the specifics of the domestic economy and the multidimensionality and subjectivity of the nature of assessments of cluster schemes. Thus, the task of adapting and substantially supplementing the existing approaches and methods for identifying and evaluating clusters arises. Moreover, the main task is not the process of defining clusters, but the possibility of developing an industrial policy of sustainable growth on their basis and ensuring the competitiveness of the economy of the Republic of Kazakhstan.

The purpose of the article is to reveal an approach to the formation of a regional industrial policy based on the creation of cluster schemes on the example of the automotive industry in the East Kazakhstan region.

Presentation of the main research material. The term "cluster" comes from the English. cluster (swarm, bunch, pile, accumulation, group). According to the theory of Michael Porter, "a cluster is a group of geographically adja-

cent interconnected companies (suppliers, manufacturers, etc.) and organizations related to them (educational institutions, government bodies, infrastructure companies) operating in a certain area and complementing each other” [1]. As can be seen from the figure, the cluster consists of an industrial and production core and an infrastructure segment that ensures its full-scale operation. The infrastructure segment is a network of diversified institutions providing training of professional personnel, development of innovations, providing financial, information and other services.

In the infrastructure segment, the state plays an important role. The main task of state bodies in the field of cluster policy is to stimulate and support the creation and implementation of cluster initiatives.

There are various types of clusters that differ in scale and focus, but in general, there are two main requirements for their creation.

First, the enterprises that are part of the cluster must be interconnected. A distinction is made between vertical links (chains of purchases and sales) and horizontal links (additional products and services, use of similar specialized inputs, technologies or institutions, and other links).

Secondly, clusters should unite geographically close groups of interconnected companies. The joint location of companies contributes to the formation and increase of the value-creating advantages resulting from the network of interactions between firms.

In Kazakhstan, to ensure sustainable and balanced economic growth through diversification and increasing its competitiveness, a state program was developed for the accelerated industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2010-2014 [2]. It is based on the principles of focusing on business initiatives, supporting "breakthrough" projects and cluster initiatives in the non-commodity sector.

The cluster organization of the national economy provides for the following possible option for the development of clusters in the regions of Kazakhstan:

- West Kazakhstan region - clusters associated with deep processing of oil and gas;
- Southern region - cotton, rice, fruits and vegetables processing, wine-making;
- East region - interstate cluster of efficient use of coal and clusters for advanced processing

of bauxite ore and other types of mineral raw materials;

- Central Kazakhstan – metallurgical cluster;
- Almaty - educational, entertaining, financial;
- Astana - clusters of situational and analytical work.

In the village of Alatau (Almaty region), an information technology cluster is already being created - a technopark. There are projects in the republic for the formation of technoparks in the cities of Stepnogorsk, Priozersk, an agro-industrial park in the village of Shortandy. The possibility of creating a silicon cluster and a cluster for the production of catalysts in Almaty is being explored.

In the Republic of Kazakhstan, one of the most attractive regions in terms of the formation and development of cluster structures is the East Kazakhstan region (EKR). The territory of the region, stretching for 283.3 thousand square meters. km, borders on two regions of the Russian Federation, one region of China and three regions of Kazakhstan.

The region is rich in natural resources. In terms of the richness of the subsoil, it is on a par with the Urals. The main wealth is multicomponent polymetallic ores. The main metals are lead, zinc and copper, by-products are gold, silver, antimony, mercury, cadmium, tungsten, molybdenum, bismuth, thallium, indium, tellurium, niobium and other rare metals. In addition to polymetallic ores, there are deposits of tin, tantalum, titanium, magnesium, nickel and cobalt in the Altai Mountains. Among the manufacturing industry are the largest joint-stock companies: Kazzinc, Ust-Kamenogorsk Titanium and Magnesium Plant, Ulba Metallurgical Plant; association "Vostokkazmed" - a branch of the corporation "Kazakhmys".

Eastern Kazakhstan is an industrialized region with a high level of industrial development. The bulk of gross value added is produced in industry. The basic branch of the economy is non-ferrous metallurgy, mechanical engineering and metalworking, energy, forestry and woodworking, light and food industries are also developed.

The results of assessing the level of economic development of the East Kazakhstan region and the performance of all economic entities of the region based on the gross regional product (Table 2) show that the contribution of this region to the country's economy is 5.9% in

2010. In terms of GRP in 2010, the Eastern The Kazakhstan region took the 6th position on the decreasing scale in the republican volume.

The financial result of large and medium-sized enterprises and organizations of East Kazakhstan region for August 2011 (rate: 1 US dollar - 146.14 tenge in 2011; 1 US dollar - 147.58 tenge in 2010) amounted to 10794.6 million tenge, in In the same period of 2010, a profit was made in the amount of 7199.7 million tenge [6].

The machine-building complex of the region is represented by large enterprises, such as: Asia-Avto CJSC, Vostokmashzavod JSC, Ust-Kamenogorsk Valve Plant JSC, Ust-Kamenogorsk Capacitor Plant JSC, Semipalatsinsk Machine Plant JSC, Irtyshsvetmetremont JSC, Mashzavod LLP, Kazelectromash LLP, Georgievsky Pumping Equipment Plant LLP. They produce cars "Niva", "Skoda", mining and processing equipment, oil and gas fittings, household electric motors and pumps of various modifications, capacitors and other electrical and cable products.

Indicators of socio-economic development of the East Kazakhstan region made it possible to use it as a platform for the development of the automotive industry cluster. Deliveries of Kazakh cars to the countries of Central Asia and the Caucasus can give the country more than \$1 billion in additional export earnings per year. Along with loading the capacities of JSC "Asia Auto", which is the only car assembly plant in the Republic, the "Map of industrialization of Kazakhstan for 2010 - 2014" [3] plans to build a full cycle car plant and a technology park for the production of automotive components (components in demand in the secondary market: seats, bumpers, fuel tanks, exhaust systems, lighting, automotive harnesses, glass, tires, batteries, filters).

Over the years of existence of Asia Auto JSC, there has been a steady increase in production and financial indicators. Sales volume as of July 1, 2011 amounted to 7,763,095 thousand tenge, net profit – 697,677 thousand tenge [4]. The high competitiveness of the vehicles produced by the plant compared to foreign-made vehicles is confirmed by the results of sales. According to the results of the first half of the year, 3012 passenger cars were produced in the republic, AZIA AVTO JSC accounted for 2069 cars of KIA, Chevrolet, Lada, Skoda brands. Realization of cars in the territory of the Republic of Kazakhstan is carried out through its own branch network. At present, representative offices of

AZIA AVTO JSC are open in all regional centers of the Republic of Kazakhstan.

In June 2010, an agreement was signed between the Government of the Republic of Kazakhstan and Asia-Avto JSC, according to which the company began to create a full cycle car plant. Engineering infrastructure is currently being designed for stamping, welding, painting shops and a technology park for the production of automotive components. The akimat allocated a plot of 95.5 hectares on the left bank of the Irtysh for the construction of a new production facility. This part of Ust-Kamenogorsk today is experiencing a shortage of engineering communications - electricity and water supply, gasification and other networks. By providing the infrastructure for the new auto production, the communal issues of thousands of residents of the surrounding areas will be resolved. In addition, the new automotive industry center will give impetus to housing construction and the socio-economic development of the city - it is planned to build thousands of new apartments for employees of the plant, kindergarten and school.

The project, implemented by JSC "Asia Auto" with the support of the Government of the Republic of Kazakhstan and the Akimat of the East Kazakhstan region, meets the objectives of developing high-tech production with a multiplier effect of one to ten, a high proportion of local content and at the same time stimulates social development and modernization of non-primary industries. The total investment in the project is estimated at \$514 million. Reaching the design capacity will require the creation of 12,000 new jobs. The project will provide \$68.6 million in annual budget contributions and export earnings of \$1.04 billion. The total GDP growth due to the project implementation will be \$1.8 billion annually.

The State Program for 2010-2014 raised the issues of providing qualified human resources for the entire machine-building industry:

1) covering the need for personnel in 16 specialties through training in universities and 19 educational institutions of TVET in Aktobe, Atyrau, East Kazakhstan, Karaganda, Kostanay, Mangystau, Pavlodar regions;

2) construction in 2012 of the Interregional center for training and retraining of personnel for the machine-building industry for 700 student places in Ust-Kamenogorsk [2];

3) introduction of a system of internships at manufacturing enterprises for a period of 3

months with the assignment of individual managers in the field;

4) ensuring co-financing of the program for advanced training of managerial personnel at advanced machine-building enterprises in developed countries.

Conclusions and prospects for further research. At the present stage, the problem of ensuring sustainable growth of the economy of the Republic of Kazakhstan by increasing the competitiveness of manufactured industrial products at the global, national and regional levels becomes paramount. Economic science is faced with the task of developing an industrial policy mechanism, the main goals of which are to ensure sustainable growth rates and increase competitiveness. These goals are met by the methodology for constructing cluster schemes, which, being intersectoral complexes, play the role of "points of growth" of the regional and national economy. Clusters make it possible to overcome structural limitations, as well as the single-industry structure of production that has developed in a number of economic entities.

Prospects for further research are to develop mechanisms to ensure domestic demand for domestic engineering products (through the reimbursement of part of the remuneration on loans, the purchase of automotive equipment for state executive bodies, their territorial bodies and subordinate institutions) and the provision of financial incentives for the promotion of Kazakhstani engineering products to the markets of Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Afghanistan.

References

1. Porter, M. (2002). *Competition*. Moscow: "Williams" Publishing House, 496.
2. State program on forced industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan

Стаття надійшла до редакції : 25.07.2022 р.

stan for 2010-2014. Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000958/links>

3. Map of the industrialization of Kazakhstan for 2010-2014. Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000303>

4. Yerzhan Mandiev, president of Asia Auto JSC. Official website of JSC "Asia Auto". Retrieved from: www.aziaavto.kz.

5. Petrov, V. (2011). The giant auto cluster will be located in VKO. *Business Kazakhstan*, 36 (283), 23-34.

6. Report on the activities of JSC "Asia Auto" for the second half of 2011. Retrieved from: www.kase.kz.

7. Official tenge exchange rates established by the National Bank of Kazakhstan. Retrieved from: www.pavlodar.com.

8. Index of global competitiveness. Retrieved from: <http://gtmarket.ru>.

Література

1. Портер М. Е. *Конкуренція*. Москва: Видавничий дім "Вільямс", 2002. 496 с.
2. Державна програма з форсованого індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2010 – 2014 роки. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000958/links>
3. Карта індустріалізації Казахстану на 2010 – 2014 роки. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000303>
4. Єржан Мандієв, президент АТ «Азія Авто». Офіційний сайт АТ «Азія Авто». URL: www.aziaavto.kz.
5. Петров В. Гігантський автокластер розміститься у ВКО. *Діловий Казахстан*. 2011. №36 (283). С. 23-34.
6. Звіт про діяльність АТ «Азія Авто» за II півріччя 2011 року. URL: www.kase.kz.
7. Офіційні курси тенге, встановлені Національним банком Казахстану. URL: www.pavlodar.com.
8. Індекс глобальної конкурентоспроможності. URL: <http://gtmarket.ru>

Стаття прийнята до друку: 30.09.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Bidelmanova M. The role of management cluster in the development of the Kazakhstan economy. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 3 (47). С. 49–53.

SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF MANAGEMENT OF COMPETITIVE LABOR POTENTIAL

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2022.3.08>

Formulation of the problem. It is possible to carry out a deep modernization of the economy and raise it to a level that will ensure the opportunity for domestic manufacturers to compete decently on foreign markets with highly developed countries of the world only if there is a corresponding competitive labor potential of the country. *The purpose of the article* is to determine the mechanisms contributing to the increase of social responsibility of the participants in the process of managing competitive labor potential. The methodological basis of the research was logical methods of information processing, methods of system analysis, abstract-logical method for formulating conclusions. *The main hypothesis* of the research is that when building an effective labor potential management system, the basis for building the competitiveness of Ukrainian enterprises is formed. The organization of the relevant risk management information system should be based on a process approach. *Presenting main material.* The main aspects of social responsibility at various stages of labor potential formation are considered. An assessment of the degree of state social responsibility and the responsibility of business representatives to society is given. The essence of the concept of competitive labor potential of regions, centers and mechanisms of strengthening social responsibility in the regions of Ukraine are defined. *Originality and practical significance of the research.* The competitive labor potential of the region is understood as a set of qualitative and quantitative characteristics of the able-bodied population living in the given territory, which determine the maximum capabilities of the region for the production of high-quality competitive products and the provision of services in accordance with the demand of regional, national and international commodity markets; development of infrastructure, the sphere of education and art, activation of innovative activities. *Conclusions and prospects for further research.* Increasing social responsibility in the context of the management of competitive labor potential requires the introduction of new bills aimed at the detinization of incomes and relations in the sphere of public employment, encouraging employers to comply with the norms of labor legislation, which will ensure the protection of the constitutional right of citizens to adequate remuneration for work regardless of the place of residence and field of activity.

Key words:

management, social responsibility, labor potential, competitiveness, socio-economic development.

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНИМ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ

Постановка проблеми. Здійснити глибоку модернізацію економіки і підняти її на рівень, що забезпечить можливість вітчизняним виробникам гідно конкурувати на зовнішніх ринках з високо розвинутими державами світу можна лише за умови наявності відповідного конкурентоздатного трудового потенціалу країни. *Метою статті* полягає у визначенні механізмів, що сприяють підвищенню соціальної відповідальності учасників процесу управління конкурентоздатного трудового потенціалу. *Методологічною основою дослідження* стали логічні методи обробки інформації, методи системного аналізу, абстрактно-логічний метод для формулювання висновків. Основна *гіпотеза дослідження* полягає в тому, що при побудові ефективної системи управління трудовим потенціалом, формується підґрунття для розбудови конкурентоздатності українських підприємств. Організація інформаційної системи управління відповідними ризиками має здійснюватися на основі процесного підходу. *Виклад основного матеріалу.* Розглянуто основні аспекти соціальної відповідальності на різних етапах формування трудового потенціалу. Дано

¹ Гатило Валентина Петрівна, канд. екон. наук, доцент кафедри менеджмент, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Hatylo Valentina, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor of Management Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5518-9694>

e-mail: gatulo@ukr.net

оцінку ступеню державної соціальної відповідальності й відповідальності представників бізнесу перед суспільством. Визначено сутність поняття конкурентоздатного трудового потенціалу регіонів, центри й механізми посилення соціальної відповідальності в регіонах України. *Оригінальність та практична значимість дослідження.* Під конкурентоздатним трудовим потенціалом регіону розуміється сукупність якісних та кількісних характеристик працездатного населення, що проживає на даній території, які визначають максимальні можливості регіону щодо виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції та надання послуг відповідно до попиту регіонального, національного та міжнародних товарних ринків; розвитку інфраструктури, сфери освіти і мистецтва, активізації інноваційної діяльності. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Підвищення соціальної відповідальності у контексті управління конкурентоздатного трудового потенціалу потребує впровадження нових законопроектів спрямованих на детінізацію доходів та відносин у сфері зайнятості населення, стимулювання роботодавців дотримуватися норм законодавства про працю, що забезпечить захист конституційного права громадян на належну винагороду за працю незалежно від місця проживання та сфери діяльності.

Ключові слова:

менеджмент, соціальна відповідальність, трудовий потенціал, конкурентоздатність, соціально-економічний розвиток.

Formulation of the problem. The formation of a competitive labor potential of the regions of Ukraine is a strategic task, the successful solution of which requires the implementation of the chosen strategy of the country's economic and social development, which is aimed at the approval of European principles and mechanisms of a socially-oriented structural and innovative model of economic development.

Deep modernization of the economy and raising it to a level that will ensure the opportunity for domestic manufacturers to compete adequately on foreign markets with highly developed countries of the world is possible only if the country has a correspondingly competitive labor potential.

From the perspective of a systemic approach, the process of forming a country's competitive labor potential should be considered multi-level: at the level of an individual, a separate family, a labor team, an enterprise, an industry, a region, and a national level. Central in scientific research is most often the problem of increasing the competitiveness of the company's personnel and the competitiveness of the able-bodied unemployed person in the labor market, and the formation of the competitive labor potential of the region is currently an insufficiently studied and important issue.

The relevance of the problem of increasing social responsibility for the formation of a competitive labor potential of the regions is primarily determined by the regionalization of the national economy, which involves the growth of self-management of the development of the regional economy, the concentration of power and economic independence in the regions.

The formation of regions as independent subjects of economic relations gives rise to many contradictions, the overcoming of which becomes possible only through interregional competition, and the winners in such competition are precisely those regions whose competitiveness differs quantitatively and qualitatively from others [1, p. 6].

Competition as a phenomenon generated by the market economy does not solve social problems, but only exacerbates them. Under such conditions, the problem of social responsibility is actualized at all levels - national, regional, industrial and personal

Analysis of the rest of the research and publications. Many works of domestic scientists are devoted to defining the essence of social responsibility A. Amosha, L. Biletska, N. Golovko, O. Polyakova, O. Plahotny, I. Semyakin, O. Rostygaeva, R. Yagutyayn, R. Khachaturova, N. Fokina, who comprehensively considered the content of the category, defined the types of social responsibility, but its role and significance in the formation of the competitive labor potential of the region remain poorly covered.

So, **the purpose of the article** is to determine the mechanisms that contribute to the increase of social responsibility of the participants in the process of forming a competitive labor potential.

Presentation of the main research material. According to the general scientific opinion, social responsibility integrally reflects a certain relationship between an individual and society, but a more precise definition of this term is still being debated among scientists. As O. Rostigaev notes, social responsibility is an expression of

the entire multifaceted nature of social relations and a generalized expression of all forms of responsibility. The specificity of specific types of responsibility is determined by the nature of those social relations within which they arose and exist in their own qualitative certainty [2].

In the context of this scientific study, an opinion is of interest O. Plahotny, who believes that the concept of responsibility combines two forms, two different types of responsibility: 1) responsibility as society's reaction to an individual's behavior (social responsibility); 2) responsibility as a system of individual responses to society's demands (personal responsibility). The author emphasizes that there is a relationship between society and the individual. On the one hand, society imposes on the individual the obligation to perform socially useful actions, and on the other hand, it is obliged to assist the subject in the exercise of his rights and duties and is responsible for this.

From the point of view of theory, such a statement is quite understandable and acceptable, but in what practical way can society meet or contribute to solving the problems of a particular person? If society is an organized set of people united by their characteristic relations at a certain stage of historical development, then the level of public social responsibility is determined by the level of social responsibility of each member of this society and the level of development of relations formed between members of society in the course of life.

Currently, the Ukrainian society is witnessing the driving processes of destabilization, and under the slogans of democracy hides individual usefulness and complete social irresponsibility on the part of representatives of state power and business.

There is a scientific opinion that the cause of these processes lies in the historical features of the development of entrepreneurship in Ukraine, which exert a decisive influence on the behavior of modern entrepreneurs. The highly centralized and bureaucratized state mechanism, which was built mainly by foreigners during different periods of domination, and whose social norms differed from Ukrainian ones and were not accepted by them, from time immemorial saw a danger in the independent entrepreneurial class, contributing in every possible way to its complete subordination to the state. Personal wealth was associated with loyalty to this or that powerful person, the ability to satisfy him and the ability to avoid his anger. As a result, at one

time merchants and industrialists developed a desire for quick and imperceptible to the eyes of an official investment of capital, for economic behavior that provides income not through investment in production, but through receiving benefits and subsidies from the state [3].

A sociological study conducted by the analytical group "Center" in Ukraine showed that about 48% of surveyed Ukrainians believe that the main reason for tax evasion is the spending of budget funds on comfortable premises, prestigious cars and high salaries for representatives of higher state authorities, while the needs of the people are ignored.

About 41.3% of respondents believe that citizens do not pay taxes because the existing tax system is unfair to those who earn their money honestly.

Until now, Ukrainian society is dominated by a false concept, which boils down to the fact that taxes should not be paid, but they should be collected or collected. In this regard, at the same time, it is necessary to build the philosophy of taxpayers and increase the responsibility of the state authorities for the distribution of budget funds.

A just society is a society with high social responsibility, in which there is no gap between the rich and the poor, where a person is socially protected and has a choice of the way to realize his labor abilities and a guarantee of receiving a decent payment for his work.

Work is one of the main elements that define society, that is why social responsibility in the context of the formation of competitive labor potential of regions was chosen as the object of this study.

The formation of the competitive labor potential of the regions should be considered as a step-by-step process that begins from the moment of a person's birth, followed by the formation of personal labor potential in the family circle, institutions of preschool education, receiving secondary, technical and higher education, in the labor team (within a separate enterprise, organization of a firm or private business, etc.) and at the level of the region. At different stages of the formation of labor potential, the social responsibility of the participants of this process increases or decreases according to the role of the subject, which he performs at a certain stage.

The conducted scientific study of problems in the field of labor and, in particular, increasing the competitiveness of the labor poten-

tial of the regions made it possible to determine the centers of strengthening social responsibility (Figure 1).

As for raising social standards by the state, we consider it necessary, first of all, to bring the salary of employees of the unified tariff system of wages into line with the established minimum wage and the amount of the living wage, to raise its level to the level that has developed in industry.

In order to increase the prestige of the work and wages of employees of the public sector, the Government Resolution (from 11.05.2011 No. 524) was adopted, according to which the salary of an employee of the 1st tariff category of the UTS was increased, as well as the inter-qualification (inter-position) ratio in the salary of employees of the public sector was partially restored spheres according to 1-7 tariff categories.

But such minimal wage increases in the budgetary sphere will not solve the problem of poverty in a country with a strong stratification of the population.

In Ukraine, where the income level of the richest is difficult to establish due to their shadowy nature, according to official data, the income ratio of the richest 10% of people to the poorest 10% is 9:1. while experts believe that the real ratio is close to the South American level (58:1 in Brazil, 35:1 in Argentina), that is, somewhere at the level of 47:1. In comparison, we can say that in the EU countries, where the state policy is aimed at preventing the sharp stratification of the population, this ratio is 5(6):1 (in the Scandinavian countries).

The topic of population income is inextricably linked with the topic of employment. The level of reproduction of the labor potential and the level of employment of the population are decisive in the system of regional development criteria [4].

The problem of ensuring the employment of the population is key in the policy of socio-economic development of the region and a significant factor affecting the competitiveness of the labor potential.

According to the results of the statistical analysis, the highest level of employment of the population in Ukraine as of June 2021 is observed in the cities of Kyiv and Sevastopol and the Autonomous Republic of Crimea (respectively: 64.1, 62.1, 61.3 of the population aged

15-70 in percent to everything). The lowest level of employment was found in the Ternopil and Ivano-Frankivsk regions (respectively, 55.0, 52.9 of the population aged 15-70 as a percentage of the total).

The issue of regulating population employment is in the sphere of state social responsibility and according to the Law of Ukraine "On Population Employment" should be resolved through the implementation of investment and tax policy measures aimed at the rational allocation of productive forces, increasing the mobility of workers, creating new technologies, encouraging entrepreneurship, creating small enterprises and the application of flexible work regimes and work at home, other measures that contribute to the preservation and development of the workplace system [5].

The labor market in Ukraine is generally characterized by low economic activity of the population. Among the main reasons, the most significant are the significant lag behind the price of labor power from its cost, unsatisfactory working conditions, imperfect state support mechanisms for the entrepreneurial initiative of citizens and the creation of a favorable business environment.

Today, in Ukraine, the specific weight of labor costs in the cost of production is almost 9%, while in the countries of the European Union it reaches 45% [7].

The assessment of the demographic situation serves as an integral indicator of the state's attitude to ensuring the vital needs of its citizens.

The research results showed that demographic development is determined by reasons typical for most regions. One of the main reasons for this is the low birth rate, which has been steadily decreasing in recent years.

Compared to 2019, the volume of natural decline in 2020 increased by 6.3 thousand people, or from 4.2 to 4.4 people per 1,000 inhabitants. Natural population decline was observed in 23 regions of the country, and natural population growth was registered only in Kyiv, Zakarpattia, Rivne, and Volyn regions (3,457, 3,354, 2,077, and 486 people, respectively).

Population migration has a significant impact on the formation of the labor potential of regions. In 2010 in Ukraine, an increase in migration was recorded in 11 regions, and a decrease in migration in 16 regions.

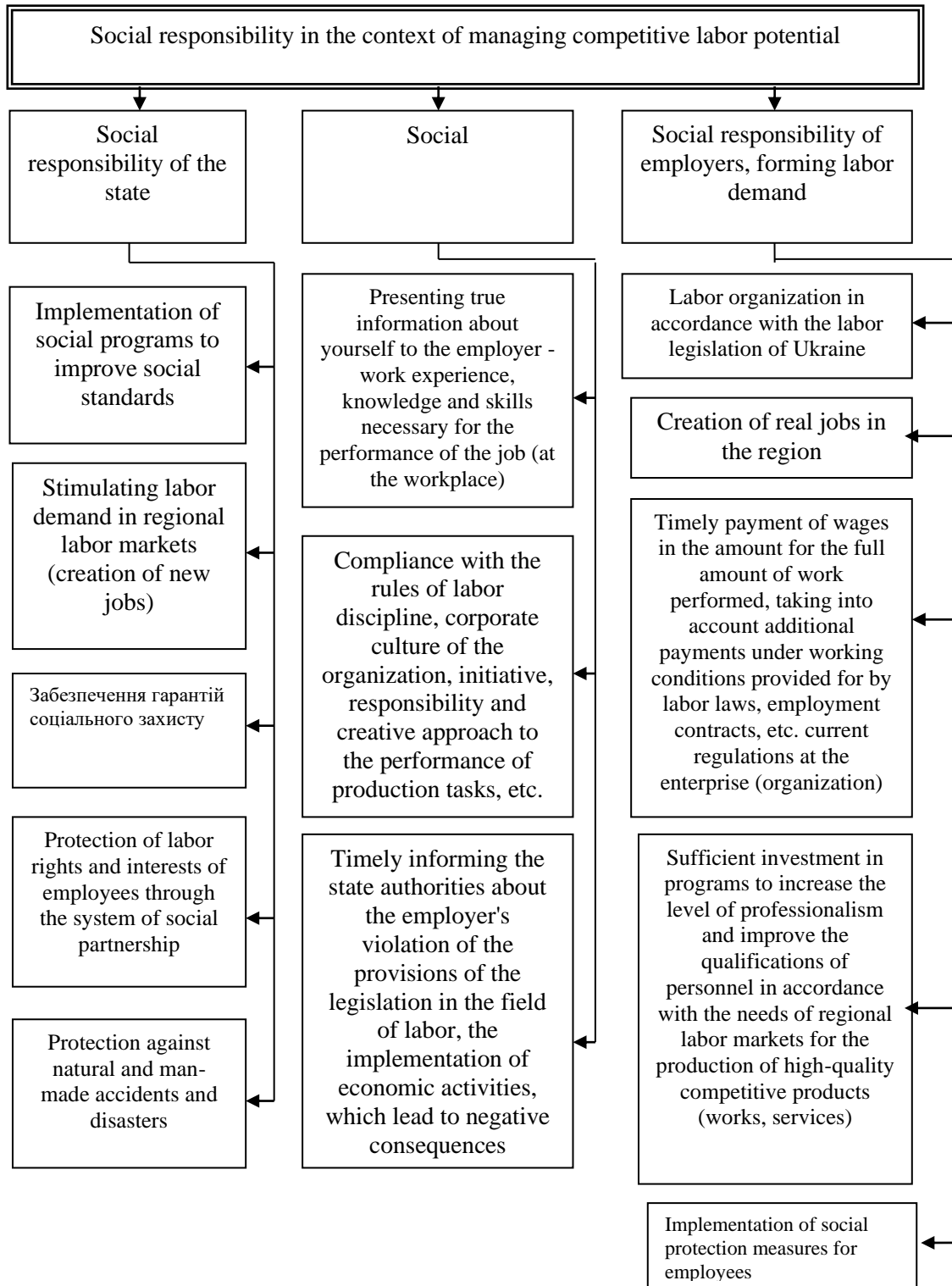

Figure 1 – Centers for strengthening social responsibility
Source: developed by the author

Economically developed regions are usually the most attractive for migrants. It should be noted that the majority of Ukrainians work abroad illegally, without an employment contract and without social protection.

During the years of reforms, the socio-economic differentiation of Ukraine's regions

has significantly increased. Therefore, regional policy should be aimed at smoothing the uneven development of the territories of Ukraine and should consist in a differentiated approach of the state to regions with various socio-economic problems. It is necessary to identify growth points and depression points for which the state

creates appropriate conditions for development. After all, the key problem of state regional policy is also the introduction of mechanisms to stimulate the economic and social development of depressed areas. A well-developed domestic market and strong small and medium-sized businesses guarantee the country's economy's stress resistance to external threats and challenges. But the government of our country is able to eliminate most of these factors. The integration of Ukraine into the European community will give our country the opportunity to cooperate with the European Investment Bank. To a large extent, the future of small and medium-sized businesses in Ukraine depends on the improvement of the legislative and regulatory framework of the country, which will affect the need for credit resources of this sector of the economy.

Conclusions and prospects for further research. The construction of a democratic society has so far created only conditional freedoms for citizens and has not made most of them responsible for their actions before society.

Increasing social responsibility in the context of the formation of a competitive labor potential of the regions requires the introduction of new bills aimed at the detinization of incomes and relations in the sphere of employment of the population, encouraging employers to comply with the norms of labor legislation, which will ensure the protection of the constitutional right of citizens to adequate remuneration for work regardless of place of residence and field activity

An alternative option for solving this problem may be the development and implementation of state programs for supporting and stimulating business social responsibility (CSR), which operate in most EU countries.

In fact, such programs are not social responsibility programs in the full sense of the word. The main goal of companies operating in market conditions is profit maximization, not social responsibility. It is about providing PR support for such initiatives, offering them to society as something aimed at increasing social well-being and prosperity.

The welfare state is the highest achievement of social humanism and progress. This should be realized and recognized by every citizen,

social group. And at the state level, it should be legalized that at the center of all decisions is a person with his state-guaranteed rights and freedoms.

References

1. Vasylenko, V., Anafonenko, O. Yu. and Budyakov, B. (2008). *Competitiveness of regions: origins, assessments and prospects*: monograph. Donetsk: Pivdenno-Shid, Ltd. LLC, 363.
2. Zaichuk, O., Onishchenko, N. (2006). *Theory of the state and law*. Kyiv: Yurinkom Inter, 688.
3. Zvonar, V. (2011). Wages and social responsibility of employers in Ukraine. *Work and salary*, 20 (744).
4. Pavlov, V. (2011). Methodology of formation and mechanisms of implementation of the socio-economic development policy of the region. *Regional economy*, 1, 11–16.
5. Bobyl, V. (2008). Development of small and medium-sized entrepreneurship as a component of social and economic stability of Ukraine. *Ukraine: aspects of work*, 3, 35–38.
6. Law of Ukraine No. 5067 "On employment of the population" dated September 16, 2022. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua>.

Література

1. Василенко В. Н. Анафоненко О. Ю., Будяков Б. Є. *Конкурентоспроможність регіонів: витoki, оцінки та перспективи*: монографія. Донецьк: ТОВ "Південно-Схід, ЛТД", 2008. 363 с.
2. Зайчук О. В., Онiщенко Н. М. *Теорія держави і права*. Київ: Юрiнком iнтер, 2006. 688 с.
3. Звонар В. Заробiтна плата i соцiальна вiдповiдальнiсть роботодавцiв в Украiнi. *Праця i зарплата*. 2011. № 20 (744).
4. Павлов В. Методологiя формування та механiзми реалiзацiї полiтики соцiально-економiчного розвитку рiгiону. *Рiгiональна економiка*. 2011. №1. С. 11–16.
5. Бобиль В. Розвиток малого та середнього пiдприємництва як складова соцiально-економiчної стабiльностi Украiни. *Украiна: аспекти працi*. 2008. №3 С. 35–38.
6. Закон Украiни № 5067 "Про зайнятiсть населення" вiд 16.09.2022. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції : 25.07.2022 р.

Стаття прийнята до друку: 30.09.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Natylo V. Social responsibility in the context of management at competitive labor potential. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 3 (47). С. 54–59.

РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2022.3.09>

Постановка проблеми. Стратегічне планування розвитку економіки України потребує проведення аналізу чинних нормативних актів та систематизації документів державного стратегічного планування. *Метою статті* є висвітлення проблемних аспектів нормативного регулювання державного стратегічного планування шляхом здійснення порівняльного аналізу існуючих законопроектів, вирішення яких дозволить сформулювати засади для розроблення дієвого та ефективного нового законопроекту. *Методи, використані в дослідженні:* порівняння, компаративного аналізу, систематизації та логіки тощо. *Гіпотезою дослідження* стало припущення, що для побудови ефективної та дієвої системи державного стратегічного планування необхідним є розроблення та прийняття Закону України «Про державне стратегічне планування». *Вклад основного матеріалу.* За результатами порівняльного аналізу законопроектів про державне стратегічне планування 2011 та 2017 років за такими критеріями: структура, предмет регулювання, терміни, принципи встановлені вимоги до них та їх характеристика, учасники державного стратегічного планування та їх повноваження. Встановлено, що змістовне наповнення розглянутих законопроектів суттєво відрізняється щодо застосованих підходів до визначення предмета регулювання, принципів, побудови системи документів, повноважень учасників. Проведений аналіз та характеристика досліджуваних критеріїв дало змогу сформулювати недоліки та проблемні напрями впровадження законів про державне стратегічне планування. Встановлено, що перелік та класифікаційні характеристики системи документів державного стратегічного планування ґрунтовніше окреслено в законопроекті 2017 р., що обумовило необхідність ілюстративного структурування цих документів для наочного відображення їх підпорядкованості, ієрархії та взаємоузгодженості. Аргументовано, що розроблення законопроекту має базуватися на таких методичних підходах: належне структурування документів за рівнями (державний, регіональний, галузевий); визначення функціонально доцільного періоду дії документа, що узгоджується на всіх рівнях (довгостроковий, середньостроковий, короткостроковий); розроблення встановленої кількості документів відповідно до рівня та повноважень учасників державного стратегічного планування. *Оригінальність та практична значимість дослідження* полягає у формуванні переліку проблемних аспектів законодавчого регулювання державного стратегічного планування, яким надано характеристики в частині їх актуальності та пропозицій щодо вирішення. *Висновки.* Доведено необхідність розроблення цілісної системи державного стратегічного планування шляхом визначення актуальних завдань та принципів, формування дієвою системи взаємоузгоджених нормативних документів, наділення функціонально повними повноваженнями учасників процесу, а також врахування міжнародних тенденцій та цілей сталого розвитку ООН. Подальші дослідження передбачають розробку законопроекту «Про державне стратегічне планування».

Ключові слова:

державне стратегічне планування, законопроект, проблемні аспекти, система документів державного стратегічного планування.

¹ Яремчук Ігор Миколайович, канд. екон. наук, член Рахункової палати, м. Київ, Україна.
Iaremchuk Ihor, Ph.D. of economic sciences, the Member of the Accounting Chamber, Kyiv, Ukraine.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2642-7542>
e-mail: iaremchuk@gmail.com

² Лисюк Альона Василівна, канд. екон. наук, доцент, радник члена Рахункової палати, м. Київ, Україна.
Lysiuk Alona, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor, the adviser of the Member of the Accounting Chamber, Kyiv, Ukraine.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1336-2209>
e-mail: alena.lysjuk@gmail.com

³ Пукір Юлія Геннадіївна, радник члена Рахункової палати, м. Київ, Україна.
Pukir Yuliya, the adviser of the Member of the Accounting Chamber, Kyiv, Ukraine.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2172-2892>
e-mail: pukir@gmail.com

REGULATION OF STATE STRATEGIC PLANNING: COMPARATIVE ANALYSIS OF NORMATIVE DOCUMENTS

Formulation of the problem. Strategic planning of the country's economy development requires analysis of current normative acts and systematization of the state strategic planning documents. *The purpose of the article* is to highlight problematic aspects of normative regulation of state strategic planning by means of comparative analysis of existing laws, the solution of which will allow to form foundations for development of effective and effective new legislation. *Methods used in the research:* simile of comparative analysis, systematization and logic, etc. *The hypothesis of the research* was that to build an effective and efficient system of state strategic planning, it is necessary to develop and adopt the Law of Ukraine "On State Strategic Planning". *Presentation of the basic material:* according to the results of the comparative analysis of the laws on state strategic planning for 2011 and 2017 on the following criteria: structure, subject of regulation, definition of terms, principles, system of documents, the requirements to them and their characteristics, participants of the state strategic planning and their powers are established. It has been established that the content of the considered laws differs materially in relation to the applied approaches to the definition of the regulation subject, terms, principles, construction of the documents system, powers of the participants. The analysis and characterization of the criteria investigated allowed to form shortcomings and problematic directions of implementation of the laws on state strategic planning. It was established that the list and classification characteristics of the system of state strategic planning documents are more detailed in the object of 2017, which stipulated the necessity of illustrative structuring of these documents for the proper reflection of their subordination, hierarchy and coordination. It is argued that the development of the law-making facility in the part of the formation of the document system should be based on the following methodical approaches: proper documents structuring by level (state, regional, branch); definition of functional reasonable period of the document, which is coordinated at all levels (long-term, medium-term, short-term); development of the set number of documents according to the level and authority of participants of the state strategic planning. *The originality and practical significance of the research* consists in the formation of a list of problematic aspects of legislative regulation of state strategic planning, which gives characteristics in terms of their relevance and proposals for solution. *Conclusions.* The necessity of developing a comprehensive system of state strategic planning has been proved by defining actual tasks and principles, forming an effective system of mutually agreed documents, assigning functional full powers to the process participants, and taking into account international trends and goals of sustainable development of the United Nations. Further studies provide for the development of the Draft law "On state strategic planning".

Key words:

the state strategic planning, a draft law, challenges, the state strategic planning documents.

Постановка проблеми. Необхідність забезпечення сталого розвитку країни актуалізує потребу в ефективному процесі стратегічного планування, що закріплено на законодавчому рівні. Успішність реалізації стратегій базується на основі чітко регламентованого нормативного регулювання шляхом вироблення єдиного підходу до розроблення державних стратегічних документів, їх уніфікації. Це забезпечить порівнянність таких документів, можливість здійснення моніторингу, оцінки, контролю за їх впровадженням та реалізацією.

Формування єдиного підходу до побудови та практичного втілення системи державних стратегічних документів дозволить на основі застосування дієвого механізму стратегічного планування ефективно використовувати бюджетні кошти та запобігати здійсненню шахрайських дій.

Визначення пріоритетних напрямів розвитку країни та закріплення на законо-

давчому рівні правових, економічних та організаційних засад їх реалізації зумовлено необхідністю імплементації Цілей сталого розвитку ООН.

У вересні 2015 року всі 193 члени Організації Об'єднаних Націй ухвалили план досягнення спільного кращого майбутнього. Наступні 15 років спільні зусилля спрямовано на подолання крайньої бідності, боротьбу з нерівністю і несправедливістю та на захист нашої планети. У центрі «Порядку денного 2030» є 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР), що чітко означають світ, якого ми прагнемо для всіх націй без винятків. Нові глобальні цілі є результатом процесу, що був інклюзивнішим, ніж будь-коли: уряди залучили бізнеси, громадянське суспільство та місцян. Усі ми маємо спільне бачення того, куди має рухатись світ. Реалізація цих амбіцій потребує безпрецедентних зусиль усіх секторів суспільства – і бізнес має відіграти надзвичайно важливу роль у цьому процесі [1].

Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Протягом 2016–2017 років тривав широкомасштабний та всеосяжний процес адаптації Цілей сталого розвитку з урахуванням українського контексту. Кожна глобальна ціль була переглянута, беручи до уваги специфіку національного розвитку. Результатом цієї роботи стала національна система, яка складається із 86 завдань національного розвитку [1].

Національні завдання, індикатори для моніторингу виконання завдань та цільові орієнтири для досягнення до 2030 року відображено в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна». Створена національна система завдань та показників Цілей сталого розвитку забезпечує міцну основу для подальшого комплексного моніторингу країни. Загалом, 17 цілей та 86 національних завдань інкорпоровані у 145 нормативно-правових актів Уряду, на реалізацію цілей і завдань спрямовано 1052 завдання та 3465 заходів, закріплених у цих актах [1].

На підтримку проголошеної резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року та необхідність забезпечення дотримання сформованих Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року видано в Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019 [2]. Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проєктів прогностичних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України.

Отже, законодавче регулювання впровадження ЦСР регламентовано Указом Президента [2], а завдання та показники визначено в Національній доповіді [3], що надає бачення орієнтирів досягнення Україною Цілей сталого розвитку ООН. Вимога до виконання або керівництва у стратегічному плануванні господарської діяльності положеннями Національної доповіді не закріплено на законодавчому рівні, а також відсутній взаємозв'язок з системою державних стратегічних документів.

Проведені дослідження авторами І. Яремчуком, О. Костюченко, Ю. Пукіром [4] засвідчили, що за період незалежності

України Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України станом на 09.04.2021 затверджено щонайменше 142 стратегії, 355 концепцій, 46 державних програм, враховуючи цільові. Однак, недостатня правова визначеність прийнятих документів, відсутність формального визначення таких понять та їх застосування фактично призводить до безсистемності й безвідповідальності щодо прийняття стратегічних документів, відсутності оцінки доцільності їх прийняття, впливів від реалізації, наслідків, моніторингу та контролю за виконанням.

Дослідження підходів науковців до побудови та впровадження системи державного стратегічного планування висвітило такі проблеми:

1. Нерозвиненість теоретичних і методологічних засад розроблення взаємопов'язаної системи планів.

2. Складність планування, прогнозування та здійснення оцінки (можливостей та загроз) на довгостроковий період в умовах нестабільної економіки.

3. Необхідність побудови стратегічних документів відповідно до національних цілей та цілей сталого розвитку, що визначені ООН.

4. Організація та активізація роботи відділів стратегічного планування, необхідність залучення експертів або експертних організацій та проведення професійного навчання відповідних працівників.

5. Необхідність залучення додаткових витрат на дослідження, прогнозування, моделювання, ефективність використання бюджетних коштів.

Отже, необхідною першочерговою умовою побудови ефективної та дієвої системи державного стратегічного планування є вироблення єдиної законодавчої бази та прийняття Закону України «Про державне стратегічне планування».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам розвитку та впровадження державного стратегічного планування присвячено значна кількість наукових праць, зокрема питанням стратегічного планування соціально-економічного розвитку країни праці М. Дихи [5], розробки, впровадження, модернізації стратегічного планування в системі державного управління – Н.В. Щербак [6], О.Л. Євмешкіної [7, 8], сутність та основи поняття стратегічного планування досліджувала М. Свистович [9]. Водночас, вра-

ховуючи реалії сучасного розвитку країни, актуальності набуває потреба у розробленні єдиної законодавчої бази у сфері державного стратегічного планування.

Метою статті є висвітлення проблемних аспектів нормативного регулювання державного стратегічного планування шляхом здійснення порівняльного аналізу існуючих законопроектів, вирішення яких дозволить сформулювати засади для розроблення дієвого та ефективного нового законопроекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті дослідження нормативного регулювання державного стратегічного планування виявлено наявність законопроектів 2011 та 2017 років. У 2011 році внесено законопроект «Про державне стратегічне планування» (реєстр. № 9407 від 03.11.2011) Кабінетом Міністрів України, текст якого було передано на розгляд до Верховної Ради. Цей документ був розглянутий Верховною Радою України на пленарному засіданні та направлений на доопрацювання. Зазначений законопроект Верховною Радою

більше не розглядався. У 2017 році аналогічний за назвою та інший за змістовним наповненням законопроект внесено за поданням Мінекономрозвитку на розгляд Кабінету Міністрів України, проте необхідної підтримки Уряду України не отримав.

Порівняння законопроектів «Про державне стратегічне планування» 2011 та 2017 років відображено в табл. 1. Це дозволить виявити недоліки та проблемні аспекти в частині структури документів, логічної побудови, методики викладення положень, встановлення зв'язків між елементами тощо.

Відповідно до табл. 1 змістовне наповнення розглянутих законопроектів значно відрізняється, застосовано різні підходи до визначення предмета регулювання, термінів, принципів, побудови системи документів, а також повноважень учасників державного стратегічного планування. Розбіжності в структурі розглянутих законопроектів полягають в наявності додаткового розділу в проекті 2017 р.

Таблиця 1 – Порівняльний аналіз законопроектів про державне стратегічне планування 2011 та 2017 років

№ з/п	Критерій порівняння	Законопроект про державне стратегічне планування 2011 року [10]	Законопроект про державне стратегічне планування 2017 року [11]
1	2	3	4
1.	Структура	Розділ I. Загальні положення Розділ II. Документи державного стратегічного планування Розділ III. Учасники державного стратегічного планування, їх повноваження та відповідальність Розділ IV. Прикінцеві положення	Розділ I. Загальні положення Розділ II. Документи державного стратегічного планування Розділ III. Рада незалежних експертів Розділ IV. Учасники державного стратегічного планування Розділ V. перехідні та прикінцеві положення
2.	Предмет регулювання	Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи державного стратегічного планування розвитку країни, видів економічної діяльності, адміністративно-територіальних одиниць, встановлює загальний порядок розроблення, схвалення, виконання, моніторингу, оцінки, контролю документів державного стратегічного планування та повноваження учасників такого планування	Цей Закон визначає правові та організаційні засади формування цілісної системи державного стратегічного планування розвитку країни, встановлює загальний порядок розроблення, затвердження і виконання документів державного стратегічного планування, а також повноваження учасників цих процесів
3.	Визначення термінів	державне прогнозування, державне стратегічне планування, моніторинг, оцінка результативності виконання документів державного стратегічного планування, план, план діяльності центрального органу виконавчої влади, прогноз, реалізація Стратегії розвитку України, Стратегії регіонального розвитку України, стратегій розвитку..., розроблення документів державного стратегічного планування, стратегія	державне стратегічне планування, система державного стратегічного планування, документи державного стратегічного планування, політичні документи, державне прогнозування, розроблення документів державного стратегічного планування, моніторинг документів державного стратегічного планування, оцінка ефективності виконання документів державного стратегічного планування, учасники державного стратегічного планування

1	2	3	4
4.	Принципи державного стратегічного планування	Цілісності; внутрішньої збалансованості; наукової обґрунтованості; гласності та прозорості; результативності та ефективності функціонування системи державного стратегічного планування; дотримання загальнодержавних інтересів; рівності; безперервності та повноти прийняття рішень, пов'язаних з державним стратегічним плануванням; партнерства; відповідальності учасників державного стратегічного планування	Цілепокладання; єдності і комплексності; цілісності; наукової обґрунтованості; гласності та прозорості; вимірюваності; ефективності; результативності; системності, безперервності, послідовності та наступності; гнучкості; відповідальності
5.	Система документів державного стратегічного планування	Визначає перелік документів державного стратегічного планування на довгостроковий (більше п'яти років), середньостроковий (від трьох до п'яти років) та короткостроковий період (один рік)	Визначає перелік документів державного стратегічного планування на державному, регіональному рівнях та у сфері національної безпеки та оборони, встановлює періоди: довгостроковий (понад 7 років), середньостроковий (3-7 років) та короткостроковий (до 3 років)
6.	Вимоги до документів державного стратегічного планування	Стаття 6,7,8. Визначено підпорядкованість та відповідність документів, забезпечення публічності та прозорості, перелік документів, які підлягають моніторингу та оцінці результативності, та суб'єкт виконання. Порядок, методика, особливості здійснення моніторингу та оцінка результативності відсутні	Стаття 5,13. Визначено підпорядкованість та відповідність документів, забезпечення публічності та прозорості, перелік документів, які підлягають моніторингу та оцінці результативності, та суб'єкт виконання. Стаття 14 визначає основні засади здійснення моніторингу та оцінки ефективності виконання документів державного стратегічного планування (розкриває мету, перелік документів, підстави для внесення змін, порядок проміжного та кінцевого звітування)
7.	Характеристика документів державного стратегічного планування	Надано характеристики в частині: суб'єкт розроблення та схвалення; інформація та показники, що відображаються в документі; частково дані, що додаються; підпорядкованість та узгодженість з іншими документами; частково терміни розроблення; У статтях 9-18 розглянуто не всі стратегічні документи, які зазначені в статті 5. Також їх характеристика невпорядкована та не відповідає послідовності, зазначеній в статті 5. Окремі документи не розглянуто, що унеможливило встановити підпорядкованість та взаємоузгодженість	Надано трактування кожного документа стратегічного планування. Надано характеристики в частині: суб'єкт розроблення та схвалення; інформація та показники, що відображаються в документі; частково дані, що додаються (додатки); підпорядкованість та узгодженість з іншими документами; частково терміни розроблення. Стаття 6 передбачає розробку «візії» майбутнього України
8.	Учасники державного стратегічного планування	Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, Національна академія наук України, суб'єкти господарювання	Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Рада незалежних експертів, Рада національної безпеки і оборони України, Національна академія наук та інші головні розпорядники бюджетних коштів, які входять до системи центральних органів виконавчої влади

Продовження табл. 1

1	2	3	4
9.	Повноваження учасників державного стратегічного планування	Висвітлено в Розділі III, повноваження частини учасників не розглянуто (Президент України, Верховна Рада України). Питання відповідальності в достатній мірі не розкрито. (Посадові особи, винні у порушенні вимог цього Закону, притягуються до відповідальності відповідно до законодавства.)	Висвітлено в Розділі IV, повноваження частини учасників не розглянуто (Президент України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Рада національної безпеки і оборони України)

Джерело: розроблено авторами

Розділ III Рада незалежних експертів, що передбачає утворення Ради незалежних експертів для підвищення якості, обґрунтованості, прозорості та покращення суспільного сприйняття державної політики у сфері стратегічного планування, надання фахової наукової оцінки положень політичних документів, які впливають на розроблення документів стратегічного планування.

Завданням Ради незалежних експертів є здійснення аналізу (експертної оцінки) можливості одночасного забезпечення стабільно низького рівня інфляції, високого рівня зайнятості, дотримання збалансованості зовнішньоекономічної діяльності та постійного економічного зростання, надання інформації щодо загроз досягненню цих цілей в процесі розгляду політичних документів та документів державного стратегічного планування, аналізу соціально-економічного розвитку України [11]. Визначено також склад та порядок формування ради, приділено увагу організації роботи Ради незалежних експертів.

Визначений предмет регулювання в законопроектах «Про державне стратегічне планування» за сутністю подібний, проте в проекті 2011 року положення сформульовано детальніше щодо об'єкта та дій відносно документів державного стратегічного планування.

Порівняння термінів, визначених законопроектами, показало їх цілковиту невідповідність. З наведених термінів тільки два висвітлено в обох з них: державне стратегічне планування та розроблення документів державного стратегічного планування, проте їх змістовне наповнення різниться. Це свідчить про те, що при розробленні проекту у 2017 року напрацювання 2011 року не були враховані. Щодо принципів державного стратегічного планування, що висвітлені в законопроектах, то за своєю сутністю вони є подібними, проте при порівнянні назв прин-

ципів тотожними є тільки три з одинадцяти: цілісності, наукової обґрунтованості, гласності та прозорості.

Учасників державного стратегічного планування та їх повноваження розглянуто в розділах III та IV законопроектів 2011 та 2017 років відповідно. Склад учасників подібний, проте відмінністю в проекті 2017 р. є утворення Ради незалежних експертів. Положення наведених документів показали, що повноваження частини учасників не визначено, що унеможливило ідентифікацію їх функціональної приналежності до процесу державного стратегічного планування. Вивчення встановлених вимог до документів державного стратегічного планування в розглянутих законопроектах свідчить, що основною відмінною рисою є розкриття інформації в проекті 2017 р. про здійснення моніторингу та оцінки ефективності виконання документів державного стратегічного планування, а також визначено строки проведення та звітність за результатами моніторингу та оцінки, підстави для перегляду та порядок дострокового припинення стратегічних документів.

Система документів державного стратегічного планування в проектах суттєво відрізняється за складом, підходом до класифікації та формою викладення інформації, а також терміном дії документів. Значною відмінністю в підході до формування системи документів державного стратегічного планування є віднесення законопроектом 2011 року до короткострокових стратегічних документів Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Вважаємо, що за своєю економічною сутністю такі документи не можуть класифікуватися як документи стратегічного планування, оскільки відображають планові показники на поточний рік, є результатом врахування стратегічних цілей та напрямів розвитку держави.

Документи державного стратегічного планування, затверджені в законопроекті

2011 р. (статті 9–18), передбачають відображення інформації (показників), що має особливий характер (потреба у залученні фахових спеціалістів, зовнішніх джерел для її формування). Це потребує розкриття додаткових даних в положеннях проєкту для ідентифікації джерела та/або відповідального за її отримання, що дозволить сформуванню достовірну адресність інформаційного забезпечення розробки документів стратегічного планування.

На основі проведеного порівняння системи документів державного стратегічного планування, які запропоновані в розглянутих законопроєктах, встановлено, що перелік та класифікаційні характеристики документів ґрунтовніше окреслено в проєкті 2017 р., який прийнято за основу для формування їх структурного відображення (рисунок 1).

Система документів державного стратегічного планування, що відображена на рисунку 1, структурована за періодом дії документа (довгостроковий, середньостроковий, короткостроковий) та рівнем функціонування (державний, регіональний, сфера національної безпеки та оборони).

Зауважимо, що законопроєктом 2017 р. передбачено таку класифікацію періодів: довгостроковий – понад 7 років, середньостроковий – 3–7 років та короткостроковий – до 3 років. При цьому в проєкті 2011 р. встановлено інші строки: довгостроковий – більше п'яти років, середньостроковий – від трьох до п'яти років, короткостроковий – один рік. Період для короткострокових документів є необґрунтованим, оскільки не враховує в класифікації документи, що розробляються на два роки.

На довгостроковий період тридцяти років передбачено розробку одного документа державного рівня – візія майбутнього України. Стратегію розвитку України, стратегію регіонального розвитку України, стратегію національної безпеки України та воєнну доктрину України запропоновано розробляти на 15 років. Відповідно до принципу цілісності ці документи мають бути узгоджені з візією майбутнього України за цілями, напрямками, пріоритетами розвитку, завданнями та заходами. До довгострокового періоду дії (7 років) віднесено також регіо-

нальні стратегії розвитку і план заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку та інвестиційних проєктів регіонального розвитку, які є єдиними документами, що розробляються на такий період.

Як відображено на рисунку 1, до середньострокового періоду п'ять років віднесено значну кількість документів державного рівня та сфери національної безпеки та оборони, проте жодного документа регіонального рівня не представлено. Вважаємо, що при встановленні періоду дії документів державного стратегічного планування необхідним є їх узгодження між собою та рівнями.

Отже, сформована структура системи документів державного стратегічного планування дозволяє виявити (прослідкувати) підпорядкованість та ієрархію, етапи розроблення, взаємоузгодженість документів, встановити періодичну залежність між ними.

Під час розроблення законопроєкту в частині формування системи документів державного стратегічного планування необхідно звернути увагу на такі аспекти:

- структурування документів за рівнями: державний, регіональний, галузевий (наприклад, сфера національної безпеки та оборони). Розробка документів за галузевим рівнем відображає специфіку галузі та акцентує увагу на її пріоритетному розвитку;

- визначення функціонально доцільного періоду дії документа (довгостроковий, середньостроковий, короткостроковий), що узгоджується на всіх рівнях та дозволяє забезпечити підпорядкування документів в частині сформованих цілей, напрямів розвитку, пріоритетів та завдань;

- розроблення належної кількості видів документів відповідно до рівня та повноважень учасників державного стратегічного планування, які розробляють, схвалюють, затверджують та здійснюють моніторинг і звітування за такими документами.

Отже, дослідження та порівняльний аналіз положень законопроєктів «Про державне стратегічне планування» від 2011 та 2017 років (таблиця 1), структурування системи відповідних документів (рисунок 1) дозволили виявити проблемні аспекти, які потребують вирішення при розробленні законопроєкту (таблиця 2).

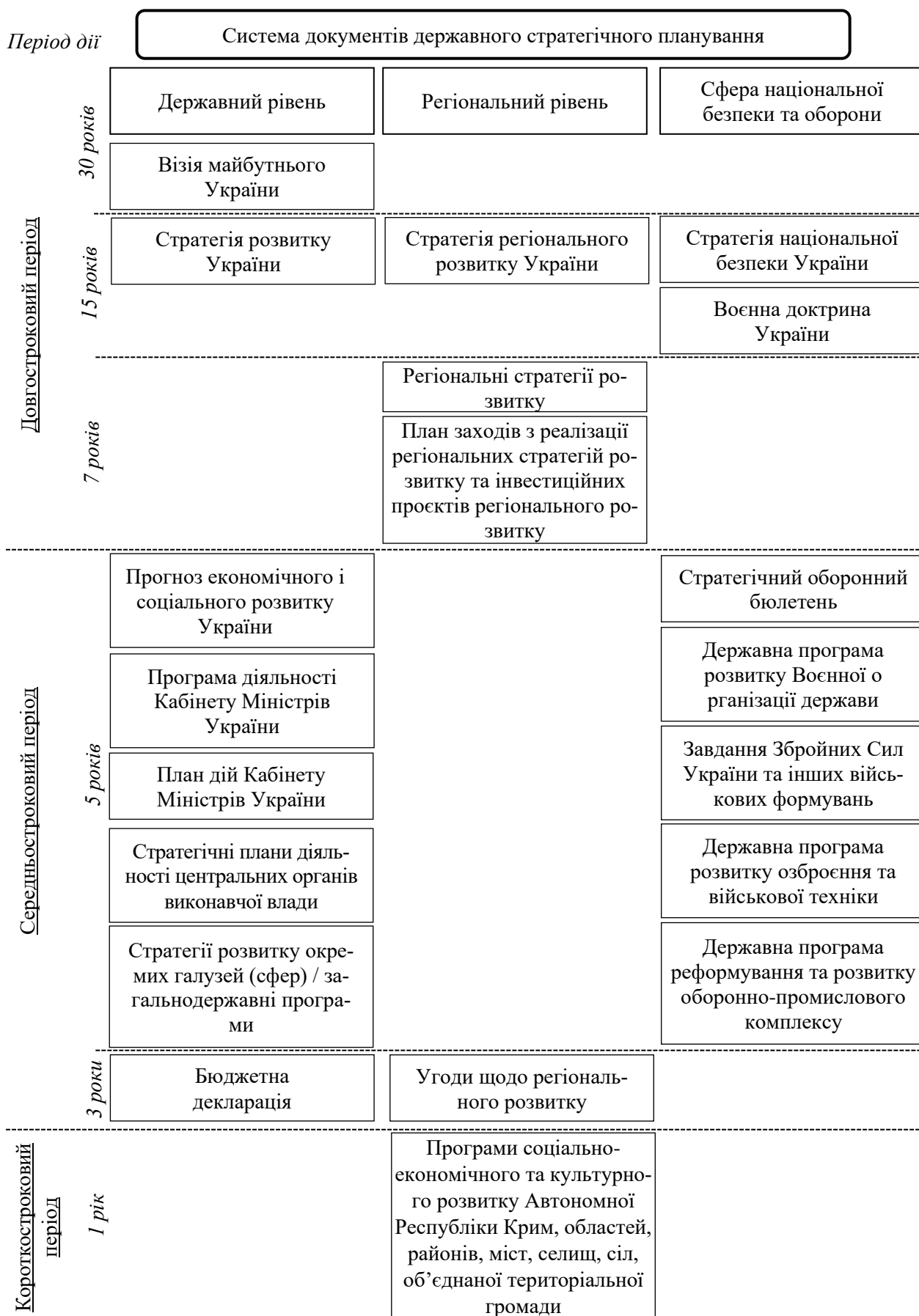

Рисунок 1 – Система документів державного стратегічного планування відповідно до проєкту Закону України «Про державне стратегічне планування» 2017 р.

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2 – **Проблемні аспекти законодавчого регулювання державного стратегічного планування**

№ з/п	Проблемні аспекти	Характеристика
1	2	3
1.	Забезпечення цілісності системи державного стратегічного планування	Розробка цілісної системи державного стратегічного планування передбачає визначення та встановлення чіткого порядку функціонування її основних елементів, формування тісного взаємозв'язку між ними, що, в кінцевому результаті, забезпечить ефективність та результативність системи державного стратегічного планування в цілому та кожного її документа зокрема
2.	Переобтяженість органів державної влади	Органи державної влади і місцевого самоврядування при здійсненні діяльності виконують функцію планування, тому для уникнення переобтяженості їх роботи щодо формування та реалізації документів стратегічного планування необхідно чітко прописати положення законопроекту та забезпечити узгодженість дій у розробленні та затвердженні стратегічних документів, а також налаштувати ефективну організацію та активізувати роботу відділів стратегічного планування, провести професійне навчання відповідних працівників тощо
3.	Логічна побудова, структурування матеріалу, форма викладення	Для правильного сприйняття та розуміння законопроекту необхідна його логічна побудова, структурування та форма викладення (наприклад, якщо у статті проєкту зазначаються учасники державного стратегічного планування, то їх повноваження та відповідальність доцільно викладати у порядку їх зазначення у статті)
4.	Не визначено завдання державного стратегічного планування	У тексті законопроєктів відсутні визначені завдання державного стратегічного планування, які розкривають мету функціонування системи стратегічного планування та дозволяють ідентифікувати процеси, що забезпечують ефективність та результативність системи в цілому та окремого структурного підрозділу учасника бюджетного процесу зокрема
5.	Некоректне тлумачення термінів та визначення документів державного стратегічного планування	Необхідно використовувати офіційну та наукову термінологію, що дає змогу сформулювати економічно обґрунтоване уявлення про його сутність, призначення, мету. Уникати вживання таких понять та словосполучень як: «передбачення майбутнього», «бажане майбутнє», «образ бажаного майбутнього», «сценарії», «сценарні припущення» (можливо замінити на моделювання, прогнозування тощо) «проблеми» (в окремих випадках краще замінити на слабкі сторони, загрози, ризики)
6.	Необхідність чіткого визначення та формулювання принципів	Принципи як ключові засади, покладені в основу функціонування системи державного стратегічного планування, потребують чіткого визначення та відповідного змістовного наповнення. Дефініції запропонованих принципів мають бути обґрунтовані та деталізовані, уникати подвійного або неоднозначного тлумачення
7.	Окремі документи державного стратегічного планування не розглянуто	При визначенні системи документів державного стратегічного планування необхідним є наступний їх розгляд та характеристика за основними елементами. Це дозволить визначити місце кожного документа в системі, його підпорядкованість, взаємоузгодженість та встановити основне призначення
8.	Встановлення та узгодження строків розроблення і схвалення документів	Оскільки система документів державного стратегічного планування є розгалуженою, існує значна кількість учасників процесу, які розробляють та узгоджують такі документи, що потребує детального розгляду та взаємоузгодженості між документами різних рівнів (державний, регіональний) та різних термінів дії (довгострокові, середньострокові, короткострокові). Також необхідним є узгодження термінів проміжного та кінцевого звітування за документами державного стратегічного планування

Продовження табл. 2

1	2	3
9.	Обґрунтування процесу перегляду та коригування документів державного стратегічного планування	Складання та перегляд документів повинно бути чітко врегульоване, обґрунтоване, взаємоузгоджене та систематизоване, що потребує внесення змін у взаємопов'язані та підпорядковані документи. Зміна відповідальної особи не має бути причиною коригування положень документів стратегічного планування
10.	Потреба точного та чіткого визначення повноважень учасників державного стратегічного планування	Проаналізувати повноваження учасників державного стратегічного планування відповідно до їх функціональних обов'язків та законодавчих прав
11.	Відсутній рівень відповідальності за невиконання та неналежне виконання документів державного стратегічного планування	Зміст положень законопроектів свідчить про відсутність інформації щодо відповідальності за невиконання та неналежне виконання документів державного стратегічного планування. Це може призвести до погіршення якості таких документів, оскільки учасники за ігнорування та/або невиконання своїх обов'язків не будуть притягнуті до відповідальності згідно з законодавством
12.	Уніфікація структури документів та застосування єдиних підходів до їх розробки	Для забезпечення порівнянності, проведення ефективного моніторингу, оцінки та проміжного звітування необхідним є уніфікація структури документів відповідно до їх видів, а також розробка і застосування єдиних підходів
13.	Відсутня вимога щодо характеристики показників за національними цілями та цілями сталого розвитку, що визначені ООН	Положення законопроектів мають відображати позицію щодо побудови документів державного стратегічного планування з врахуванням міжнародних тенденцій при визначенні напрямів та пріоритетів розвитку країни. Необхідність формування такого зв'язку можна висвітлити через принципи державного стратегічного планування
14.	Чіткість визначення індикативних показників виконання	Характеристика документів державного стратегічного планування потребує встановлення чітких критеріїв вимірюваності досягнутих результатів, що забезпечить результативність та ефективність реалізації стратегічних документів

Джерело: розроблено авторами

У таблиці 2 розглянуто проблемні аспекти законодавчого регулювання державного стратегічного планування, які сформовано відповідно до аналізу існуючих законопроектів про державне стратегічне планування. На деяких з виявлених проблемних аспектах необхідно зупинитися детальніше, що дозволить краще охарактеризувати необхідність удосконалення законопроекту в розглянутому контексті.

Про необхідність забезпечення розробки цілісної системи державного стратегічного планування зазначено у висновку до проекту Закону України “Про державне стратегічне планування” (реєстр. № 9407 від 03.11.2011). Насамперед вважаємо за доцільне зауважити, що формування системи державного планування, яке є однією з функцій державного управління, має базуватися на чіткому визначенні документів державного стратегічного планування, повноважень та відповідальності його учасників, визначенні напрямів та процедур взаємоузгодження, впорядкуванні послідовності етапів здійснення від розробки стратегії до виконання конкретних держав-

них програм, що, зрештою, має забезпечити цілісність такої системи, а отже її результативність. Ознайомлення зі змістом внесеної законодавчої ініціативи дає підстави зробити висновок, що такої мети повною мірою не досягнуто [12].

Відповідно до вищезазначеного забезпечення цілісності системи державного стратегічного планування (див. табл. 2) має першочергове значення, оскільки побудова повноцінної та дієвої законодавчої бази дозволить налагодити та реалізувати процес державного стратегічного планування.

Аналіз змістовного наповнення розглянутих законопроектів виявив відсутність визначених завдань державного стратегічного планування. Формування завдань дозволить детальніше розкрити мету законодавчого регулювання та сутність процесів, які забезпечують її ефективність та результативність.

Чітке формулювання принципів системи державного стратегічного планування становить основу її ефективного функціонування та дає змогу сформувати такі

умови, за яких діяльність законодавчого регулювання буде максимально дієвою.

Вивчення запропонованих принципів у законопроектах 2011 та 2017 років показало різні підходи до їх визначення та трактування. Окремі принципи мають однакове значення, проте різні назви. Наприклад, в законопроекті 2011 р. принцип внутрішньої збалансованості полягає в узгодженні всіх документів системи державного стратегічного планування за цілями і напрямками розвитку, пріоритетами, завданнями та заходами, при цьому в законопроекті 2017 р. подібне значення має принцип цілісності, який полягає в узгодженні всіх документів системи державного стратегічного планування за цілями, напрямками, пріоритетами розвитку, завданнями та заходами. Такі принципи потребують вивчення, узгодження та встановлення єдиного підходу до трактування.

Дослідження змістовного наповнення принципів свідчить про необхідність їх доповнення такими тезами:

– цілі та напрями розвитку в загальнодержавних документах (документах державного рівня: візія майбутнього України, стратегія розвитку України) розробляються з урахуванням потреби узгодження з міжнародним досвідом (цілями сталого розвитку ООН);

– документи державного стратегічного планування мають послідовно продовжувати ідеї та концепції заданих цілей, напрямів розвитку, пріоритетів незалежно від зміни відповідальних сторін (принцип послідовності та/або наслідування);

– розроблення державних стратегічних документів покладається на висококваліфікованих спеціалістів, які мають відповідні здібності та вміння (принцип предметної компетенції). Такими положеннями можна доповнити принцип наукової обґрунтованості (розроблення документів державного стратегічного планування на науковій основі, постійного удосконалення методології та використання світового досвіду у сфері стратегічного планування). Це дозволить оптимізувати кількість принципів та додати необхідні засади для функціонування системи державного стратегічного планування;

– при формуванні стратегічних документів необхідним є встановлення адресної відповідальності за виконання (принцип адресності). Це дозволить удосконалити якість

стратегічних документів шляхом підвищення особистої відповідальності кожного учасника.

Запропоновані доповнення до принципів державного стратегічного планування дозволять удосконалити положення законопроекту та в повній мірі висвітлити базис для формування ефективної та дієвої системи державного стратегічного планування.

Встановлення актуального періоду дії документів стратегічного планування є вагомим проблемою, оскільки впливає на спроможність своєчасної розробки таких документів на основі достовірних показників, а також на оцінку їх актуальності та економічної обґрунтованості. Наприклад, відповідно до Проекту 2017 року Програма діяльності Кабінету Міністрів України розробляється на 5 років, при цьому План дій Кабінету Міністрів України розробляється також на п'ять років і переглядається щорічно. У такому разі сформувати План дій на 5 років складно з огляду на те, що цей документ має містити визначені та чітко сформульовані завдання, заходи, показники виконання завдань, відповідальних виконавців, строки виконання. Розробляти такий документ на 5 років є також економічно недоцільно, оскільки він переглядається кожен рік і підлягає коригуванню. Вважаємо, що розроблення Плану дій Кабінету Міністрів України на три роки є економічно обґрунтованою, зменшить затрати часу на підготовку та міститиме більш достовірну інформацію про показники.

Для розроблення ефективної та дієватої системи державного стратегічного планування необхідним є наділення функціонально повними та законодавчо відповідними повноваженнями його учасників.

Положення законопроектів 2011 р. та 2017 р. висвітлюють повноваження учасників державного стратегічного планування в розділах III та IV відповідно. Основним проблемним питанням є визначення суб'єктів, які розробляють та/або затверджують «Візію майбутнього України» та «Стратегію розвитку України». Висновок до проекту Закону України «Про державне стратегічне планування» (реєстр. № 9407 від 03.11.2011) містить зауваження з цього питання.

Викликає сумнів законодавча пропозиція щодо затвердження Стратегії розвитку України, яка серед законопроектів є основоположним документом у системі документів державного стратегічного планування, Указом Президента України (ч. 1 ст. 9 проекту).

Річ у тім, що за змістом п.п. 5, 6 ч. 1 ст. 85 Конституції України визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, затвердження загальнодержавних програм (а стратегію можна кваліфікувати як загальнодержавну програму) віднесено до повноважень Верховної Ради України [13]. Ця пропозиція викликає сумнів також з огляду на необхідність формування у подальшому законодавчого поля у відповідності з вимогами саме цього документу. Звертаємо увагу, що відповідно до ч. 3 ст. 106 Конституції України саме укази видаються Президентом України на основі та на виконання Конституції і законів України (що дає підстави кваліфікувати їх як підзаконні нормативно-правові акти), а не навпаки. Тим самим Верховна Рада України практично усувається від участі в процесі розроблення Стратегії розвитку України, що є нелогічним і необґрунтованим [13].

Інформація щодо повноважень учасників державного стратегічного планування в законопроекті має бути упорядкованою та повною, викладеною у розрізі дій (прав) суб'єктів: розробляють, забезпечують розроблення, беруть участь у розробленні, здійснюють координацію діяльності щодо розроблення; подають інформацію для підготовки проекту; розглядають, схвалюють, подають на розгляд; приймають, погоджують; затверджують; готують звіти, здійснюють контроль, моніторинг, оцінку тощо.

При розробленні проекту Закону України «Про державне стратегічне планування» необхідно враховувати, що повноваження учасників наводяться у розділах: «Документи державного стратегічного планування» та «Учасники державного стратегічного планування», що потребує її узгодження для уникнення повторень і розбіжностей.

Запорукою якісного формування документального забезпечення системи державного стратегічного планування є застосування єдиного підходу до розроблення документів, використання уніфікованої структури відповідно до їх видів. Це дозволить забезпечити їх порівнянність, проведення ефективного моніторингу, здійснення оцінки та проміжного звітування. Застосування єдиних підходів має реалізовуватися через розроблені методичні рекомендації до побудови документів державного стратегічного планування, а необхідність їх застосування має

виходити з положень закону шляхом закріплення в принципах.

Наступним проблемним аспектом законодавчого регулювання державного стратегічного планування, визначеним у табл. 2, є необхідність розроблення стратегічних документів з урахуванням міжнародних тенденцій. Досліджено, що на сьогодні у положеннях законопроектів відсутня вимога характеристики показників в контексті національних цілей та цілей сталого розвитку ООН.

Відповідно до вищенаведеного вважаємо, що положення законопроекту мають відображати позицію щодо розроблення документів державного стратегічного планування з урахуванням міжнародних тенденцій при визначенні напрямів та пріоритетів розвитку країни. Необхідність формування такого зв'язку можна прописати у принципах державного стратегічного планування або у статті законопроекту «Вимоги до документів державного стратегічного планування».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для побудови ефективної та дієвої системи державного стратегічного планування необхідним є розроблення та прийняття Закону України «Про державне стратегічне планування».

Сформована система документів державного стратегічного планування відповідно до проекту Закону України «Про державне стратегічне планування» 2017 р. проілюструвала ієрархію документів, періоди функціонування та їх взаємоузгодженість. Визначено, що при розробленні законопроекту щодо системи документів державного стратегічного планування необхідно керуватися такими тезисами: – належне структурування документів за рівнями: державний, регіональний, галузевий; – визначення періоду дії документа, що узгоджується на всіх рівнях; – розроблення встановленої кількості документів відповідно до рівня та повноважень учасників державного стратегічного планування.

У результаті проведеного дослідження та здійснення порівняльного аналізу положень законопроектів «Про державне стратегічне планування» від 2011 та 2017 років виявлено проблемні аспекти, які потребують вирішення для розроблення дієвого та ефективного нового законопроекту: забезпечення цілісності системи державного стратегічного планування; переобтяженість органів державної влади; логічна побудова, структу-

рування матеріалу, форма викладення; не визначено завдання державного стратегічного планування; некоректне тлумачення термінів та визначення документів державного стратегічного планування; необхідність чіткого визначення та формулювання принципів; окремі документи державного стратегічного планування не розглянуто; встановлення та узгодження строків розроблення і схвалення документів; обґрунтування процесу перегляду та коригування документів державного стратегічного планування; потреба точного та чіткого визначення повноважень учасників державного стратегічного планування; відсутній рівень відповідальності за невиконання та неналежне виконання документів державного стратегічного планування; уніфікація структури документів та застосовування єдиних підходів до їх розробки; відсутня вимога щодо характеристики показників за національними цілями та цілями сталого розвитку, що визначені ООН; чіткість визначення індикативних показників виконання.

Розроблення законопроекту «Про державне стратегічне планування» має важливе значення для успішного функціонування країни, оскільки встановлює законодавчу основу для формування її цілей, напрямів розвитку та пріоритетів. Вирішення вищезазначених проблемних аспектів дозволить підвищити якісні характеристики державних стратегічних документів та забезпечити їх дієвість і виконання функціонального призначення.

Література

1. Цілі сталого розвитку. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tehnologij/analitichni-materiali/cili-stalogo-rozvitku> (дата звернення: 16.05.2022).

2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 16.05.2022).

3. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь. URL: <https://mepr.gov.ua/files/docs/20ukr.pdf> (дата звернення: 18.05.2022).

4. Яремчук І. М., Костюченко О. Д., Пукірь Ю. Г. Перспективи та передумови впровадження стратегічного аудиту держав-

ної політики як необхідної компоненти стратегування соціально-економічного розвитку. *Наукові перспективи*. 2021. № 5(11). С. 299–319. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5\(11\)-299-319](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5(11)-299-319).

5. Диха М. В. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку країни: еволюційно-історичний аспект і сучасні реалії. *Економіка України*. 2014. № 7 (632). С. 82–93.

6. Щербак Н. В. Стратегічне планування в системі державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. № 3(46). С. 52–50.

7. Євмешкіна О. Л. Концепція модернізації системи державного стратегічного планування в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2017. Т. 28 (67). № 2. С. 1–7.

8. Євмешкіна О. Л. Теоретико-методологічні засади модернізації системи державного стратегічного планування в Україні: монографія. Київ: УкрСІЧ, 2017. 394 с.

9. Свистович М. Б. *Сутність та основні поняття стратегічного планування*. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/06.pdf>. (дата звернення: 20.01.2022).

10. Про державне стратегічне планування: проект Закону України від 2011 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=9407&skl=7 (дата звернення: 10.12.2021).

11. Про державне стратегічне планування: проект Закону України від 2017 р. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e7b8af7a-7c03-4d5b-aaa5-e1c0d7e84388&title=ProektZakonuUkrainiproDerzhavneStrategichnePlanuvannia> (дата звернення: 10.12.2021).

12. Про державне стратегічне планування: висновок на проект Закону України від 2017 р. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e7b8af7a-7c03-4d5b-aaa5-e1c0d7e84388&title=ProektZakonuUkrainiproDerzhavneStrategichnePlanuvannia> (дата звернення: 15.12.2021).

13. Про державне стратегічне планування: висновок головного науково-експертного управління на проект Закону України від 2011 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?

id=&pf3516=9407&skl=7 (дата звернення: 15.12.2021).

References

1. Goals of sustainable development. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tehnologij/analitichni-materiali/cili-stalogo-rozvitku> (access date: 16.05.2022).

2. On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030: Decree of the President of Ukraine dated September 30, 2019 No. 722/2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (date of application: 05/16/2022).

3. Goals of Sustainable Development: Ukraine. National report. Retrieved from: <https://mepr.gov.ua/files/docs/20ukr.pdf> (access date: 05/18/2022).

4. Yaremchuk, I. M., Kostyuchenko, O. D. and Pukir, Y. G. (2021). Prospects and prerequisites for the introduction of strategic audit of state policy as a necessary component of socio-economic development strategy. *Scientific perspectives*, 5(11), 299–319. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5\(11\)-299-319](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5(11)-299-319).

5. Dykha, M. V. (2014). Strategic planning of the socio-economic development of the country: evolutionary-historical aspect and modern realities. *Ukraine economy*, 7 (632), 82–93.

6. Shcherbak, N. V. (2020). Strategic planning in the state administration system. *State administration and local self-government*, 3(46), 52–50.

7. Yevmeshkina, O. L. (2017). The concept of modernization of the system of state strategic

planning in Ukraine. *Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public administration*, 28 (67), 1–7.

8. Yevmeshkina, O. L. (2017). *Theoretical and methodological principles of modernization of the system of state strategic planning in Ukraine*: monograph. Kyiv: UkrSich, 394.

9. Svystovych, M. B. Essence and basic concepts of strategic planning. Retrieved from: <http://academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/06.pdf>. (date of application: 20.01.2022).

10. On state strategic planning: draft Law of Ukraine from 2011. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=9407&skl=7 (date of application: 10.12.2021).

11. On state strategic planning: draft Law of Ukraine from 2017. Retrieved from: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e7b8af7a-7c03-4d5b-aaa5-e1c0d7e84388&title=ProektZakonuUkrainiproD erzhavneStrategichnePlanuvannia> (date of application: 10.12.2021).

12. On state strategic planning: conclusion on the project of the Law of Ukraine from 2017. Retrieved from: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e7b8af7a-7c03-4d5b-aaa5-e1c0d7e84388&title=ProektZakonuUkrainiproD erzhavneStrategichnePlanuvannia> (date of application: 15.12.2021).

13. On state strategic planning: conclusion of the main scientific and expert administration on the draft Law of Ukraine from 2011. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=9407&skl=7 (date of application: 15.12.2021).

Стаття надійшла
до редакції : 25.08.2022 р.

Стаття прийнята
до друку: 30.09.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Яремчук М. І., Лисюк А. В., Пукір Ю. Г. Регулювання державного стратегічного планування: порівняльний аналіз нормативних документів. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 3(47). С. 60–73.

КОРОГОДОВА О. О.¹, ЧЕРНЕНКО Н. О.², МОІСЕЄНКО Т. Є.³, ГЛУЩЕНКО Я. І.⁴

АНАЛІЗ ПРИВАБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2022.3.10>

Постановка проблеми. Зростаюча роль криз, в тому числі кризи, що обумовлена вторгненням росії на територію України, має значний вплив на формування політики використання відновлюваних джерел енергії та розвитку енергетики в цій сфері. Особливо актуальне це питання постає для держав, які залежать від постачань енергії з інших країн або мають на своїй території транзитні потоки ресурсів. *Мета статті* спрямована на аналізування провідного досвіду окремих країн світу щодо розвитку відновлюваної енергетики та визначенні подальших напрямів та практичних рекомендацій стосовно розвитку зеленої енергетики в Україні. *Предметом дослідження* є процес трансформації енергетичної політики, заснованої на використанні альтернативних джерел енергії, у різних регіонах світу. *Методологічною основою* та інформаційною базою дослідження є законодавча та нормативна документація, актуальні науково-прикладні дослідження, статистична інформація. У статті використано низку методів, серед них аналіз, синтез, порівняння та узагальнення. Соціально-економічні процеси формування політики відновлюваної енергетики вивчались у динаміці. Для покращення наочності дані зведено за допомогою табличного методу. Також дослідження проведено у відповідності до ознак системного підходу та структурно-функціонального аналізу. *Гіпотезою дослідження* стало припущення щодо можливості використання досвіду отримання значних результатів у розвитку відновлюваної енергетики окремих країн світу при побудові відповідної політики в Україні. *Виклад основного матеріалу.* Виділено групи країн з наявним потенціалом сонячної, вітрової водневої енергетики, та окремо групу країн, які за рахунок кліматичних умов та економічних можливостей, можуть реалізувати декілька видів альтернативної енергії. Україна, в умовах значних масштабів руйнування енергетичної інфраструктури, має врахувати досвід країн щодо комплексного розвитку декількох видів альтернативної енергетики: вітрової, водневої та сонячної. *Оригінальність та практична значимість дослідження* обумовлена аналізом процесів розвитку відновлюваної енергетики з урахуванням особливостей різних країн. Проведене дослідження та розробка практичних рекомендацій надають можливість сприяти формуванню політики розбудови економіки України у сучасний кризовий та посткризовий періоди. *Висновки.* Серед досліджених світових лідерів впро-

¹ **Корогодова Олена Олександрівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна.

Korohodova Olena, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of the International Economics Department, National Technical University of Ukraine «Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2338-365X>

e-mail: olenakorogodova@gmail.com.

² **Черненко Наталя Олександрівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна.

Chernenko Natalya, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of the International Economics Department, National Technical University of Ukraine «Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7424-7829>

e-mail: chernenkonatasha0@gmail.com

³ **Моїсеєнко Тетяна Євгенівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна.

Moiseienko Tetiana, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of the International Economics Department, National Technical University of Ukraine «Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2074-8062>

e-mail: t.e.moiseenko@gmail.com

⁴ **Глущенко Ярослава Іванівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна.

Hlushchenko Yaroslava, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of the International Economics Department, National Technical University of Ukraine «Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1454-0369>

e-mail: slavina.ivc@gmail.com

вадження відновлюваної енергетики слід виділити групи країн з наявним потенціалом сонячної, вітрової водневої енергетики, та групу країн, які за рахунок кліматичних умов та економічних можливостей, можуть реалізувати декілька видів альтернативної енергії.

Ключові слова:

відновлювана енергетика, управління, вітрова енергетика, воднева та сонячна енергетика, привабливість відновлюваної енергетики, енергетика окремих країн.

ANALYSIS OF THE ATTRACTIVENESS OF RENEWABLE ENERGY IN CERTAIN COUNTRIES

Formulation of the problem. The increasing importance of crises, such as the crisis caused by Russia's invasion of Ukraine, has a significant impact on the formulation of policies for energy development in this area and the use of renewable energy sources. This issue is especially relevant for states that depend on energy supplies from other countries or have transit flows of resources on their territory. *This article aims to analyze the experience of individual countries concerning the development of renewable energy and determine future directions and practical recommendations for Ukraine's development of green energy.* Subject of study. *The subject of the study* is the process of transformation of energy policy based on the use of alternative energy sources in different regions of the world. *The methodological basis* and information base of the research are legislative and regulatory documentation, current scientific and applied research, and statistical information. The article uses a number of methods, including analysis, synthesis, comparison and generalization. Socio-economic processes of renewable energy policy formation were studied in dynamics. A tabular format is used to compile the data to improve clarity. Also, the research was conducted in accordance with the features of the system approach and structural-functional analysis. *The hypothesis of the study* dealt with the possibility of using the experience of obtaining significant results in the development of renewable energy in certain parts of the world to develop the appropriate policy in Ukraine. *Presenting main material.* Groups of countries with the existing potential of solar, wind and hydrogen energy, and a separate group of countries that, due to climatic conditions and economic opportunities, can implement several types of alternative energy, are highlighted. In terms of the beginning of military activities and the destruction of a significant part of the energy infrastructure, Ukraine has to assist in the development of alternative energy sources such as wind, water and solar power. The originality and practical significance of the study is due to the analysis of the development processes of renewable energy, taking into account the characteristics of different countries. Research conducted and practical recommendations developed provide an opportunity to contribute to the formulation of policy for development of the Ukrainian economy during this period of crisis and post-crisis. *Conclusions.* Among the studied world leaders in the implementation of renewable energy, groups of countries with the existing potential of solar, wind and hydrogen energy, and a group of countries that, due to climatic conditions and economic opportunities, can implement several types of alternative energy should be singled out.

Key words:

renewable energy, management, wind energy, hydrogen energy, solar energy, attractiveness of renewable energy, energy of individual countries.

Постановка проблеми. Геополітична напруга, обумовлена військовим вторгненням РФ на територію України, інфраструктурні виклики, зростання цін на природний газ та вугілля, сьогодні вивели на одне з перших місць питання розвитку відновлюваної енергетики. Ведення військових дій в центрі Європи та зростання цін прискорило необхідність реформ ринку електроенергії у всьому світі та диверсифікації постачання енергії та палива. Автори вважають, що у цей складний час, коли енергетичний ринок стає все більш вимогливим і динамічним, керівництво електричних мереж повинно робити

сміливі кроки, що необхідні для прийняття змін щодо використання відновлюваної енергетики у 21 столітті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні основи проблематики формування політики розвитку відновлюваної енергетики закладено у роботах Войтка С. В., Шатковського О. В. [1], Masashi Nakazono [2]. Висвітлення зазначених питань зустрічається у роботах таких вчених, як: Haninun Haninun [3], May M., Lewerenz H., Lackner D. [4], Andrew Lee [5], Jarosław Wajjer [6]. Вплив розвитку альтернативних джерел енергії у країні на рівень ва-

лового внутрішнього продукту та інших макроекономічних показників висвітлено у наукових доробках Barak D. [7], Klyvienė V., Kėdaitienė A. [8], Koçak E., Şarkgüneşi A. [9], Inglesi-Lotz R. [10], Narayan S., Doytch N. [11]. Висока значимість зазначених проблем зумовила актуальність теми та вибір мети дослідження.

Мета статті полягає в дослідженні провідного досвіду окремих країн світу щодо розвитку відновлюваної енергетики та визначенні подальших напрямів розвитку зеленої енергетики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні роки багатьом країнам світу вдалося досягти значних результатів у розвитку відновлюваної енергетики. Так, у 2020 році президент Джозеф Байден закликав країну досягти 100% чистої енергетичної економіки та нульових викидів парникових газів не пізніше 2050 року, виділивши майже 2 трильйони доларів США інвестицій для досягнення цієї мети. Енергетична та комунальна галузь США має можливість модернізувати мережі для використання чистої енергії у національній енергетичній інфраструктурі країни. Варто зазначити, що у прогностичному звіті Deloitte по енергетичній галузі за 2022 рік визначено п'ять тенденцій для комунального сектору, серед яких: посилення конкуренції, розширення інфраструктури, більша електрифікація транспорту, акцент на готовності до катастроф і вихід гравців традиційної енергетики на сферу відновлюваної енергетики. Очікується, що відновлювані джерела енергії зростуть з 39% в енергетичному балансі США до 2030 року, за даними Morgan Stanley [12]. Зазначимо, що споживання

відновлюваної енергії позитивно впливає на ВВП [7-11].

Зростання частки поновлюваної генерації в енергобалансі планує досягти й Китайська народна республіка. Крім того, КНР має на меті до 2060 року досягти параметрів вуглецевої нейтральності [13.] Для вирішення проблем декарбонізації в Китаї було створено Альянс [14], до складу якого увійшли мережеві оператори (зокрема, Державна електромережна корпорація Китаю), генеруючі компанії, нафтові і хімічні підприємства (Китайська національна нафтова корпорація, Китайська нафтова і хімічна корпорація та інші), і низка університетів, інститутів, та інвестиційних компаній (Державна енергетична інвестиційна корпорація та інші).

Триваюча енергетична криза в Європі, спричинена низькими запасами природного газу та посилена вторгненням російської федерації в Україну, підштовхнула низку жорстких зобов'язань щодо декарбонізації з боку європейських країн, які прагнуть припинити свою залежність від російських енергоносіїв. Змушені стримувати непомірні витрати на електроенергію, все більше країн прагнуть укласти Power Purchase Agreement (PPA). Головною метою стратегії є перехід країн ЄС до кліматично нейтрального розвитку до 2050 року, що й зумовлює істотне пришвидшення енергетичних трансформацій в цих країнах.

Розглянемо класифікацію привабливості країн за індексом PPA (Renewable Energy Country Attractiveness Index, Corporate Power Purchase Agreement (PPA)) [15] (таблиця 1).

Таблиця 1 – Привабливість країн з відновлюваної енергетики побудована на базі індексу PPA 2021-2022 рр.

Країна	Жовтень 2021р			Травень 2022р		
	Місце у рейтингу	Бальна оцінка	Рейтинг	Місце у рейтингу	Бальна оцінка	Рейтинг
Австралія	5	55,2	9,935,655	5	73,5	17,890,097
Велика Британія	7	54,2	9,752,964	4	83,1	20,222,447
Італія	9	36,7	6,603,814	11	48,7	11,853,238
Іспанія	1	100	17,990,441	1	100	24,333,692
Німеччина	4	65,7	11,816,698	3	95,2	23,173,497
Португалія	22	11,3	2,035,185	17	24,4	5,933,104
США	2	97,6	17,565,297	2	99,9	24,320,944
Франція	3	71,8	12,918,494	6	70,0	17,028,450
Швеція	10	24,6	4,423,925	7	64,7	15,742,550

Джерело: розраховано авторами за методологією [1] та за даними [15; 16]

Перші місця у рейтингу привабливості країн з відновлюваної енергетики займають Іспанія та США. У США масштабна сонячна установка перевищує кількість вітрових установок, а саме, 100 ГВт загальної встановленої сонячної потужності (це 1 рейтинг RECAI). Управління енергетичної інформації (EIA) [17] прогнозує, що у 2022-2023рр., внаслідок зменшення державної підтримки берегової вітроелектростанції, очікується, що установка сонячної енергії для комунальних підприємств перевищить потужність вітру з 16 ГВт проти 6 ГВт. Прогнозується, що у 2022-2023рр. відновлювані джерела електроенергії в комунальному секторі збільшать свою частку в структурі електроенергії до рекордних 21%, а у 2023 році прогнозується подальше зростання до 23%, завдяки законопроекту про інфраструктуру, уряд країни виділяє 73 мільярди доларів США на чисту енергію. У рамках шляху до «чистого нуля» було оголошено про підтримку 52,5 мільйонів доларів США для 31 науково-дослідного проекту нового покоління в галузі чистого водню в Energy Earthshots [18].

Значний прорив щодо привабливості країн з відновлюваної енергетики з жовтня 2021 по травень 2022 року продемонструвала Велика Британія, піднявшись з 7 на 4 місце в рейтингу. Уряд Великої Британії вважає, що найбільшу вигоду мають офшорні вітрові установки: у 2022р. на підтримку таких проектів виділено 200 мільйонів фунтів стерлінгів (276 мільйонів доларів США). Вісім мільйонів будинків можуть отримувати енергію за рахунок додавання приблизно 7 ГВт офшорної вітрової потужності та до 5 ГВт потужності наземної вітрової та сонячної енергії. У серпні 2022 року країна запустила стратегії із застосуванням подвійного підходу для підтримки як зеленого водню з нульовим вмістом вуглецю, так і синього водню з низьким вмістом вуглецю. Велика Британія прагне побудувати 5 ГВт водневих потужностей до 2030 року для використання в промисловості, транспорті та тепlopостачанні.

Дані Ради з енергетики Китаю показують, що країна зробила суттєвий крок щодо розробки та впровадження ресурсозберігаючих технологій, зокрема програми з нарощування потужностей відновлюваної генерації. До складу відновлюваної енергетики КНР входять вітрова, сонячна, гідроенергетика, зокрема, остання займає найбільшу частку. Так, за даними Ради з енергетики

Китаю, загальне виробництво електроенергії 6 ГЕС у руслі річки Янцзи перевищило 3 трильйони кВт*год, що еквівалентно 910 мільйонів тон умовного вугілля та викидів 2,4 мільярда тон CO₂. Загальна встановлена потужність 101 енергоблоку цих 6 ГЕС становить понад 62 млн. кВт. Досить складна ситуація на світовому ринку з енергоносіями, що склалася останні роки, а також визначені раніше цілі щодо скорочення викидів вуглецю та досягнення вуглецевої нейтральності обумовили прискорення введення в дію Китаєм об'єктів вітрової та сонячної генерації. За статистичними даними Національного управління енергетики КНР у 2021 [19; 20] із січня по квітень потужності вітроенергетики зросли на 17,7%, що у річному обчисленні демонструє зростання приблизно до 340 мільйонів кВт [2], сонячна генерація збільшилась на 23,6%, і досягла рівня 320 мільйонів кВт на рік [21]. Тим не менш, Китайська Народна Республіка, виступаючи лідером із споживання електроенергії, має одні з найвищих показників енергоємності ВВП.

На ринку виробництва екологічно чистого водню лідером є Нідерланди. Маючи 300 водневих технологічних фірм, які вже працюють в країні, і кластерами в портах Амстердама та Роттердама, країна на крок попереду багатьох своїх європейських сусідів у цій галузі. Головною розробкою у 2021 р. є офшорний проект вітрогенератора в водень потужністю 10 ГВт у Північному морі, який розробляє консорціум Equinor, голландського оператора газової мережі Gasunie, RWE та Shell. Завод із виробництва зеленого водню потужністю 200 МВт, який планується ввести в експлуатацію до 2023 року, вироблятиме близько 50 000–60 000 кг водню на день. Нідерланди планують розширення використання офшорної вітрової енергії – 11,5 ГВт до 2030 року та 38 ГВт до 2030 року.

Індонезія прагне збільшити частку відновлюваних джерел енергії у структурі електроенергетики щонайменше до 48% (використання зеленої енергії) до 2030 року та планує вивести з експлуатації дизельні електростанції. По розрахункам, інвестиції у вичопне паливо мали б бути втричі більше, ніж відновлювана енергія з 2016 по 2019 рік. Попит на енергію в Індонезії стрімко зростає і, як очікується, зросте в п'ять разів до 1800 ТВт-год до 2060 року, до цього часу країна має намір стати вуглецево-нейтральною. Од-

нак, протягом наступних 10 років (2022-2032рр.) Індонезія – великий виробник і експортер енергетичного вугілля – продовжуватиме віддавати перевагу електростанціям, які працюють на вичерпаному паливі, а не тим, які працюють на відновлюваних джерелах, за ставкою від 52% до 48%, оскільки країна планує додати електростанції з загальною потужністю до 41 ГВт. Щоб досягти 48% відновлюваних джерел енергії до 2030 року, Індонезія планує перетворити дизельні електростанції на відновлювані електростанції, поступово виводячи з експлуатації старі потужності [3].

Іспанія планує розробити до 3 ГВт плаваючих офшорних вітроелектростанцій до 2030 року, з державними грошовими вливаннями в період між 2021 і 2023 роками понад 200 мільйонів євро (237 мільйонів доларів США), інвестованими у технології офшорного вітрового сектору, включаючи розвиток інфраструктури в портах. Якщо плани реалізуються, Іспанія забезпечить важливу частину 7 ГВт плаваючих офшорних вітряків, які Європейська комісія пообіцяла досягти до 2030 року. Компанія BlueFloat Energy розробить плаваючу вітроелектростанцію біля узбережжя Каталонії. Проект Parc Tramuntana буде побудований у два етапи потужністю 500 МВт, із встановленням до 40 вітрових турбін кожного разу.

Тайвань є офшором потужних вітрових електростанцій, розташованих за 35-60 км від західного узбережжя Тайваню, Greater Changhua 1 і 2 мають загальну потужність 900 МВт, що робить їх найбільшими вітровими електростанціями. Тайвань до 2035 року планує виділити 15 ГВт потужностей для аукціонів офшорної вітроенергетики. У 2022 р. тайванський консорціум, що складається з розробника Swancor Renewable Energy і трьох компаній ланцюга постачання, оголосив розробку стаціонарної та плаваючої вітрової енергії всередині країни та по всій Азії. Проект буде розташований в 20 км від узбережжя округу Мяолі на півночі Тайваню і матиме загальну потенційну потужність до 4,4 ГВт, здатну забезпечити електроенергією більше 4,5 мільйонів будинків [22].

Казахстан має плани будівництва найбільшого у світі заводу з виробництва зеленого водню, оскільки вітрові та сонячні батареї можуть забезпечити 30 ГВт електролізерів. Німецький інвестор і розробник проекту Szevind підписав меморандум з казах-

станським агентством сприяння інвестиціям щодо будівництва заводу з виробництва екологічно чистого водню. Відповідно до запропонованого проекту, Szevind має встановити вітрові та сонячні батареї загальною потужністю 45 ГВт у рівнинних степових районах у західному та центральному Казахстані. Вони забезпечать 30 ГВт електролізерів для виробництва близько трьох мільйонів тон зеленого водню щорічно. Використовуючи переваги величезних природних ресурсів Казахстану, завод міг би виробляти зелений водень для експорту на євразійські ринки або використовувати всередині країни для виробництва невичерпаного аміаку, сталі чи алюмінію.

В Німеччині сектор відновлюваних джерел енергії отримав поштовх після схвалення національної водневої стратегії. Доповнюючи наявне фінансування досліджень і пілотних проектів, стратегія виділяє 9 мільярдів євро (10,2 мільярда доларів США) на нову підтримку. Німеччина націлена досягти 5 ГВт потужності електролізера до 2030 року, з подальшим збільшенням ще на 5 ГВт не пізніше 2040 року. Отже, ринок вітроенергетики Німеччини у першій половині 2021 року додав 971 МВт енергії, що означає зростання на 62% порівняно з першою половиною 2020 року. Загалом чисте збільшення досягло 831 МВт, бо турбіни потужністю 140 МВт були виведені з експлуатації. Потужність наземної вітроелектростанції в Німеччині зараз перевищує 55 ГВт і у перспективі очікується, що установка вітрових електростанцій коливатиметься від 2,2–2,4 ГВт за цілий рік [4].

Падіння вартості сонячної енергії підкреслює багатообіцяючу перспективу для японського сектору відновлюваних джерел енергії. У 2020 р. японський інженерний конгломерат JFE Engineering Corporation [5] оголосив про будівництво першої в Японії офшорної вітрової електростанції, вартістю 40 мільярдів ієн (362 мільйони доларів США), оскільки країна прагне розвинути місцеву базу постачання для розширення морських вітрових потужностей. Це означає крок вперед для країни у досягненні 60% частки місцевого вмісту в офшорних вітрових проєктах. Японія прагне додати 10 ГВт офшорних вітрових електростанцій до 2030 року і до 45 ГВт до 2040 року. Сектор відновлюваних джерел енергії починає розвиватися, завдяки зростанню вітчизняних виробничих можливостей і падінню вартості відновлюва-

ної енергії. За оцінками уряду Японії [6], нижчі витрати на сонячні панелі призведуть до того, що до 2030 року вартість сонячної енергії стане найдешевшим з усіх джерел енергії за ціною від 8 ієн/кВт-год (0,07 дол. США/кВт-год) до 11 ієн/кВт-год (0,10 дол. США/кВт-год) – менше, ніж 12 ієн/кВт-год (0,11 долара США/кВт-год) у 2020 році. Також очікується, що вартість офшорної вітрової енергії знизиться з 30 ієн/кВт-год (0,27 дол. США/кВт-год) до 26 ієн/кВт-год (0,24 дол. США/кВт-год).

В Польщі у 2021 році на вугільну енергію припадало 70% виробленої електроенергії, порівняно з 74% у попередньому році. В країні, на видобутку вугілля зайнято близько 80 000 людей і вони опосередковано залежать від функціонування галузі, тому закриття шахт до 2049 року є величезною проблемою. Польщі має великий потенціал для офшорної вітрової енергії, маючи сильні та постійні вітри над мілководдям зі слабкими припливами, що створює ідеальні умови. Маючи 13 проектів вітряних електростанцій на території Польщі в Балтійському морі, країна має потенціал генерувати чверть потреб в енергії до 2040 року. Поточні потужності вітроелектростанцій передбачають 6 ГВт, до 2023 року загальну потужність офшорних вітрових електростанцій заплановано довести до 10–12 ГВт, з метою покрокового досягнення вуглецевої нейтральності.

Країни Балтії потребують інвестицій в інфраструктуру, щоб синхронізувати свої електромережі з Європою. Країни Балтії – Литва, Латвія та Естонія – отримують вигоду від морського вітрового буму в Балтії. Литва прагне до енергетичної незалежності та вуглецевої нейтральності, що передбачає перехід на 70% внутрішнього виробництва електроенергії до 2030 року та повну енергетичну незалежність до 2050 року. Уряд Литви прагне, щоб до 2030 року 45% споживання електроенергії та 90% теплової енергії вироблялося з відновлюваних джерел, а до 2050 року – 100% обох. Естонія все ще сильно залежить від сланцевої нафти з інтенсивним викидом вуглецю, тому скорочення викидів до 2030 року вимагатиме більш швидкого переходу. Біомаса, ймовірно, буде основною увагою, оскільки найбільший у Європі виробник пелет з біомаси Graanul Invest розташований у Таллінні. Маючи значні потужності гідроенергетики, 40% загального споживання енергії в Латвії вже припадає на відновлювані

джерела, і планується досягти 50% до 2030 року. Це призведе до збільшення використання енергії вітру та біомаси в загальній паливній суміші, використовуючи її географічну перевагу.

Румунія та Угорщина мають великий інтерес до сонячної енергії, але для того, щоб міжнародні інвестиції зростали, нормативно-правова база повинна бути згладжена у цих країнах. Румунія лідирує з точки зору відновлюваної енергетики, завдяки значному виробленню гідроенергії, що допомогло їй досягти мети щодо відновлюваних джерел енергії до 2020 року (24% виробництва) на кілька років раніше графіка. Для досягнення цілей на 2030 рік у 30,7%, Румунія планує додати близько 7 ГВт нових потужностей відновлюваних джерел енергії, більше половини з яких, ймовірно, буде за рахунок сонячних проектів.

Україна була, і поки що є, важливою транзитною країною для поставок нафти і природного газу в країнах Європи [6]. Наша країна видобуває вугілля, природний газ, нафту та інші рідини, виробляє ядерну та відновлювану енергію. Проте попит на енергію перевищує внутрішню пропозицію; імпорт покриває дефіцит енергії приблизно на 35%. Природний газ становить майже одну третину споживання первинної енергії в Україні, за ним йдуть вугілля з 30% і атомна енергія з 21%. Нафта та інші рідини та відновлювані джерела енергії разом складають решту 18% споживання первинної енергії. Економіка України є однією з найбільш енергоємних економік Європи. Незважаючи на те, що країна досягла успіхів щодо енергоефективності в промисловому секторі, її загальне економічне зростання сповільнилося внаслідок незначних інвестицій у модернізацію енергетичної інфраструктури, нестабільних поставок та неефективного споживання енергії. У 2020 році Україна виробила загалом 149 мільярдів кіловат-годин (кВт-год) електроенергії, більшість з яких – на атомних електростанціях. Чотири атомні станції з 15 реакторами виробили понад 51% загального обсягу електроенергії у 2020 році. Вископне паливо, зокрема вугілля та природний газ, традиційно становлять значну частину виробництва електроенергії. У 2020 році на вископне паливо припадало 37% виробництва. Внески з відновлюваних джерел та інших джерел були незначними. Загальна встановлена генеруюча пот-

ужність дає 55 мільйонів кіловат (кВт). Енергія з викопного палива становить найбільшу частку потужності - 52% (28,535 млн кВт), за ним йдуть атомні електростанції з 24% (13,107 млн кВт), і відновлювані джерела енергії, включаючи гідроенергію - 22% (12,031 млн. кВт). Український уряд планує половину майбутнього попиту на електроенергію задовольнити атомною енергетикою. У минулому більшість поставок ядерного палива в Україну надходила з РФ, але НАЕК «Енергоатом», українська національна атомна генеруюча компанія, скорочує свої постачання з російської федерації, диверсифікувавши джерела ядерного палива та купуючи його в американської Westinghouse Electric Company.

Україна має величезний потенціал для відновлюваної енергії, як сонячної, так і вітрової, завдяки своїй величезній, малонаселеній території, з надійним сонячним світлом і стійкими вітрами. ЄС розглядав її як потенційно величезного постачальника зеленої енергії, але натомість її найбільша енергетична компанія, ДТЕК Енерго, прагне побудувати 1 ГВт відновлюваних електростанцій за межами України, переважно в ЄС. Виною тому крах її системи гарантій для інвесторів. По утворенні у 2008 році схеми «зелених» тарифів (FIT) закордонні інвестори так і не отримали гроші за їхній продукт. Нестабільна політична ситуація в країні відштовхує багатьох інвесторів, які почали дуже насторожено ставитися до українського енергетичного ринку. Навіть, якщо буде запроваджено привабливу та надійну систему ціноутворення на відновлювану енергію, Україна все одно зіткнеться з проблемами в реалізації свого потенціалу, як виробника зеленого водню. В ідеальних умовах водень транспортується від місця виробництва до місця використання по трубопроводу, але його можна транспортувати дорогою в цистернах для криогенних рідин, або трейлерах для газоподібних труб. Відсутність таких з'єднань для розподілу є проблемою для розвитку зеленої енергетики в Україні на даний час.

Спрямованість на «зелену» енергетику для України не є чимось новим [23]. До початку повномасштабної війни плани уряду були досить чіткими. В Енергетичній стратегії України на період до 2035 року [24] передбачається, що частка відновлюваних джерел в українській енергетиці становитиме 12% у 2025 році, 17% - у 2030 та 25% - у 2035 ро-

ках. За фактом, у 2021 році частка ВДЕ у виробництві електроенергії становила 8%. Внаслідок війни країна втратила чимало шахт та генерацію теплової енергії. Відновлювати теплову генерацію у тому вигляді, в якому вона існувала, сенсу немає, потрібно відразу її модернізувати, тобто перетворити Україну на майданчик для симбіозу рішень, найкращих світових технологій в галузі енергетики та комунального сектору.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило авторам дійти наступних висновків. Серед досліджених світових лідерів впровадження відновлюваної енергетики слід виділити групи країн з наявним потенціалом сонячної, вітрової водневої енергетики, та групу країн, які за рахунок кліматичних умов та економічних можливостей, можуть реалізувати декілька видів альтернативної енергії. Лідерами розробки і впровадження вітрової енергії виступають Велика Британія, Іспанія, Польща, Тайвань, країни Балтії. Акцент на сонячній енергетиці зроблено в Румунії, Угорщині. До групи країн, в яких пріоритетом є воднева енергетика, відносяться Нідерланди, Німеччина, Казахстан. Країнами, що мають можливість комбінувати різні види енергії, виступають США, КНР, Японія. Україна, як до початку воєнних дій, так і в умовах сьогодення - значних масштабів руйнування енергетичної інфраструктури, повинна врахувати досвід країн комплексного розвитку декількох видів альтернативної енергетики: вітрової, водневої та сонячної.

Література

1. Войтко С. В., Шатковська О. В. Індикативний підхід оцінювання інвестиційної привабливості країн: сфера поновлюваної енергетики. *Бізнес інформ.* № 7. 2013. С. 141–148.
2. Masashi Nakazono IAEA and China Focus on the Future in First Nuclear Energy. Management School in China. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/news/iaea-and-china-focus-on-the-future-in-first-nuclear-energy-management-school-in-china>
3. Haninun H. (2019). Environmental Disclosure on Cost of Capital: Environmental Risk as a Moderator Variable. *Journal of Environmental Management and Tourism.* Vol. 10, №3. P. 530–537.

4. May M., Lewerenz H., Lackner, D. et al. Efficient direct solar-to-hydrogen conversion by in situ interface transformation of a tandem structure. *Nat Commun.* 2015. № 6. P. 82-86.
5. Andrew Lee. Japan gets first offshore wind foundation plant to boost local content ambitions. URL: <https://www.rechargenews.com/wind/japan-gets-first-offshore-wind-foundation-plant-to-boost-local-content-ambitions/2-1-104312>
6. Wajer J. Why Eastern Europe is stepping up a gear in the drive for net zero. RECAI 58: Innovative and ambitious routes to becoming low carbon economies are needed if the EU is to achieve its 2050 emissions target. URL: https://www.ey.com/en_gl/recai/why-eastern-europe-is-stepping-up-a-gear-in-the-drive--net-zero
7. Barak D. The Impact of Income Inequality. Renewable Energy Consumption, Non-Renewable Energy Consumption and Per Capita Income on Poverty. *Evidence from BRICS Economies. Ekonomika.* 2022. № 101(1), P. 62-83.
8. Klyvienė V., Kėdaitienė A. The Relationships between Economic Growth, Energy Efficiency and CO2 Emissions. *Results for the Euro Area. Ekonomika.* 2020. № 99(1). P. 6-25.
9. Koçak E., Şarkgüneşi A. The renewable energy and economic growth nexus in Black Sea and Balkan countries. *Energy Policy.* 2017. № 100. P. 51–57.
10. Inglesi-Lotz R. The impact of renewable energy consumption to economic growth: A panel data application. *Energy Economics.* 2016. № 53. P. 58–63.
11. Narayan S., Doytch, N. An investigation of renewable and non-renewable energy consumption and economic growth nexus using industrial and residential energy consumption. *Energy Economics.* 2017. № 68. P. 160–176.
12. Deloitte. Power and Utilities Industry Outlook: Exploring Energy Industry Trends. 2021. URL: <https://www2.deloitte.com/us/n/pages/energy-and-resources/articles/power-and-utilities-industry-outlook.html>
13. The White House. "FACT SHEET: How the Inflation Reduction Act Builds a Better Future for Young Americans" URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/08/16/fact-sheet-how-the-inflation-reduction-act-builds-a-better-future-for-young-americans/>
14. Chernenko N., Moiseienko T., Korohodova O., Hlushchenko Y. Analysis of mergers and acquisitions between 2009 and 2020. *Revista Galega De Economía.* 2021. № 30(4). P. 1–18.
15. Renewable Energy Country Attractiveness Index Corporate Power Purchase Agreement (PPA) PPA Index. May 2022 | 59th edition. URL: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/power-and-utilities/ey-recai-59-corporate-ppa-index-may-2022.pdf
16. 58th edition of the Renewable Energy Country Attractiveness Index (RECAI). Retrieved from: [Ey-recai-58th-edition-october-2021-eyg-no-008578-21gbl-final1.pdf](https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/power-and-utilities/ey-recai-58th-edition-october-2021-eyg-no-008578-21gbl-final1.pdf)
17. Crude oil production in Texas's Eagle Ford region has been increasing since February 2022. URL: <https://www.eia.gov/todayinenergy/>
18. Energy Earthshots Initiative. URL: <https://www.energy.gov/policy/energy-earthshots-initiative>
19. China confirms plans to increase non-fossil fuel consumption by 2030. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/kytai-prodovzhuie-dekarbonizatsiia-popry-svitovu-enerhetychnu-kryu>
20. China Energy Portal. *Китайський енергетичний портал.* URL: <https://chinaenergyportal.org/>
21. In six months, China installed 13 GW of solar plants. Energy365. URL: <https://energy365.com.ua/tpost/419123sgk1-u-schn-chervn-2021-roku-kitai-vstanoviv>
22. Taiwan: Offshore Wind Power Planning Site Capacity Allocation Guidelines. URL: <https://insightplus.bakermckenzie.com/bm/projects/taiwan-offshore-wind-power-planning-site-capacity-allocation-guidelines/>
23. Наконечна В., Марчук В. Зелена енергетика 2.0: чого чекати її виробникам після закінчення війни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3533739-zelena-energetika-20-cogo-cekati-ii-virobnikom-pisla-zakincenna-vijni.html>
24. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність”. Кабінет міністрів України. Розпорядження від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>

References

1. Voitko, S.V., Shatkovskja O.V. (2013). Indicative Approach to Assessing Investment Attractiveness of Countries: the Sphere of Renewable Energy. *Business Inform.* 7, 141–148.
2. Masashi Nakazono IAEA and China Focus on the Future in First Nuclear Energy. Management School in China. Retrieved from: <https://www.iaea.org/newscenter/news/iaea-and-china-focus-on-the-future-in-first-nuclear-energy-management-school-in-china>
3. Haninun, H. (2019). Environmental Disclosure on Cost of Capital: Environmental Risk

as a Moderator Variable. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 10 (3), 530-537.

4. May, M., Lewerenz, H. and Lackner, D. (2015). Efficient direct solar-to-hydrogen conversion by in situ interface transformation of a tandem structure. *Nat Commun*, 6, 8286.

5. Lee, A. Japan gets first offshore wind foundation plant to boost local content ambitions. Retrieved from: <https://www.rechargenews.com/wind/japan-gets-first-offshore-wind-foundation-plant-to-boost-local-content-ambitions/2-1-1043121>

6. Wajer, J. Why Eastern Europe is stepping up a gear in the drive for net zero. RECAI 58: Innovative and ambitious routes to becoming low carbon economies are needed if the EU is to achieve its 2050 emissions target. Retrieved from: https://www.ey.com/en_gl/recai/why-eastern-europe-is-stepping-up-a-gear-in-the-drive-net-zero

7. Barak, D. (2022). The Impact of Income Inequality. Renewable Energy Consumption, Non-Renewable Energy Consumption and Per Capita Income on Poverty. Evidence from BRICS Economies. *Ekonomika*. 101(1), 62-83.

8. Klyvienė, V., Kėdaitienė, A. (2020). The Relationships between Economic Growth, Energy Efficiency and CO2 Emissions. Results for the Euro Area. *Ekonomika*, 99(1), 6-25.

9. Koçak, E., Şarkgüneşi, A. (2017). The renewable energy and economic growth nexus in Black Sea and Balkan countries. *Energy Policy*, 100, 51–57.

10. Inglesi-Lotz, R. (2016). The impact of renewable energy consumption to economic growth: A panel data application. *Energy Economics*, 53, 58–63.

11. Narayan, S., Doytch, N. (2017). An investigation of renewable and non-renewable energy consumption and economic growth nexus using industrial and residential energy consumption. *Energy Economics*, 68, 160–176.

12. Deloitte. (2021). Power and Utilities Industry Outlook: Exploring Energy Industry Trends. Retrieved from: <https://www.deloitte.com/pages/energy-and-resources/articles/>

13. The White House. "FACT SHEET: How the Inflation Reduction Act Builds a Better Future for Young Americans Retrieved from: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/-inflation-reduction-act-builds-a-better-future-for-young-americans/>

14. Chernenko, N., Moiseienko, T., Korohodova, O., and Hlushchenko, Y. (2021). Analysis of mergers and acquisitions between 2009 and 2020. *Revista Galega De Economía*, 30(4), 1-18.

15. Renewable Energy Country Attractiveness Index Corporate Power Purchase Agreement (PPA) PPA Index. May 2022 | 59th edition. Retrieved from: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/power-and-utilities/ey-recai-59-corporate-ppa-index-may-2022.pdf

16. 58th edition of the Renewable Energy Country Attractiveness Index (RECAI). Retrieved from: https://www.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/power-and-utilities/ey-recai-58th-edition-october-2021-eyg-no-008578-21gbl-final1.pdf

17. Crude oil production in Texas's Eagle Ford region has been increasing since February 2022. Retrieved from: <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php>

18. Energy Earthshots Initiative. Retrieved from: <https://www.energy.gov/policy/energy-earthshots-initiative>

19. China confirms plans to increase non-fossil fuel consumption by 2030. Retrieved from: <https://ua-energy.org/uk/posts/kytai-prodovzhuie-dekarbonizatsiia-popry-svitovu-enerhetu>

20. China Energy Portal. *China Energy Portal*. Retrieved from: <https://chinaenergyportal.org/>

21. In six months, China installed 13 GW of solar plants. Energy365. Retrieved from: <https://energy365.com.ua/tpost/419123sgk1-u-schn-chervn-2021-roku-kitai-vstanoviv>

22. Taiwan: Offshore Wind Power Planning Site Capacity Allocation Guidelines. Retrieved from: <https://insightplus.bakermckenzie.com/bm/projects/taiwan-offshore-wind-power-planning-site-capacity-allocation-guidelines/>

23. Nakonechna, V., Marchuk, V. Green energy 2.0: what to expect its producers after the end of the war. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3533739-zelena-energetika-20-cogo-cekati-virobnikam-pisla-zakincenna-vijni.html>

24. On the approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period till 2035. Security, energy efficiency, competitiveness. (2017). Cabinet Ministers of Ukraine. August 18, 2017, 605. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Стаття надійшла до редакції : 25.08.2022 р.

Стаття прийнята до друку: 30.09.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Корогодова О. О., Черненко Н. О., Моїсеєнко Т. Є., Глуценко Я. І. Аналіз привабливості відновлюваної енергетики в окремих країнах. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 3(47). С. 74–82.

НАУКОВИЙ КОНСАЛТИНГ ТА ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ*

Консалтинг як форма посередництва присутній майже в усіх сферах діяльності людини: політиці, страхуванні, банківській справі, будівництві, готельно-ресторанному бізнесі. На сьогодні в Україні активно розвивається й ще один вид консалтингової діяльності – наукова.

У дослідницьких колах побутує думка, що такий вид послуг порушує публікаційну етику та суперечить їй. Однак ця позиція не має нічого спільного з реальним станом речей. Адже роль наукового консалтингу полягає саме в наданні якісних консультаційно-публікаційних послуг і ніяким чином не відкидає реального значення вченого та його роботи.

Тож варто докладніше розглянути феномен наукового консалтингу, функції компаній-посередників та розібрати, для вирішення яких питань найчастіше залучають подібного роду спеціалістів.

Посередництво у сфері науково-публікаційної діяльності в Україні почало користуватися більшою популярністю у зв'язку зі встановленням на законодавчому рівні необхідної норми щодо кількості наукових статей, розміщених у виданнях міжнародних наукометричних баз даних.

Для реалізації таких наукових цілей як присудження наукових ступенів, присвоєння вчених звань, підняття рейтингу наукових організацій та дослідників, що там працюють, отримання грантів та фінансування, – необхідна публікація в Скопус чи Web of Science декількох наукових статей.

Усе частіше для того, щоб успішно опублікувати наукову статтю в Скопус чи Web of Science, українські вчені звертаються за допомогою компанії-посередника. Адже власноруч підготувати дослідницький матеріал, який відповідає тим всім вимогам рейтингового наукового видання, вкрай складно. У контексті цього розглянемо, з яких етапів складається співпраця дослідника з профільною компанією у сфері наукового консалтингу.

*За матеріалами: osvita.ua

Журнали Web of Science та Scopus публікують виключно якісний рецензований матеріал, що проходить складну систему перевірки.

Доброчесні компанії-посередники співпрацюють з авторами від моменту оцінки ступеня необхідних доопрацювань і аж до індексації статті.

Посередництво є одним із найбільш дієвих методів запобігання, регулювання та вирішення конфліктів. Однак для того, щоб процес посередництва був ефективним, потрібно не просто призначити видного діяча, який виступав би в якості третьої сторони. Найчастіше потрібно переконати антагоністів у перевагах посередництва; мирні процеси мають спиратися на хорошу політичну, технічну та фінансову підтримку. Авральні та погано скоординовані посередницькі зусилля, навіть якщо вони розгортаються з найкращими намірами, не наближають до мети досягнення міцного світу.

Усі етапи такого виду співробітництва можна поділити на:

Проведення аудиту. На цьому етапі спеціалісти в галузі наукового консалтингу оцінюють Ваш науковий матеріал та встановлюють ступінь його актуальності, новизни, унікальності, а також яке значення він матиме для міжнародного наукового товариства.

Структурування та редагування. Для того щоб успішно опублікувати статтю в Скопус або Web of Science, варто насамперед зважити на її формат. Вона обов'язково має відповідати структурі IMRAD. Також варто звернути увагу на

стиль цитування та оформлення списку використаної літератури. Адже некоректне покликання на інших дослідників може прирівнюватися до запозичення або ж академічного плагіату.

Переклад та пруфрідинг. Стаття в Скопус та Web of Science має характеризуватися високоякісним академічним перекладом на англійську мову. В іншому випадку дослідницьку думку автора можуть некоректно трактувати. Крім цього, у публікації, які якісно перекладені з урахуванням профільної термінології, вищі показники переглядів та цитувань. Тому на цьому етапі варто залучити професійних перекладачів та носіїв профільної іноземної мови.

Вибір видання для публікації. У глобальних наукометричних базах даних індексуються тисячі наукових видань. Варто провести глибинну аналітику для вибору того, що найбільше відповідає саме Вашому науковому матеріалу. Це під силу спеціалістам сфери наукометрії. Вони володіють відповідними компетенціями для комплексної оцінки основних показників журналу, їхньої динаміки, а також безпомилкового виявлення ознак недоброчесності видання.

Ведення комунікації з представниками наукового журналу. Кожному вченому варто звернути увагу на аспекти комунікації з представниками наукових видань, що індексуються в Web of Science та Скопус. Журнали, у контексті публікаційних зборів, можуть використовувати локальні банківські чи фінансові системи, що ускладнює процедуру оплати. Також варто зважити на правила ділового листування іноземною мовою, формат ведення комунікації та внесення правок. Розібратись у цьому допоможе відповідний фахівець сфери наукового консалтингу.

Індексація статті. Доброчесні компанії-посередники супроводжують наукову статтю до моменту її індексації в базі даних. На цьому етапі науковці можуть одержати звіт про обсяг виконаних робіт. Лише після індексації робота над проектом припиняється й публікація Web of Science або Scopus зараховуватиметься для реалізації наукових цілей.

Аналізуючи ринок науково-публікаційного консалтингу в Україні, можна виокремити низку найбільш популярних послуг, яким надають перевагу вітчизняні вчені.

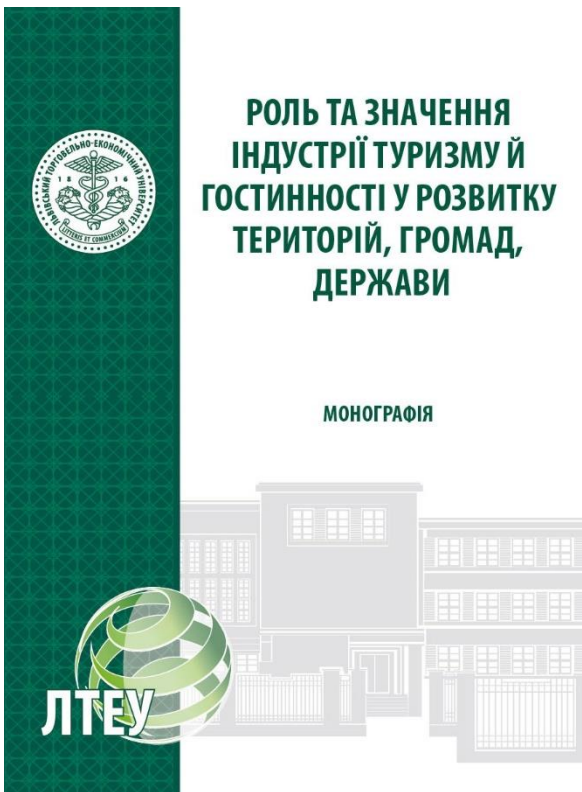
Публікація Скопус та публікація Web of Science стане в пригоді вченим у контексті отримання наукових звань, ступенів, фінансування та підвищення авторитетності дослідника.

Робота з цитуванням та підвищенням індексу Гірша в Scopus і Web of Science сприятиме збільшенню наукової репутації вченого, забезпечить його входження до складу дисертаційних та наукових рад, редакції наукових видань. Крім цього, часто в дослідників виникають труднощі при роботі з платформою Google Scholar. Вони можуть стосуватися як технічних нюансів функціонування сервісу, так і популяризації дослідницьких матеріалів й збільшення необхідних наукометричних показників. Тому набуває популярності послуга підвищення показників цитування та індексу Гірша в Google Scholar.

Також необхідно відмітити, що українські дослідники не нехтують можливістю співробітництва з провідними закордонними науковими установами задля підвищення власного рівня кваліфікації. Воно стане у пригоді для отримання наукових звань, кар'єрного зростання, входження в склад дисертаційних рад. В умовах мінливого сьогодення дослідники надають перевагу дистанційному формату роботи з проходження міжнародного онлайн-стажування.

Отже, сфера наукового консалтингу в Україні є дуже прогресивною. Співпраця вчених та добросовісних компаній-посередників позитивно впливає на стан сфери науки у нашій державі.

Завдяки науковому консалтингу в сучасній Україні розвивається співробітництво з найбільш прогресивними країнами світу, що в свою чергу, виводить вітчизняні наукові дослідження на принципово новий, більш якісний рівень, та сприяє їхній інтеграції з європейським науковим товариством.

Роль та значення індустрії туризму й гостинності у розвитку територій, громад, держави: монографія / за заг. редакцією д.е.н., проф. М.Ю. Барна. Львів: ЛТЕУ, 2022. 264 с.

У монографії проаналізовано проблеми розвитку індустрії туризму та гостинності в Україні, зосереджено увагу на інноваційній діяльності у сфері туристичного та готельно-ресторанного бізнесу. Запропоновано вектори сталого розвитку туризму й гостинності, окреслено напрями формування та розвитку національного туристичного продукту, проаналізовано світову та вітчизняну практику розвитку інклюзивного туризму, запропоновано організаційні, соціально-економічні та маркетингові важелі розвитку індустрії туризму та гостинності, які уможливили б ефективне управління в галузі, забезпечуючи підвищення ефективності та конкурентоспроможності вітчизняної економіки загалом.

Авторами монографії є науковці, викладачі кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Львівського торговельно-економічного університету та їх колеги з закладів вищої освіти Варшави.

Монографія адресована вченим, викладачам, студентам, аспірантам, усім, хто цікавиться розвитком туризму й індустрії гостинності.

Інтеграція освіти та науки в Україні на базі моделі університету майбутнього : кол. моногр. / за заг. ред. В. Є. Хаустової; авт. кол. : М. О. Кизим, В. Є. Хаустова, О. І. Решетняк, В. М. Остапенко, Н. Л. Луценко, М. М. Хаустов, Д. В. Бондаренко. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2021. 424 с.

Монографію присвячено розробці теоретико-методичного забезпечення інтеграції освіти та науки на базі університетів майбутнього як ключової опори соціально-економічного розвитку України. У межах представленого дослідження: виявлено проблеми в освітній та науковій діяльності в Україні; запропоновано науково-методичний підхід до оцінки впливу освіти та науки на соціально-економічний розвиток країни; розроблено теоретико-методичний підхід до інтегральної оцінки освітньої, наукової та науково-технічної й інноваційної діяльності і дослідження їх впливу на економічний розвиток країни; запропоновано організаційно-економічний механізм інтеграції освіти, науки та бізнесу на базі університетів майбутнього.

Монографія може бути корисною науковцям і практикам, які займаються проблематикою функціонування реального сектора економіки України.

Territory of innovations: best practices for sustainable development at the local level. Part 1: digest of analytical stage of international scientific and educational project. Collective Monograph. Sc. ed. V. Omelianenko, O. Prokopenko, T. Tirto. Tallinn: Teadmus, 2022, 227 p.

The digest presents materials of analytical stage of international scientific and educational project and contains the research results on various aspects of innovation tools to promote the goals of sustainable development at the local level.

The digest is an organic combination of theoretical and practical author's developments, prepared on the basis of empirical analysis of the EU experience; conceptual bases of formation of innovation policy of regional development in the country as a whole and actual experience of decentralization in regions and its impact on social and economic sphere of regions.

Taking into account the importance of innovation development, as well as the national peculiarities of the relationship between it and the SDGs, we believe that within the project it is advisable to consider the methodology of innovation policy coherence for sustainable development.

Хорольський В. П., Коренець, Ю. М. Серебренников В. М. *Автоматизовані системи керування виробництвом смарт-продуктів харчування* : монографія. Кривий Ріг : Чернявський Д.О., 2021. 311 с.

У монографії викладені основні положення автоматизованого керування складними технологічними процесами виробництва смарт-продуктів харчування. Висвітлено основи теорії інтелектуального керування виробничими процесами з робототехнологічними інтенсифікаторами технологічних процесів. Розглянуто методи ідентифікації та адаптивного керування виробництвом хліба й макаронних виробів в умовах невизначеності та нечіткої інформації.

Ефективність процесу пуску визначається співвідношенням ресурсних витрат і отриманого результату, а також тривалості пуску. Розроблено математичні моделі для визначення ресурсних витрат і результату пуску. Розроблено показник ефективності процесу пуску, виконано його дослідження для п'яти типів електроприводів з двома типами моменту опору. Сформульовано оптимізаційну задачу керування пуском за запропонованим критерієм ефективності. Визначено техніко-економічні показники використання систем керованого пуску потужних електроприводів.

Перелік рецензентів поточного номеру журналу

- Алієва І.** – доктор філософії з економіки, проректор з розвитку, Азербайджанський університет туризму і менеджмента, м. Баку, Азербайджан.
e-mail: info@atmu.edu.az
- Васильєв А. Й.** – доктор економічних наук, професор, Президент інженерної академії України, заступник директора з науково-технічної діяльності Інституту проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного, м. Харків, Україна.
e-mail: eau.7788982@gmail.com
- Волошук Ю. О.** – доктор економічних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту заочної і дистанційної освіти, ЗВО «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, Україна.
e-mail: yuliya_kp@ukr.net
- Гриневич Л. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна.
e-mail: ludmyla.grynevych@gmail.com
- Годжаєва Е.** – доктор філософії з економіки, доцент, завідувач кафедри маркетингу, Азербайджанський державний економічний університет, м. Баку, Азербайджан.
e-mail: qocayeva-e@rambler.ru
- Давидюк Т. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економічний аналіз та облік», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.
e-mail: ekon.analiz@gmail.com
- Даніч В. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економічна кібернетика та прикладна економіка», Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна.
e-mail: danichvitaly@gmail.com
- Дружиніна В. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Бізнес адміністрування, маркетингу і туризму», Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна.
e-mail: drughinina.vd@gmail.com
- Д'яченко Ю. Ю.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки і туризму, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Дніпро, Україна.
e-mail: y.dyachenko@i.ua
- Заблодська І. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу міжрегіонального співробітництва Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України, м. Київ, Україна.
e-mail: zablodin@gmail.com
- Клюс Ю. І.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Облік і оподаткування», Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Сєверодонецьк, Україна.
e-mail: docentklus@gmail.com
- Кожушко Л. Ф.** – доктор технічних наук, професор, завідувач професор кафедри менеджменту Навчально-наукового Інституту економіки та менеджменту Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, Україна.
e-mail: l.f.kozhushko@nuwm.edu.ua
- Криворотько Ю. В.** – доктор економічних наук, завідувач кафедри «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит», БІП – Інститут правознавства, м. Мінськ, Республіка Білорусь.
e-mail: Chair2011@mail.ru

- Кучерова Г. Ю.** – доктор економічних наук, професор кафедри «Управління бізнесом», Державний університет економіки і технологій, м. Кривий Ріг, Україна.
e-mail: kucherovahanna@gmail.com
- Матюшенко І. Ю.** - доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Міжнародні економічні відносини», Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, Україна.
e-mail: imatyushenko@karazin.ua
- Лютак О. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, Україна.
e-mail: olenalutak@gmail.com
- Момот Т. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Фінансово-економічна безпека, облік і аудит», Харківська національна академія міського господарства ім. О. М. Бекетова, м. Харків, Україна.
e-mail: tvmomot@gmail.com
- Рогозян Ю. С.** – доктор економічних наук, старший дослідник, заступник завідувача відділу проблем міжрегіонального співробітництва, Державна установа «Інституту економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України», м. Київ, Україна.
e-mail: j.s.rohozian@gmail.com
- Расулев А. Ф.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економіка», Ташкентський державний економічний університет, м. Ташкент, Узбекистан.
e-mail: arasulev@yandex.ru
- Стащук О. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедрою фінансів, Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк, Україна.
e-mail: my-helena@ukr.net
- Стемплевська Л.** – доктор філософії з економіки, директор відділу міжнародного співробітництва, Академія фінансів та бізнесу Вістула, Група університетів Вістула, м. Варшава, Польща.
e-mail: l-stemplewska@wp.pl
- Ушенко Н. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки, Київський Університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.
e-mail: ushenko_nv@ukr.net
- Хандій О. О.** – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу економічних проблем соціальної політики Інституту економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна.
e-mail: alkhandiy@ukr.net
- Шульц С. Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу регіональної економічної політики, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», м. Київ, Україна.
e-mail: swetshul@i.ua

Шановні колеги, пропонуємо Вашій увазі
ВИМОГИ
щодо змісту та оформлення статей для подання в науково-виробничий журнал
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Сфера розповсюдження науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»: загальнодержавна, зарубіжна.

Наукові спеціальності, за якими можуть бути опубліковані статті:

- 051 Економіка;
- 071 Облік і оподаткування;
- 072 Фінанси, банківська справа та страхування;
- 073 Менеджмент;
- 075 Маркетинг;
- 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність;
- 232 Соціальне забезпечення;
- 241 Готельно-ресторанна справа;
- 281 Публічне управління та адміністрування.

Програмні цілі науково-виробничого журналу
«Часопис економічних реформ»:

- висвітлення проблем соціально-економічного розвитку країни;
- поглиблене вивчення методологічних та прикладних проблем сучасної економіки;
- оприлюднення результатів досліджень у галузі економіки, менеджменту, організації виробництва та підприємництва;
- поширення досвіду реформувань у всіх сферах економічної діяльності;
- надання інформаційної підтримки аспірантам, докторантам та молодим вченим.

Рукописи статей, що будуть направлятися до журналу повинні бути набрані у текстовому редакторі Microsoft Word (файл повинний мати розширення *.doc або *.rtf), написані українською мовою (або російською, чи англійською – для громадян інших країн).

Обсяг статті – від 10 сторінок формату А4 (210х297 мм). Шрифт Times New Roman Суг № 14; Міжрядковий інтервал 1,5. Поля сторінок: усі – 20 мм (без колонтитів).

Структура статті повинна відповідати Постанові Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р. ("Бюлетень ВАК України" № 1/2003) та мати такі **елементи**:

- *JEL classification codes* (за Системою класифікації Американської Економічної Асоціації (АЕА). Керівництво щодо обрання коду наведено в <https://www.aeaweb.org/>)
- *Постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
- *Аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;
 - *Формулювання мети статті.*
 - *Виклад основного матеріалу дослідження* з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
 - *Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень* у цьому напрямі.

ДО РУКОПISУ ДОДАЮТЬСЯ

- **зовнішня рецензія від доктора економічних наук** (НЕ з місця працевлаштування/навчання автора), завірена відповідним чином;
- **довідка про автора (трьома мовами)**, в якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, зазначається посада й організація (повна назва структурного підрозділу), де працює автор, контактний телефон, електронна адреса, ORCID ID, назва статті та обрана тематична рубрика;
- **довідка про зовнішнього рецензента (трьома мовами)**, у якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, посада й організація, де працює ре-

цензент, його контактний телефон та **обов'язково** електронна адреса;

- **витяг із протоколу** засідання кафедри, факультету або Вченої ради установи з рекомендацією статті до друку;
- **угода про передачу авторських прав** (за наявності співавторів – спільна, за підписами усіх) про те, що стаття є власною розробкою автора (авторів), ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях (зразок розміщено на <https://chasopys.jimdo.com>);
- **переклад повного тексту статті англійською мовою** (відповідно п. 2.9 Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1111 від 17.10.2012 р.).

Пристатейний список літератури англійською мовою (References) повинен бути оформлений згідно APA (the American Psychological Association), приклад надається!

Окремою сторінкою наводять **анотації (вимоги до структури анотації наведені нижче), ключові слова, назва статті, прізвище, ім'я авторів** трьома мовами (українська, російська та англійська).

Формули подають у форматі *Microsoft Equation 2.0, 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю.

Рисунки підписують і нумерують під рисунком по центру тексту.

Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані.

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, нумерація таблиць — по правому краю сторінки.

У текст статті можуть бути внесені редакційні правки без узгодження з автором.

Вимоги щодо анотації до статті:

Анотація повинна мати обсяг 1800-2000 знаків та має бути структурована українською (або мовою статті) та англійською мовами (Times New Roman, 11 пт.); Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- Постановка проблеми (*Formulation of the problem*);
- Мета дослідження (*The purpose of the research*);
- Об'єкт дослідження (*The object of the research*);
- Методи, використані в дослідженні (*The methods of the research*);
- Гіпотеза дослідження (*The hypothesis of the research*);
- Виклад основного матеріалу (стисло) (*The statement of basic materials*);
- Оригінальність та практична значимість дослідження (*The originality and practical significance of the research*);
- Висновки та перспективи подальших досліджень (*Conclusions and perspectives of further research*).

Приклади оформлення переліку літератури в статті англійською мовою (References):
Standard for references conforms to requirements **APA (the American Psychological Association)** :
<http://www.apastyle.org/>.

Journal articles with DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages. doi.
e.g. Monasturnyi, E.A. (2006). Innovative cluster. Innovations, 2, 38-43. doi:10.1037/0278-6133.24.2.225.

Journal articles without DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages.
e.g. Monasturnyi, E.A., & Kulik, J.A. (2005). Social and economic development. Economy of Region, 3, 39-52.
Monasturnyi, E. A. & Kulik, J.A. & Nulif, K.L. (2008). Social and economic development. Economy, 3, 52-67.

Books:

Author, A. A. (Year of publication). Title of book (Edition). Location: Publisher, pages.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. Moscow: Nauka, 267.
Duncan, G. J., & Brooks-Gunn, J. (Eds.). (1997). Consequences of growing up poor. New York, NY: Russell Sage Foundation, 350.
Plath, S. (2000). The unabridged journals. K. V. Kukil (Ed.). New York, NY: Anchor, 680.

Chapter in a book:

Author, A. A., & Author, B. B. (Year of publication). Title of chapter. In A. A. Editor & B. B. Editor (Eds.), Title of book (pages of chapter). Location: Publisher.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. In J. A. Kulik (Ed.), Innovations (pp. 12-21). Moscow: Nauka.

Electronic sources (Web publications):

Author, A. A., & Author, B. B. (Date of publication). Title of article. Title of Online Periodical, volume number (issue number if available). Retrieved from <http://www.someaddress.com/full/url/>.
e.g. Tatarin A. I. (2013). Self-development of regional socioeconomic systems as the need for Russia's federal development. Economy of Region, 4. Retrieved from <http://economyofregion.com/archive/2013/47/2164/pdf/>.

Кожна стаття, представлена в редакцію, за наявності переліченого пакету документів, позитивної зовнішньої рецензії, друкується згідно розкладу тиражування журналу, а саме чотири рази на рік (щокварталу).

Поточний номер журналу	1	2	3	4
Термін тиражування номеру журналу та опублікування в мережі Internet	31.03	30.06	30.09	31.12
Підсумковий строк надання статті до відповідного номеру журналу	20.02	20.05	20.08	20.11
Шановні автори, будь ласка, не затримуйте строк надання матеріалів. Це стане підґрунтям якісної та швидкої публікації Вашої наукової праці!				

Головний редактор

доктор економічних наук, професор Калінеску Тетяна Василівна

Відповідальний секретар

доктор економічних наук, професор Ліхоносова Ганна Сергіївна

Статті подаються поштою за адресою:
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова, 17, м. Харків, Україна, 61000 або надсилаються на e-mail:

a.likhonosova@gmail.com; tetyana.calinescu@gmail.com

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

<http://chasopys.jimdo.com>

Сподіваємося на плідну співпрацю!

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

науково-виробничий журнал

№ 3 (47), 2022

Відповідальний за випуск

Л. А. Костирко

Підписано до друку 30.09.2022 р.
Формат 60x84 1/8. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 12,1 Обл. вид. арк. 13,0
Наклад 50 пр. Замовлення № 191. Ціна вільна.

Видавці:

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
93406, м. Сєвєродонецьк, Луганська обл., пр. Центральний, 59а
Телефон / факс (06452) 4-03-42
E-mail: uni.snu.edu@gmail.com
*http://*snu.edu.ua

Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
Телефон / факс (057) 788-48-14
E-mail: khai@khai.edu
http:// khai.edu.ua

Виготовлювач:

Видавничий центр Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 391 від 30.03.2001 р.

